

15 jaar LIFE-Natuur in Nederland

Europese participatie in natuurherstelprojecten

Colofon

Ecosystems LTD

Geert Raeymaekers, hoofdredacteur

Kerstin Sundseth, redacteur

Het Grote Oost

Piet Kranenburg, redacteur

Begeleidingscommissie

Han de Groot, Directie Natuur, Ministerie van LNV

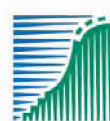
Ella de Hullu, Directie Kennis, Ministerie van LNV

Andries Stoker, Natuurmonumenten

Henk de Vries, it Fryske Gea

Carleen Weebers, Directie Natuur, Ministerie van LNV

Ministerie van LNV, september 2006.

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

**15 jaar LIFE-Natuur in Nederland
Europese participatie in natuurherstelprojecten**

Voorwoord

Samenvatting	1
Summary	3
LIFE-Natuur: historie, doelstelling en beheer	5
LIFE-Natuur in Europa en Nederland	9
LIFE-Natuur voor Natura 2000	16
- Het Wadden en estuariene gebied	17
- Het Duingebied	23
- Het laagveengebied en moerassen	27
- De hoogvenen	36
- Het pleistocene landschap	41
LIFE-Natuur voor soortenbescherming	46
- Alde Feanen: de Noordse Woelmuis in de kijker	46
- AMBITION: een ambitieus project voor bedreigde amfibieën	47
- Roermigratie ('OVERT'): nieuwe migratiemogelijkheden op de Roer	49
- SCANS II: voor kleine walvisachtigen	49
- Black Vulture: Nederlandse bescherming voor de Monniksgier	49
LIFE-Natuur en OBN: wederzijdse versterking	50
Gluren naar de burens – wat is typisch Nederlands?	57
LIFE-Natuur: ervaringen en aanbevelingen	61
- Het voorbereiden van de LIFE-Natuuraanvraag	61
- De selectie- en evaluatieperiode	63
- Het uitvoeren van de projecten	64
- Werk met werk maken: LIFE-Natuurprojecten in ruimte en tijd	68
- Lessen voor LIFE +	70
Bijlage: Overzicht van de LIFE-Natuurprojecten in Nederland uitgevoerd en door Nederland ingediend (1992-2006)	

Voorwoord

LIFE-Natuur is een van de belangrijkste financieringsbronnen om de lidstaten te helpen bij herstel en beheer van het Natura 2000 netwerk; de Vogelrichtlijn- en Habitatrichtlijngebieden. Tussen 1992 en 2006 is door het LIFE-Natuur programma in 25 Lidstaten meer dan 758 miljoen Euro geïnvesteerd. In vergelijking met bedragen die voor andere Europese fondsen beschikbaar zijn, zoals het plattelandsontwikkelingsfonds en de structuurfondsen, is het LIFE-Natuur programma beperkt. De impact van het programma in en rondom de Natura 2000 gebieden is evenwel groot.

De interesse voor LIFE-Natuur kwam in Nederland aanvankelijk traag op gang, maar resulteerde in het laatste jaar met de goedkeuring door de Europese Commissie van negen nieuwe projecten. Hiermee eindigt Nederland in de top drie van de 25 lidstaten, die erin slagen om voor hun natuurbehoud- en herstelwerkzaamheden de beste projecten te formuleren en daarmee veel Europese co-financiering binnen te halen.

Gedurende 15 jaar co-financiert het LIFE-Natuur programma ongeveer 30 miljoen Euro in 28 LIFE-Natuurprojecten in Nederland. Tussen Walcheren en de Achterhoek en tussen Texel en Roermond wordt gewerkt in 25 verschillende Natura 2000 gebieden. Dit is natuurlijk slechts een deel van de 162 aangemelde Vogelrichtlijn- en Habitatrichtlijngebieden. Toch is LIFE-Natuur voor de vele projectleiders, terreinbeheerders, wetenschappers, lokale en provinciale besturen en vrijwilligers die het Natura 2000 netwerk gestalte geven een leerschool geweest voor het herstel en beheer van ons deel van het Europees natuurlijk erfgoed en voor de integratie van de LIFE-Natuur cofinanciering in het landelijk natuurbeleid.

Vanaf 2007 tot en met 2013 treedt een nieuw Europees milieu- en natuurfinancieringsprogramma in werking, LIFE+. Het grote verschil is dat waarschijnlijk de lidstaten zelf dit nieuwe instrument gaan beheren. De natuurprojecten concurreren niet meer op Europese schaal met elkaar om co-financiering, maar alleen nog op nationale schaal. De Europese meerwaarde van de projecten en mogelijkheden voor Europese samenwerking tussen de projecten dreigt daarmee verloren te gaan. Nederland zal per jaar ongeveer 6 miljoen Euro ontvangen, te verdelen over projecten uit drie componenten: 1) Natuur en Biodiversiteit, 2) Milieubeleid en -bestuur en 3) Informatie en Communicatie.

Mede daarom druk ik de wens uit dat de ervaringen en aanbevelingen in dit rapport gebruikt worden om in de komende periode LIFE+ optimaal te benutten, alsmede andere financieringsregelingen, zoals bijvoorbeeld het Overlevingsplan Bos en Natuur (OBN). Daarmee is het succes van werkzaamheden ten behoeve van het behoud en herstel van natuur zeer geholpen.

mr. Giuseppe B. Raaphorst

Directeur Natuur
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Samenvatting

Dit rapport gaat over LIFE-Natuur in Nederland. Het analyseert hoe het Europese LIFE-Natuur programma heeft bijgedragen tot de “gunstige staat van instandhouding” van de soorten en habitattypen waarvoor Natura 2000 gebieden zijn aangemeld en hoe diegenen die met LIFE-Natuur aan de slag zijn geweest, deze Europese cofinanciering gebruiken. Het probeert een synthese te geven van de ervaringen en daarbij gaat de aandacht naar de vraag hoe deze ervaring kan gebruikt worden voor de verdere financiering van het Natura 2000 netwerk in Nederland en hoe deze ervaring kan geïntegreerd worden met een enigszins vergelijkbaar nationaal programma: het Overlevingsplan Bos en Natuur (OBN) of het toekomstige kennisnetwerk Ontwikkeling en Beheer Natuurkwaliteit.

Achtereenvolgens worden het ontstaan en de doelstelling van LIFE-Natuur geschetst, hoe LIFE-Natuur in Europa en in Nederland is benut en hoe de cofinanciering in Nederland heeft bijgedragen tot het herstel en beheer van wadden, het estuariene gebied, de laag- en hoogvenen en tot de heiden en beekdalen van het Pleistocene landschap in het oosten des lands. Er wordt ook stilgestaan bij het belang van LIFE-Natuur voor het soortenbeleid. Tenslotte worden de ervaringen bij de aanvraag en evaluatie van de projecten besproken en de ervaringen bij de uitvoering van LIFE-Natuurmaatregelen.

In Nederland cofinanciert LIFE-Natuur ongeveer 30 M€ in 28 LIFE-Natuurprojecten. De meeste projecten vinden plaats in laagvenen, moerassen en hoogvenen – de natte landschappen. Vooral de NGOs en provinciale landschappen vragen LIFE-Natuursteun aan. Lokale of regionale overheden dienen, zeker in vergelijking met andere lidstaten, zelden een aanvraag in, maar zijn vaak partner of cofinancier van een LIFE-Natuurproject. Voor sommige biotopen als bijvoorbeeld bossen wordt geen LIFE-Natuursteun gevraagd. Ook is er in Nederland véél minder vraag naar het opzetten van soortenprojecten of grote complexe strategische projecten, waarbij in verschillende gebieden rond één thema gewerkt wordt en waarbij, samen met privé-eigenaars of gebruikers van Natura 2000 gebieden, het toekomstig beheer wordt voorbereid. Andere lidstaten implementeren soortenprojecten of grote strategische projecten veel vaker.

In Nederland wordt LIFE-Natuur anders benut dan in andere Lidstaten en kan men spreken van een ‘Nederlandse variant’ van LIFE-Natuur. Een variant waar de meeste aandacht gaat naar het herstel van biotopen, waar zelden voor de aankoop van gronden LIFE-cofinanciering wordt gevraagd en waar maar een beperkt gedeelte van het budget wordt aangewend voor de projectadministratie. Het meeste geld gaat naar externe bijstand, inclusief infrastructuurwerken. Met LIFE-Natuur wordt ook zeer innovatief gewerkt; nieuwe technieken voor het herstel van laag- en hoogvenen worden uitgetest en de opgedane ervaring in hoogveen- en duinenherstel wordt in één LIFE-Co-op project met begunstigden uit ander landen gedeeld. De LIFE-Natuurprojecten tonen op een overtuigende wijze aan hoe in Nederland natuurherstel en natuurbeheer ingebed zijn in een ruimtelijke visie en hoe verschillende terreinbeheerders onderling en met lokale of provinciale besturen samenwerken. Dit brengt ook mee dat hoe langer hoe meer partners en cofinanciers samenwerken om een LIFE-Natuurproject aan te vragen en uit te voeren. Het herstel van Natura 2000 gebieden wordt vaak ondersteund door het kennisnetwerk Overlevingsplan Bos en Natuur (OBN) waarin terreinbeheerders, het Ministerie LNV en universitaire onderzoeksinstituten samenwerken.

Nederland liep langzaam warm voor LIFE-Natuur. De redenen hiervoor zijn complex maar deze late interesse voor LIFE-Natuur heeft deels te maken met het geringe enthousiasme van terreinbeheerders en Nederlandse overheid voor de realisatie van het Natura 2000 netwerk. Ook het bestaan van nationale subsidieprogramma's voor natuurherstel, die gekend en eenvoudiger bereikbaar waren, is een reden waarom men minder snel dan in andere landen op zoek is gegaan naar LIFE-Natuursubsidie. Meer projecten worden voorbereid wanneer de bekendheid met het Natura 2000 netwerk toeneemt en meer gebieden als Natura 2000 gebied worden aangemeld. Eens de informatiestroom op volle toeren draait, wordt 70% van de Nederlandse LIFE-

Natuuraanvragen goedgekeurd, een zeer hoge score, gezien het voorbereiden van een aanvraag geen éenvoudige zaak is. Aanvragen worden vooral afgewezen omdat bepaalde formaliteiten niet gerespecteerd waren, omdat de aanvraag niet coherent was opgebouwd of omdat de voorgestelde maatregelen ontoereikend beschreven waren.

De aanwezigheid van een LIFE-Natuurproject in een gebied levert bijna altijd een positieve uitstraling en vervolfinanciering op voor het natuurgebied. De aandacht uit "Brussel" voor een natuurgebied is blijkbaar zo belangrijk dat er lokaal meer ondersteuning en geld voor het Natura 2000 gebied wordt gegenereerd. Toch kunnen sommige maatregelen niet zoals gepland uitgevoerd worden en nopen bijvoorbeeld problemen met de vergunning, de aanbestedingen of technische problemen de meeste projectleiders een projectwijziging aan te vragen. Niet iedereen in de omgeving is altijd even gelukkig met de voorgestelde maatregelen en natuurherstelprojecten roepen soms ook weerstanden op.

Kortom, LIFE-Natuur werkt als een barometer voor de implementatie van het Natura 2000 netwerk en toont de ups en downs die gepaard gaan met de uitvoering van de EU-Richtlijnen. Het succes van een LIFE-Natuurproject of van de uitvoering van de Habitat- en Vogelrichtlijnen wordt in grote mate bepaald door het sociaal en economisch draagvlak voor natuur. Zonder dit draagvlak is een natuurbeleid moeilijk of niet uitvoerbaar. LIFE-Natuur toont dit niet alleen in Nederland, maar ook in de ander Lidstaten. Voor 'Brussel' die deze projecten financiert, is dit een zeer belangrijk facet van LIFE-Natuur.

In Nederland wordt LIFE-Natuur benut om in Natura 2000 gebieden de gevolgen van verdroging, verzuring, vermessing en versnippering te counteren. De meeste voorgestelde maatregelen worden ook met succes uitgevoerd en veelal hebben zeer belangrijke en vaak ingrijpende herstelmaatregelen plaatsgevonden. In het veld zijn momenteel al veel verbeteringen te zien. Het is echter nog te vroeg om te besluiten of al het geïnvesteerde LIFE-Natuurgeld op lange termijn heeft bijgedragen tot een de 'gunstige staat van instandhouding' voor de soorten en habitattypen. Echter, de eerste monitoringsresultaten tonen aan dat de kwaliteit van de doelhabitats verbetert. Zeldzame en bedreigde soorten krijgen weer meer ruimte en kwaliteit.

Het natuurherstel in Nederlandse LIFE-Natuurprojecten en vooral de uitvoering van innovatieve hersteltechnieken worden middels het Overlevingsplan Bos en Natuur (OBN) opgevolgd. Aldus zijn veel LIFE-projecten geïntegreerd in het wetenschappelijk onderzoek. Anderzijds wordt met diverse besturen en andere terreinbeheerders het LIFE-Natuurproject geïntegreerd in een ruimtelijke planning.

Echter, ondanks de goede wetenschappelijke ondersteuning en integratie van de LIFE-Natuurprojecten in de ruimtelijke planning, gebruikt men in Nederland onvoldoende het LIFE-Natuurprogramma om met ander begunstigen te netwerken (met uitzondering van het LIFE-Co-opproject). Voor het toekomstige LIFE+ programma is het dus belangrijk dat naast het zeer concreet werken op het terrein (er is nog zo veel natuur te herstellen!), meer aandacht besteed wordt aan uitwisseling van deze ervaringen.

Niettegenstaande LIFE+ door nationale agenschappen gaat beheerd worden, is het nodig dat blijvend gecommuniceerd wordt om van Natura 2000 niet alleen een netwerk van bedreigde habitats te maken, maar ook een Europees kennisnetwerk van terreinbeheerders, wetenschappers en overheid.

Summary

This report describes the contribution of the LIFE-Nature programme towards establishing a 'favourable state of conservation' for habitat types and species within Natura 2000 sites in the Netherlands. It highlights the experiences gained by the Dutch beneficiaries, partners and co-financers through LIFE-Nature and makes recommendations on how the experiences of the past 15 years can be used to inform the future financing of Natura 2000, for instance through the Dutch national Survival Plan Forest and Nature (known as OBN in Dutch).

The report presents the history and objectives of LIFE-Nature and describes how this fund has been used across the EU-Member States and benefiting countries. It then reviews how, in the Netherlands, LIFE-Nature has contributed to the restoration and management of the different habitats (salt marshes and estuarine biotopes, fens and raised bogs, various heathlands and associated biotopes) and to the conservation of a number of threatened species (root vole, amphibians...). Finally, it reviews and comments how LIFE-nature project managers have experienced LIFE-Nature in terms of preparing applications, implementing the projects, or relating with the European Commission DG Environment and Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality.

From 1992 to 2006, LIFE-Nature co-financed 28 LIFE-Nature projects in the Netherlands for a total of approximately €30 Million. The principal beneficiaries were non-governmental organisations and provincial landscape foundations. In contrast to other countries, Dutch local authorities rarely applied for LIFE-Nature directly. However local, provincial or national authorities were often engaged as project partners or co-financers.

Most Dutch LIFE-Nature projects targeted wetland areas: marshlands, fens and bogs, with the emphasis very much on the conservation of one or two sites. Unlike in some other countries, there were few truly strategic LIFE-Nature conservation programmes dealing with a particular habitat type or species across the entire country.)

Certain other characteristics stand out with the Dutch LIFE-Nature projects: They focus above all on the restoration or re-creation of threatened biotopes; they rarely opt for land acquisition and only a small proportion of the funds is spent on project management (unlike in some countries where this can often account for a quarter of the budget). Instead, most of the budget is devoted to external assistance or infrastructure works to help finance practical habitat restoration works.

LIFE-Nature support has also been used in very innovative ways. New techniques have been developed to restore fens and bogs and the expertise gained in biotope restoration has been successfully shared with other LIFE-Nature beneficiaries through LIFE Co-op. The implementation of the LIFE-Nature projects in the Netherlands also clearly demonstrates the importance attached to integrating nature restoration and site management into the wider spatial planning policies and to working with local and provincial authorities to implement a coherent long-term biodiversity strategy.

As LIFE-Nature progressed, more and more partners and co-financers were taken on board to help prepare and implement LIFE-Nature projects. Additionally, the projects themselves were often supported by 'knowledge networks' emanating from the national OBN programme. These 'knowledge networks' are composed of site managers, national competent authorities and researchers who pool, assess and disseminate research data and practical biotope restoration experiences, for the benefit of others including the LIFE-Nature project managers.

Interest in LIFE-Nature came about only very slowly in the Netherlands and it was not until 1996, that successful LIFE-Nature projects were submitted on a regular basis. The reasons for this delayed interest are manifold. At first site managers and competent authorities demonstrated little enthusiasm for the implementation of the Natura 2000 Network. Also, a number of national financial instruments were already in existence and were easier to access than LIFE-Nature; hence there was little need to search for other financial resources.

However, as site managers became more familiar with Natura 2000 and as more Natura 2000 sites were being proposed, the interest in LIFE-Nature began to pick up. By then, the Dutch LIFE-Nature applications were having a 70% success rate, a high score considering the complexities involved in preparing a high-quality application. Where applications were refused it was often because of some technical informalities not being respected, or because the application was not coherently formulated and not clearly presented.

The presence of a LIFE-Nature project in a region has often had an important prime effect, creating positive feedback in support of conservation measures and yielding additional financial support for the continuation of the project's actions. The fact that the European Commission ('Brussels') was showing interest in local Natura 2000 sites meant that others too began to take more heed of Natura 2000 and lend it greater financial support. This is not to say that everything always went smoothly, sometimes problems with permits or with innovative conservation techniques led to some delays and project modifications.

Also, there were times when, despite best efforts, not everyone in the surrounding area was in favour of the project actions and some even launched complaints against the projects. LIFE-Nature has therefore, functioned as a useful 'testbed' for Natura 2000, illustrating the kind of pitfalls and benefits that arise when implementing the Habitats and Birds Directives. The successful establishment of the Natura 2000 Network does after all depend to a large extent upon the support of a wide socio-economical network. LIFE-Nature has clearly demonstrated the importance of this, not only in the Netherlands but also in other Member States.

In the Netherlands, most of the LIFE-Nature support was used in Natura 2000 areas to remediate the negative effects of desiccation, acidification, eutrophication and fragmentation. Most of the proposed actions have been successfully implemented and in many project sites, important restoration works took place on-site, where the results of the restoration or management works are clearly visible.

At this moment in time, it is still too early to say for certain that LIFE-Nature support has led to a more 'favourable state of conservation' of the targeted species and habitat types. But the first monitoring results are already showing a net improvement in the quality of the targeted biotopes and in the population of several threatened species.

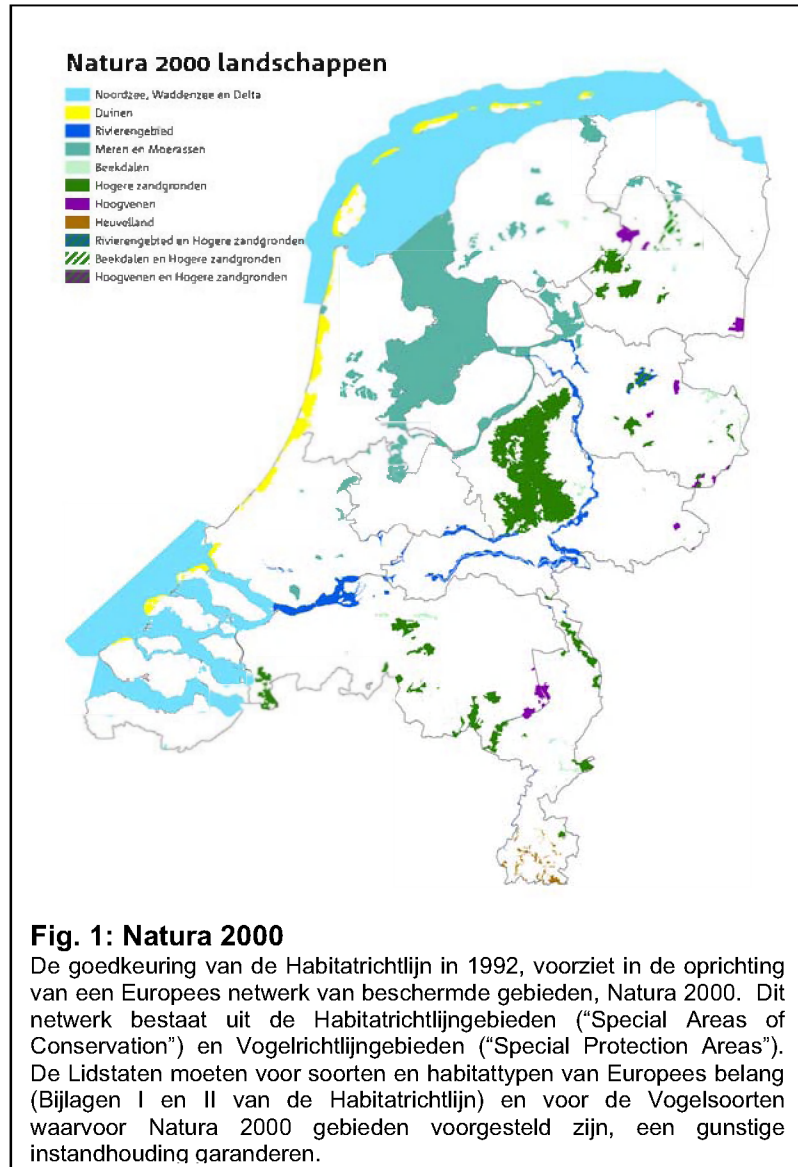
Nature restoration initiatives and LIFE-Nature projects in the Netherlands have been supported by the a national "Survival Plan for Forest and Nature" (OBN), especially when innovative restoration or management techniques were part of the project. As such the LIFE-Nature projects were well integrated with the national nature conservation policy. Additionally, the project and site managers collaborated closely with local authorities and interest groups to ensure that the project was also well integrated in the spatial planning context.

Although networking within the Netherlands was successful, Dutch LIFE Nature projects have, apart from the LIFE Co-op project, for the most insufficiently used the LIFE-Nature programme to network with other LIFE-Nature beneficiaries across Europe. For the future LIFE+ programme, it is therefore important that besides the concrete on-site restoration and management measures (there is still a lot to do!) more attention is given to share experiences, for instance with other site managers within the same biogeographic regions or dealing with the same habitat types or species.

Although the LIFE+ programme will be managed by national agencies, it is essential to keep communicating. The Natura 2000 network should not only be about conserving endangered habitats and species, but also about building a European knowledge network of site managers, researchers and competent authorities.

LIFE-Natuur: historie, doelstelling en beheer

Al snel na de goedkeuring van de Vogelrichtlijn in 1979, blijkt dat wetgeving alleen niet volstaat om aan de achteruitgang van vogelsoorten en hun habitats het hoofd te bieden. Het is duidelijk dat extra mogelijkheden nodig zijn om de Lidstaten in staat te stellen de EU-natuurpolitiek door te voeren. Dus wordt in 1984 een eerste "milieu-financieringsinstrument" goedgekeurd onder de naam ACE ("Actions Communautaires pour l'Environnement") en worden er tussen 1984 tot 1991, 45 ACE Biotoopprojecten goedgekeurd, waarvan 5 projecten in Nederland ⁽¹⁾. Een evaluatie van de ACE-biotoopprojecten toont aan dat een dergelijk communautair programma voor natuurbescherming inderdaad een belangrijk instrument is voor de ondersteuning van de Europese natuurwetgeving en dat ACE ook een zeer begeerd instrument is, zowel voor gouvernementele als niet-gouvernementele organisaties ⁽²⁾.

Wanneer in 1992 de EU-Habitatrichtlijn wordt goedgekeurd en de Lidstaten de verplichting op zich nemen het Natura 2000 netwerk van beschermde gebieden uit te bouwen, wordt de financiering van natuurbeschermingsprojecten door de Europese Commissie grondig herzien. Echter, omdat ACE in 1991 afloopt en de besprekingen voor een nieuw milieufonds nog niet zijn afgerond, wordt

¹ ACE-projecten in Nederland: Bescherming Friese IJsselmeerkust; Bescherming en beheer van de Randmeren; Bedreigde biotopen in Overijssel; Herstel vogeleiland Griend; Bescherming en beheer Hooge Platen.

² European Commission. 1994. Promoting Biodiversity in the European Community – the ACE-biotopes Programme 1984-1991.

eerst een overbruggingsfonds, ACNAT ⁽³⁾ goedgekeurd. Uit dit fonds worden in 1992 geen Nederlandse LIFE-Natuurprojecten goedgekeurd.

LIFE-Natuur: het financieringsinstrument voor Natura 2000

In 1992 wordt de eerste LIFE-Verordening goedgekeurd en worden verspreid over drie fases tot 2006 in het totaal 970 LIFE-Natuurprojecten goedgekeurd ⁽⁴⁾, ⁽⁵⁾.

De eerste LIFE-Verordening bestemt 40% van het budget voor “natuur” acties. 1992 is een overgangsjaar en het budget voor “natuurmaatregelen” wordt met het ACNAT budget aangevuld. In 1993 wordt slechts 30% van het totale LIFE-budget voor LIFE-Natuur gereserveerd, maar op voorstel van het EP wordt in 1994 het budget voor LIFE-Natuur tot 47% verhoogd en in 1995 worden (naast een budgetlijn voor “LIFE-Derde Landen”) afzonderlijke budgetlijnen voor LIFE-Natuur en LIFE-Milieu gecreëerd. Vooral het Nederlandse EP-lid Hemmo Muntingh let goed op de financiering voor natuur en stelt de noodzakelijk bijdrage van LIFE voor Natura 2000 veilig.

Fase	Budget LIFE (M€)	Budget LIFE- Natuur (M€)
LIFE I: 1992 - 1995	400	121
LIFE II: 1996 - 1999	450	199
LIFE III: 2000 - 2004	640	298
LIFE III uitbreiding: 2005 – 2006	317	140

Tabel 1: Totaal budget LIFE & LIFE-Natuur.

Voor de tweede (1996-1999), de derde fase (2000-2004) en voor de uitbreiding van de derde fase (2005-2006) wordt steeds een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de drie componenten van LIFE (LIFE-Natuur, LIFE-Milieu en LIFE- derde landen). Het totale budget voor LIFE wordt verhoogd naarmate er Lidstaten bijkomen en het budget voor LIFE-Natuur wordt op 46% van de totaal beschikbare middelen voor LIFE vastgelegd. Tabel 1 geeft het vastgelegde budget voor LIFE weer en het effectief bestede geld voor LIFE-Natuur.

Wat cofinanciert LIFE-Natuur?

LIFE-Natuur cofinanciert maatregelen (projecten) voor het herstel, beheer en de bescherming van Natura 2000 gebieden. De maatregelen hebben tot doel een “gunstige staat van instandhouding” te verzekeren voor habitattypen en soorten van “Europees belang”: dit zijn de habitattypen van Bijlage I van de Habitatrichtlijn, soorten van bijlagen II en IV van deze Richtlijn en vogelsoorten van Bijlage I van de Vogelrichtlijn.

Het gaat in de eerste plaats om ‘best-practice’ of om demonstratieprojecten die een “multiplier” effect kunnen hebben. Het gaat ook in de eerste plaats om projecten met een “added value” die bijkomende maatregelen uitvoeren voor de uitvoering van beide richtlijnen.

De maximale cofinanciering door LIFE-Natuur is 50%, in uitzonderingsgevallen 75% voor projecten die in het bijzonder prioritaire soorten of habitattypen betreffen. De LIFE-Natuur cofinanciering kan aangevraagd worden door overheden, niet-gouvernementele organisaties en door privé-instellingen.

³ ACNAT Verordening (3907/91)

⁴ LIFE I Verordening N° 1973/92 van 21 mei 1992 (OJ L 206, 22/07/1992). LIFE II Verordening N° 1404/96 van 15 juli 1996 (OJ L 181, 20/07/1996). LIFE III Verordening N° 1655/2000 van 17 Juli 2000 (OJ L 192 of 8.7.2000).

⁵ De 61 projecten zijn door het EU-Habitatcomité van maart 2006 voorgedragen. De formele bekrachtiging van de goedkeuring is hangend (juli 2006).

LIFE-Natuurprojecten worden ingediend in drie categorieën:

- NA1-projecten voor de bescherming van Habitatrichtlijngebieden
- NA2-projecten voor de bescherming van Vogelrichtlijngebieden
- NA3-projecten voor de bescherming van soorten uit Bijlage II of IV van de Habitatrichtlijn of uit Bijlage I van de Vogelrichtlijn

Vanaf de aanvang in 1992 tot het einde van LIFE-Natuur in 2006 heeft de Europese Commissie steeds een brede waaier aan maatregelen cofinancierbaar gesteld:

- Voorbereidende maatregelen: beheer-plannen, technische en administratieve voorbereiding van de maatregelen (bestekvoorbereiding, vergunningen, vergaderingen met stakeholders)...;
- Aankoop of pacht van gronden of andere onroerende goederen;
- Herstelmaatregelen of éénmalige maatregelen;
- Regulier beheer, meer bepaald de noodzakelijke investeringen om een regulier beheer van Natura 2000 gebieden op te starten;
- Publieksinformatie voor bezoekers, lokale bevolking (bijvoorbeeld bezoekersinfrastructuur, brochures, websites, workshops,)
- Projectbeheer en opstarten van monitoring.

Naast deze LIFE-Natuurprojecten, stimuleert de Europese Commissie samenwerking tussen LIFE-Natuurprojecten en nodigt in 2002 en 2003 LIFE-Natuurbegunstigden uit om een LIFE-Starter of een LIFE-Co-opproject in te dienen. LIFE-Starterprojecten helpen bij het voorbereiden van grensoverschrijdende projecten met meerdere partners en LIFE-Co-op maakt het LIFE-begunstigden mogelijk rond bepaalde habitats / soorten uitwisselingsprojecten op te starten.

Europese Commissie en Lidstaten beheren samen LIFE-Natuur

Ongeveer een jaar voor de LIFE-aanvragen ingediend worden, komt de informatiestroom op gang met een informatieaanbod, dat zich gedurende de 15 jaar sterk heeft uitgebreid. De Europese Commissie (Directoraat-Generaal Milieu), de Lidstaten en de “externe équipes” die voor de Europese Commissie de projecten in de Lidstaten volgen werken hieraan mee.

De Europese Commissie heeft een uitgebreide website ⁽⁶⁾ met de nodige informatie voor de voorbereiding van de aanvraag (formulieren, documenten, ...) en met informatie over LIFE en LIFE-Natuur. Geïnteresseerde aanvragers kunnen ook bij de Lidstaten – in Nederland het Ministerie van LNV - of bij de externe équipes terecht voor informatie over LIFE-Natuur (voor Nederland is de externe équipe Nature Link), ⁽⁷⁾.

Twee initiatieven in verband met de informatie verdienen een speciale vermelding: Op de eerste plaats de LIFE-Natuur informatiemeetings die het Ministerie van LNV organiseert omdat hierdoor de geïnteresseerde aanvragers directe informatie krijgen van het Ministerie, de Europese Commissie, de externe equipe en van organisaties die reeds met succes een LIFE-project hebben aangevraagd. Een ander belangrijk initiatief is de “step-by-step-guide”, een Europese handleiding, gebaseerd op een “logic framework” analyse om voorgestelde projectmaatregelen op een heldere, logische en systematische manier te presenteren en daarbij op de potentiële problemen te anticiperen. Door deze handleiding verbetert de kwaliteit van de LIFE-aanvragen.

⁶ LIFE-website van Europese Commissie: <http://ec.europa.eu/environment/life>

⁷ Vanaf oktober 2006 is Astrale de externe équipe, maar dan zijn de projectaanvragen reeds bij de nationale administraties ingediend.

Evaluatie van de LIFE-natuuraanvragen

Vooreerst moet vermeld worden dat de projecten enkel op basis van hun kwaliteit en natuurbeschermingsimpact gekozen worden. Er zijn géén quota per lidstaat! Vooral vanaf LIFE-II, in 1996, worden de evaluatie- en selectiecriteria nauwkeuriger geformuleerd en worden de aanvraagformulieren, bij goedkeuring door de Europese Commissie, ook integraal onderdeel van het LIFE-Natuurcontract.

De evaluatie gebeurt door de administratie van de Europese Commissie (DG Milieu, Afdelingen Biodiversiteit en LIFE) in samenwerking met de externe equipes. In het kort samengevat worden de projecten in drie fasen op de volgende punten gescreend ⁽⁸⁾:

- **Pre-selectiefase:** de projecten die niet voldoen aan formele criteria (gebruik van correcte formulieren, noodzakelijke formulieren ingevuld, handtekeningen voorhanden, verplichte financiële bijlagen, ..) worden niet verder behandeld.
- **Selectie-fase:** De resterende projecten worden geëvalueerd op basis van (a) hun coherentie en kwaliteit (correcte en duidelijke beschrijving van het projectgebied, doelstellingen, maatregelen, kosten, planning, ed.), (b) hun natuurbeschermings-waarde of bijdrage aan Natura 2000 (soorten of habitattypen beoogd, conformiteit met Natura 2000 formulieren, inclusief innoverende aspecten, best-practice, added value), en (c) hun socio-economische context (integratie van project in ruimtelijke planning, partnership met al dan niet lokale of andere organisaties en besturen, sociaal-economisch draagvlak,). Op basis van deze drie criteria worden de projecten gerangschikt en wordt een "shortlist" opgesteld.
- **Beslissingsfase:** Het Habitatcomité, waarin de Europese Commissie en Lidstaten zetelen keurt de shortlist goed. Vervolgens hebben de aanvragers die op de shortlist staan nog de mogelijkheid om op basis van opmerkingen van de Europese Commissie de aanvraag aan te passen vooraleer deze formeel (door een Beschikking) wordt goedgekeurd.

De evaluatie van de projecten tot en met de ondertekening van de definitieve contracten neemt ongeveer 9 maanden in beslag.

⁸ De aanvragen voor LIFE-Natuur 2005 en 2006 worden door een netwerk van externe evaluators geëvalueerd en voor deze twee laatste jaren worden nieuwe evaluatierichtlijnen ontworpen.

LIFE-Natuur in Europa en Nederland

In dit hoofdstuk wordt nagegaan hoe succesvol LIFE-Natuurprojecten in Europa en in Nederland worden aangevraagd. Tevens wordt er besproken wie projecten aanvraagt en voor welke maatregelen. Hiermee wordt summier geschetst hoe Nederlandse LIFE-Natuuraanvragen zich al dan niet van de anderen onderscheiden, en met name van die uit de buurlanden.

	Europa			Nederland	
Jaar	Aantal aanvragen	Aantal goedgekeurde projecten	Bedrag co-financiering (M€)	Aantal goedgekeurde projecten	Bedrag co-financiering (M€)
1992	86	33	32.52	0	0
1993	198	33	20.64	1	4.13
1994	296	69	42.97	1	0,004
1995	314	89	24.85	1	0.17
Totaal LIFE I	894	224	121.00	3	4.39
1996	241	64	43.39	1	0.91
1997	174	60	42.43	1	0.37
1998	191	85	48.00	1	0.89
1999	229	103	65.61	3	3.47
Totaal LIFE II	835	312	199.44	6	5.63
2000	310	94	79.50	2	1.33
2002	188	70	72.17	1	1.30
2003	182	77	71.06	1	0.98
2004	250	77	75.63	4	3.71
Totaal LIFE III	930	318	298.37	8	6.45
2005	183	55	68.90	2	3.49
2006	228	61	71.10	9	10.67
Totaal LIFE III+	411	116	140.00	11	14.17
Totaal (M€)	3.070	970	758.81	28	30.56

Tabel 2: Overzicht van aanvragen en goedgekeurde LIFE-Natuurprojecten. Voor Nederland zijn ook de grensoverschrijdende LIFE-Natuurprojecten (1994 MARS, 1995 DEMOWAD, 1999 Natte Ecosystemen, 2005 Dommeldal, 2006 Kalmthoutse Heide – De Zoom) en het 2003 LIFE-Co-opproject opgenomen.

LIFE-Natuur: een succesverhaal

Er is duidelijk behoefte aan financiële ondersteuning om bedreigde habitats en soorten te beschermen: tussen 1992 en 2006 worden meer dan 3.000 LIFE-Natuuraanvragen ingediend. Dit is een groot aantal, zeker als men beseft dat LIFE-Natuur enkel aangevraagd kan worden voor soorten of habitattypen van Europees belang, en dat het project meestal moet plaatsvinden in

Natura 2000 gebieden. Bovendien is het behoorlijk moeilijk om een LIFE-Natuuraanvraag voor te bereiden. Diegenen die een LIFE-Natuurproject hebben ingediend weten dat een aanvraag indienen veel voorbereiding vergt en dat men niet even via de kassa passeert....

Van de meer dan 3000 aanvragen worden 970 LIFE-Natuurprojecten goedgekeurd en dit voor een totale EU-cofinanciering van 758 M€ (zie tabel 2). Het aantal goedgekeurde aanvragen evenals het budget verhoogt wanneer nieuwe Lidstaten projectaanvragen kunnen indienen. In 1995 zijn dit Oostenrijk, Zweden en Finland, vanaf 1999 kunnen de nieuwe Lidstaten middels een "LIFE entry

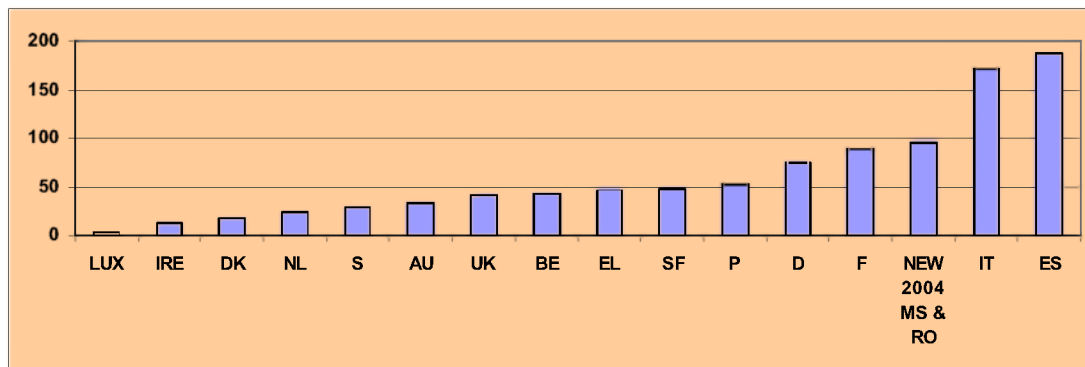

Fig. 2: Totale cofinanciering door LIFE-Natuur (M€) per lidstaat.

ticket" deelnemen en in 2004 komen alle 10 nieuwe Lidstaten in aanmerking voor LIFE-Natuur.

Nederland profiteert weinig van LIFE-Natuur

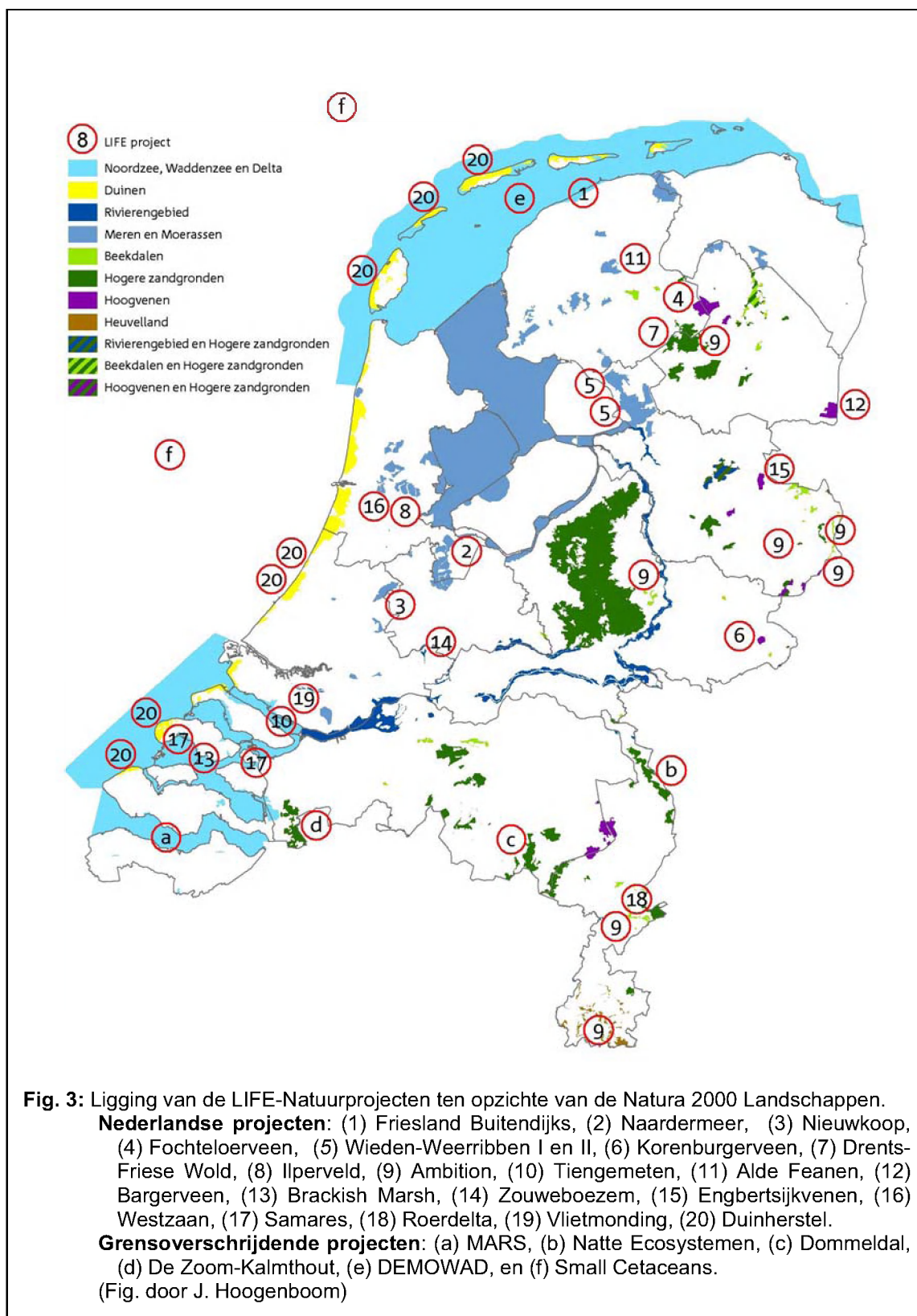
Als men weet dat van de 970 goedgekeurde LIFE-Natuurprojecten in Europa ⁽⁹⁾, er slechts 23 uit Nederland komen en dat daarvan 17 projecten tijdens de laatste fase van LIFE-Natuur zijn aangevraagd, moet men concluderen dat Nederland erg laat de LIFE-Natuurkansen benut heeft.

In het totaal wordt ongeveer 30M€ vanuit LIFE-Natuurmiddelen in Nederland geïnvesteerd: ongeveer 27,80 M€ ⁽¹⁰⁾ door Nederlandse aanvragen en ongeveer 2.6M€ door de grensoverschrijdende projecten.

Wat het aantal projecten betreft, spannen Spanje en Italië de kroon. Samen hebben ze het merendeel van de projecten binnengehaald: 359 LIFE-Natuurprojecten of 37% van het totaal aantal van 970 LIFE-Natuurprojecten. Dit zijn uiteraard grote Lidstaten met een uitzonderlijke biodiversiteit, vooral als men bedenkt dat de Canarische Eilanden tot Spanje behoren. Italië scoort ook goed omdat vanuit dit land vooral veel relatief kleine projecten worden aangevraagd. Maar ook kleinere Lidstaten hebben met meer succes dan Nederland aanvragen ingediend. Bij voorbeeld België (43 projecten) of Oostenrijk dat pas vanaf 1995 EU-lidstaat is (34 projecten) of nieuwe Lidstaten of kandidaat Lidstaten die pas vanaf 1999 toegang krijgen tot LIFE-Natuur: zoals Hongarije (16 projecten) en Roemenië (27 projecten). Financieel betekent dit een eerder matige toekenning van LIFE-Natuurfondsen in Nederland. Nederland zit met Ierland, Denemarken en Zweden in een tweede klasse van begunstigden (tussen 10 en 30 M€). De nieuwe Lidstaten hebben elk minder dan 10 M€ LIFE-Natuurmiddelen verworven. De meeste Lidstaten hebben echter meer dan 30M€ uit LIFE-Natuur ontvangen, waarvan Italië meer dan 60 M€ en Spanje meer dan 80 M€!

⁹ Naast de LIFE-Natuurprojecten worden nog in 2002 en 2003, 10 LIFE-Co-op projecten goedgekeurd (voor een bedrag van 800.000 €) en in 2002, 12 LIFE-Starter projecten (voor een bedrag van 350.000 €).

¹⁰ Project uit 2003 is het LIFE-Co-opproject.

Jaar	Project	Total budget (M€)	Co-financiering (%)	Co-financiering LIFE-Natuur (M€)
LIFE-Natuurprojecten in Nederland				
Nederlandse projecten				
1993/4	Friesland Buitendijks	8.27	50	4.13
1996	Naardemeer	1.82	50	0.91
1998	Nieuwkoop	1.79	50	0.89
1999	Fochteloërveen	4.27	35	1.49
1999	Wieden Weerribben I	3.40	50	1.70
2000	Korenburgerveen	1.27	50	0.63
2000	Drents-Friese Wold	1.38	50	0.69
2002	Ilperveld	2.61	50	1.30
2003	Bogs & Dunes LIFE Co-op	0.15	65	0.09
2004	Ambition	1.30	50	0.65
2004	Tiengemeten	6.37	27	1.72
2004	Alde Feanen	1.21	50	0.60
2004	Bargerveen	3.22	60	1.93
2005	Duinherstel	4.90	41	1.99
2006	Brackish Marsh	2.46	50	1.14
2006	Zouweboesem	1.48	50	0.74
2006	Wieden Weerribben II	5.00	40	2.0
2006	Engbertsdijkvenen	3.02	50	1.49
2006	Westzaan	3.40	28	0.95
2006	Samares	3.95	40	1.59
2006	Roerdelta	2.86	50	1.43
2006	Vlietmonding	1.26	38	0.48
Grensoverschrijdende projecten				
1994	MARS	0.84	45	0.38
1995	DEMOWAD	1.37	50	0.68
1999	Natte Ecosystemen	3.97	25	0.99
2004	Small Cetaceans	3.11	50	1.53
2005	Dommeldal	5.94	50	2.97
2006	Kalmthoutse Heide-De Zoom	1.89	50	0.94
LIFE-Natuurprojecten in het buitenland				
1997	Black vulture	0.49	75	0.37

Tabel 3: Lijst met de goedgekeurde Nederlandse LIFE-Natuurprojecten.

Waar wordt in Nederland met LIFE-Natuur gewerkt?

Tussen 1992 en 2006 worden of zijn in meer dan 25 Nederlandse Natura 2000 gebieden LIFE Natuurprojecten uitgevoerd. Dit is slechts een fractie van de 162 aangemelde Natura 2000 gebieden.

De meeste projecten vinden plaats in traditionele wetlands, met name in laag- en hoogveengebieden, schorren en slikken van de Wadden en in het estuariene gebied van Zeeland. Zelfs de projecten op pleistocene zandgronden van Oost-Nederland hebben een belangrijke

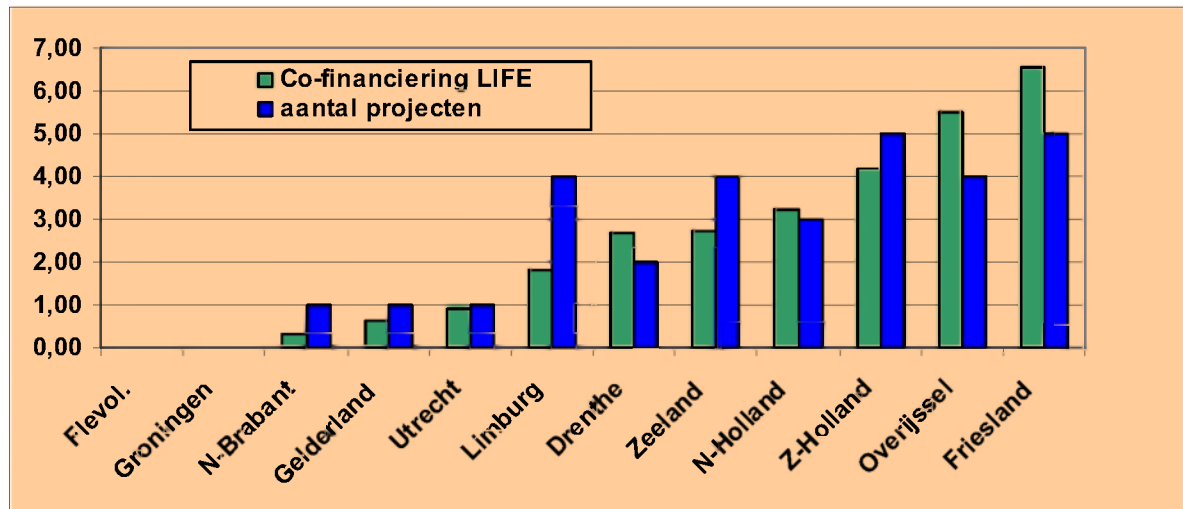

Fig. 4: Aantal LIFE-Natuurprojecten en hun cofinanciering (M€) per provincie

watercomponent (beekdalen, vennen). Er zijn bepaalde biotopen waar géén maatregelen in plaatsvinden, bijvoorbeeld bossen of zeer weinig, zo is er slechts één duinherstelproject!

Zowel de NA1-projecten als de NA2-projecten en zelfs de meeste NA3-projecten vinden in Natura 2000 gebieden plaats die Habitat- én Vogelrichtlijngebied zijn. Enkel de Coepelduinen, de Zoom van Walcheren, Polder Westzaan, Korenburgerveen en Grote Heide-Plateaux zijn uitsluitend Habitatrichtlijngebied.

Er zijn belangrijke verschillen tussen de verschillende provincies. Friesland en Overijssel hebben elk meer dan 5M€ aan LIFE-Natuurcofinanciering binnengehaald, terwijl er geen LIFE-Natuurprojecten in Flevoland en Groningen zijn. In Limburg en Noord-Brabant is vooral door grensoverschrijdende samenwerking gewerkt, en zijn bijna al deze projecten op initiatief van de Belgen gestart.

Natuurmonumenten: beste klant!

In vergelijking met andere landen, worden in Nederland vooral door NGO's projecten ingediend en in Nederland zijn de projecten gemiddeld duurder dan in andere Lidstaten. Vooral Natuurmonumenten, de provinciale Landschappen en Staatsbosbeheer vragen LIFE-Natuur aan of zijn belangrijke partners (bijvoorbeeld Natuurmonumenten in 4 projecten en Staatsbosbeheer in 3 projecten). Maar ook de overheidinstellingen (zoals Provincies, Waterschappen, Ministerie van LNV/OBN en Dienst Landelijk Gebied) treden vaak op als partner of als cofinancier. In

buurlanden, met name in Duitsland en Denemarken zijn het vooral de overheden die LIFE-Natuurprojecten indienen.

Werken met partners en cofinanciers

Interessant is dat naarmate LIFE-Natuur meer bekend wordt, meer partners en cofinanciers bij de projecten betrokken worden. Figuur 5 toont hoe het totaal aantal aanvragen, partners, en cofinanciers gedurende de LIFE-Natuurperiode toeneemt. Er zijn een paar uitschieters bij, zoals het Ambition-project met 5 partners en 5 cofinanciers. Interessant is verder dat vanaf 2004 nagenoeg altijd partners en cofinanciers bij het opzetten van LIFE-Natuurprojecten betrokken zijn.

	Aantal projecten als begunstigde	Totaal budget (M€)
Natuurmonumenten	7	18,95
Staatsbosbeheer	6	16,01
Provinciale Landschappen	5	13,58
Overheden (provincies, waterschappen, DLG, Rijkswaterstaat, ..)	5	16,92

Tabel 4. Belangrijkse Nederlandse begunstigten van LIFE-Natuur

Dit is een trend die niet specifiek voor Nederland is, maar ook in andere landen tot uiting komt. Vooral het ruimtelijk beleid waarbinnen projecten worden voorbereid is vrij uniek in Nederland. Er zijn weinig landen in Europa, waar de LIFE-Natuurprojecten zo sterk geïntegreerd zijn in de ruimtelijke planning van het omgevende land en waar deze planning – en dus ook het LIFE-Natuurproject – een meerwaarde krijgt door samenwerking tussen terreinbeherende organisaties en overheden of door het bestaan van een sociaal-economisch draagvlak.

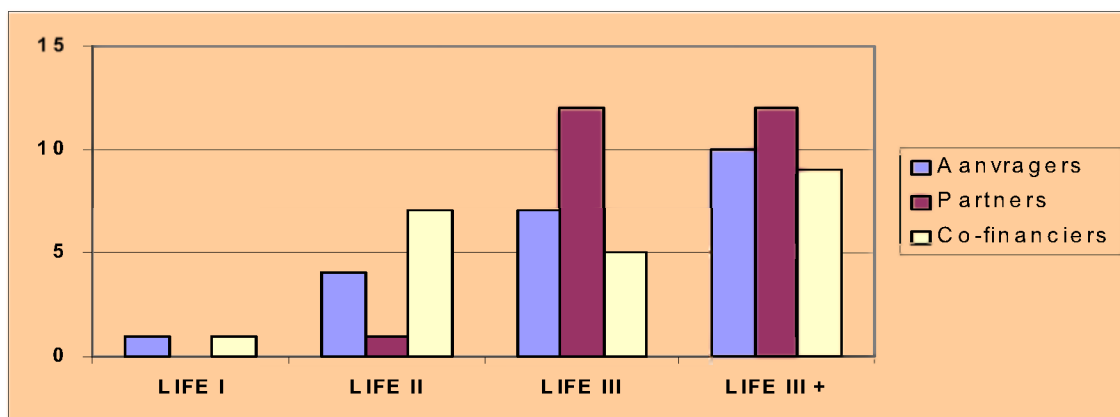

Fig. 5: Evolutie van het aantal aanvragers, partners en cofinanciers LIFE-Natuurprojecten in Nederland.

Er zijn voorbeelden te over. Het project Fochteloërveen is formeel door Natuurmonumenten aangevraagd met enkele cofinanciers; bij de planning en bij de uitvoering van het project wordt met name met andere partners, zoals het Waterschap Sevenwolden, het Waterschap Noorderzijlvest en de Gemeente Oosterwolde, gewerkt. Er is een "Gebiedsvisie Fochteloërveen" die een doorkijk geeft naar de toekomst. Deze gebiedsvisie is opgesteld in samenwerking met de provinciale overheden en terreinbeherende organisaties om samen met de landbouwers naar een duurzame te streven. Door samenwerking met Staatsbosbeheer wordt tijdens het project een ca 100 ha grote bufferzone vernat; met de Werkgroep "Ravensmeren" (een samenwerking tussen provincie, Waterschap, landbouworganisaties en Natuurmonumenten) wordt de gewenste hydrologische

situatie op middenlange termijn onderzocht en voor het gebied "Ravenswoud" wordt in overleg met verschillende partners (o.a. de Rijksdienst voor de Monumentenzorg) een visie opgesteld waarin het behoud van natuurlijk cultuurlandschap met zijn natuurwaarden ontwikkeld kan worden met oog voor recreatie, waterberging en schone landbouw.

Ook is de wetenschappelijke samenwerking met OBN uniek. Nergens in Europa wordt op een dergelijke gestructureerde manier en in samenwerking met overheid, universiteiten, onderzoeksinstellingen en terreinbeheerders het wetenschappelijk onderzoek ten behoeve van natuurherstel en – beheer uitgevoerd.

Vooraf LIFE-Natuurgeld voor herstel van natuurgebieden

In de volgende hoofdstukken wordt beschreven welke maatregelen in welke landschappen plaatsvinden en voor welke doelsoorten projecten zijn aangevraagd. Tot slot wordt hier kort vermeld voor welke maatregelen LIFE-Natuurondersteuning aangevraagd wordt.

Voorbereidende maatregelen: LIFE-Natuur financier in Nederland vooral het voorbereiden van bestekken, het organiseren van aanbestedingen en het verkrijgen van vergunningen. Slechts één enkele keer voor het cofinancieren van een beheerplan van een natuurgebied. Er wordt geen ondersteuning gevraagd voor het opmaken van beheerplannen van Natura 2000 gebieden.

Aankopen: met uitzondering van Friesland Buitendijks waar vooral LIFE-Natuurmiddelen worden gebruikt voor de aankoop van zomerpolders, is aankoop of pacht van gronden een sporadisch voorkomende maatregel en dan nog vooral in grensoverschrijdende projecten (Bargerveen, Natte Ecosystemen, Kalmthoutse Heide – De Zoom). In andere landen, met name in België, wordt LIFE-Natuur zowel door NGO's als overheden benut om natuurgebied aan te kopen.

Herstelmaatregelen: In Nederland wordt LIFE-Natuur het meest gebruikt om natuurgebieden te herstellen of om nieuwe natuur te creëren (bijvoorbeeld de omschakeling van voormalig landbouwgebied naar natuurgebied, zoals in het project Tiengemeten). Vooral het hydrologisch herstel van natuurgebieden of het terugzetten van de natuurlijke successie zijn belangrijke herstelmaatregelen. De herstelmaatregelen zijn prijzig omdat vaak in moeilijke terreinen gewerkt wordt; ze worden ook systematisch uitbesteed waardoor de uitgaven voor "externe bijstand" of "infrastructuur" relatief hoger liggen dan in andere landen.

Regulier beheer: slechts uitzonderlijk wordt LIFE-Natuur voor het regulier beheer gebruikt. Hiervoor worden meestal de bestaande Nederlandse financieringsbronnen aangewend.

Publieksinformatie: de Europese Commissie vraagt projectmanagers om voldoende aandacht te besteden aan publieksinformatie, meer bepaald LIFE en Natura 2000. Vanaf LIFE II worden website, informatiepanelen, 'layman report' e.d. verplicht. Nederlandse projecten geven daar gevolg aan en naarmate LIFE vordert, wordt ook meer aandacht besteed aan en promotie gemaakt voor LIFE-Natuur en het Natura 2000-belang van het project. Toch moet vermeld worden dat dit over het algemeen met minder slagkracht gebeurt dan in buitenlandse LIFE-Natuurprojecten. Mogelijk omdat buitenlandse LIFE-Natuurprojecten meer opgezet zijn vanuit de mogelijkheden die LIFE biedt en de doelstelling van LIFE-Natuur vis-à-vis Natura 2000. Mogelijk omdat in Nederland LIFE-Natuur als een bijkomende cofinanciering wordt gezien, naast al de andere bestaande cofinancieringsbronnen, voor het herstel of beheer van natuurgebieden, en mogelijk omdat terreinbeheerders minder betrokken zijn bij de aanwijzing van het gebied als Natura 2000 gebied.

Projectbeheer en monitoring: Zeer veel LIFE-Natuurprojecten in Nederland brengen niet of nauwelijks de personeelskosten in rekening voor het administratief en financieel beheer van het LIFE-project of om de (herstel)werkzaamheden te monitoren. Buitenlandse LIFE-Natuurprojecten vragen daar meestal wel cofinanciering voor. Het voorbereiden van de ecologische monitoring wordt wel gecofinancierd en in Nederland zijn het meestal externe adviesbureaus die dit uitvoeren..

LIFE-Natuur voor Natura 2000

De bijdrage van LIFE-Natuur om te komen tot de “gunstige staat van instandhouding” van habitattypen komt in dit hoofdstuk aan bod. De aandacht gaat in de eerste plaats naar de knelpunten waarmee Natura 2000 gebieden te kampen hebben en naar de concrete maatregelen in Nederlandse LIFE-Natuurprojecten.

De LIFE-Natuurprojecten worden per landschapstype behandeld in plaats van bij voorbeeld chronologisch of per regio. Dit is nuttiger omdat veel van de problemen waarmee de natuur te maken heeft, specifiek zijn voor bepaalde landschappen en daardoor ook vergelijkbare projecten gezamenlijk behandeld kunnen worden. Een andere reden is dat zowel in het Natura 2000 Doelendocument (¹¹), de kernopgaven per landschap zijn geformuleerd en dat ook in het nieuwe OBN-programma in de toekomst het onderzoek en ondersteuning voor een kwaliteitsvolle natuur per landschap bundelt en niet meer per habitattype zoals in het verleden.

Achtereenvolgens komen de projecten in de Waddenzee en het estuariene gebied, de duinen, laagvenen en moerassen, hoogvenen en pleistocene zandgronden aan bod. Er zijn geen LIFE-

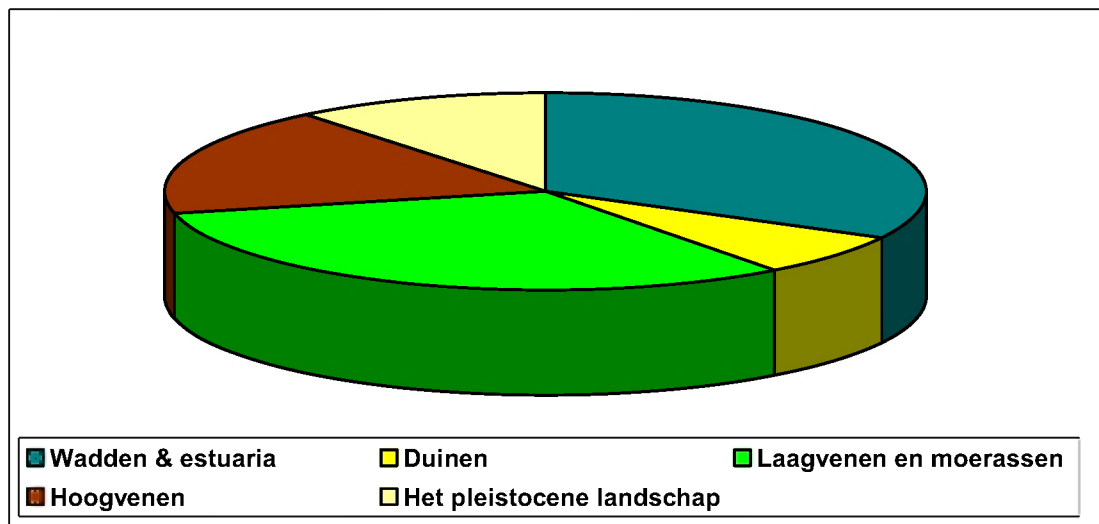

Fig. 6: Verdeling van de circa 60 M€ door LIFE-Natuur projecten in Nederland in verschillende landschapstypen geïnvesteerd.

Natuurprojecten in het riviergebied en enkel een 'soortenproject' in het heuvelland. De soortenprojecten worden in een volgende hoofdstuk behandeld, met hierbij de opmerking dat de grens tussen soort- en habitattypeprojecten echter niet altijd even duidelijk is.

¹¹ Natura 2000 doelendocument – hoofddocument. Ministerie LNV juni 2006. 116 pg.

Het wadden- en estuariene gebied

In 50nC vermeldt Plinius in een reisbericht over de Nederlandse kust: *'tweemaal per etmaal stuwt in een geweldige aandrang en over onafzienbare afstanden de oceaan naar binnen, zodat men twijfelt of dit gebied tot de zee of het land behoort'*. De overgang tussen zee en land, wad en kwelder, strand en duin is dan onduidelijk. Ondertussen is veel veranderd; het Waddengebied is het enige grootschalige gebied dat overblijft nadat langs de gehele Nederlandse kust landaanwinningswerken worden uitgevoerd, dijken worden gebouwd, en wordt ingepolderd. Ook reeds vroeg is het grote estuarium van Schelde, Maas en Rijn beïnvloed, tot en met de laatste grootschalige werken van het Deltaplan. Op dit ogenblik zijn grote delen van het estuarium volledig of gedeeltelijk verzoet, is door indijking een gedempte getijdewerking ontstaan en wordt de vaargeul naar Antwerpen gebaggerd. De natuurlijke dynamiek over de gehele zout/brak/zoet gradiënt van het estuarium is verstoord. Desondanks, draagt zowel het Waddengebied als het estuarium van ZW-Nedeland in belangrijke mate bij tot de Europese biodiversiteit en groeit sinds de 70-er jaren het besef dat deze overgangszones tussen land en zee ook een belangrijke ecologische rol hebben.

Deze unieke en hoog-productieve getijdegebieden in West-Europa met droogvallende slikwadden en zandplaten, ondiepe kreken en baaien, slikken en schorren, en inlagen, zijn voor vogels een waar eldorado.

Knelpunten

In het Waddengebied is het verlies aan kwelderareaal het belangrijkste probleem. De achteruitgang aan kwelder in Europa en in het Waddengebied in het bijzonder, noopt in 1991 de Internationale Waddenzee Conferentie (Esbjerg, DK) tot de aanbeveling om waar mogelijk zomerdijken te verlagen om het kwelderareaal te vergroten. Deze aanbeveling leidt tot de vraag voor LIFE-Natuurondersteuning voor het project Friesland Buitendijks. Een bijkomend probleem is het intensief landbouwgebruik dat onvoldoende bescherming biedt voor het internationaal ornithologisch belang van de kwelders. Verder wordt naast de areaalvermindering de natuurwaarde van de wadden ook bedreigd door intensieve kokkel- en mosselvisserij, de potentiële bedreiging van de gasexploitatie onder het wad, het veranderende en meer intensieve agrarische landgebruik op het vasteland en de eilanden. Echter, deze knelpunten komen slechts indirect in een LIFE-Natuurproject aan bod. In het estuariene milieu in zuidwest Nederland zijn de knelpunten complexer: er is de achteruitgang van slikken, schorren, natuurlijke overstromingsgebieden en daarnaast een grondige verstoring in de dynamiek van het ecosysteem door al de vroegere ingrepen in het estuarium, hetgeen een weerslag heeft op de erosie en sedimentatieprocessen en de zout/zoet gradiënt. Tussen 1960 en 1995, daalt de oppervlakte schorren in het Deltagebied van Zuidwest Nederland van 3.025 ha tot 524 ha. Te veel en te complex om door enkele LIFE-Natuurprojecten aan te pakken, maar wel een mogelijkheid voor innoverende pilotprojecten. LIFE-Natuur helpt mee aan het herstel van belangrijke Natura 2000 gebieden van het Wadden- en estuariene gebied (¹²)

¹² Voor een summiere beschrijving van de LIFE-Natuurprojecten, zie bijlage 1

LIFE-Natuurprojecten

Waddenzee:

- "Kwelderplan Friesland Buitendijks" (1993/1994)
- "Demowad: Transnational collaboration in monitoring the Wadden Sea" (1995, D)

Westerschelde:

- "Marsh Amelioration River Scheldt" (MARS) (1994, B).

Oosterschelde:

- "Salt Marsh Restoration Eastern Scheldt (SAMARES) (2006)
- "Restoration of Brackish Marsh for Root Vole, Waders and Terns" (2006)

Haringvliet:

- "Tiengemeten, herstel van zoetwatergetijdengebied in het estuarium Haringvliet" (2004)
- "Verbinden van populaties van de noordse woelmuis in en rondom de Hoeksche Waard (Vlietmonding)" (2006)

Van deze projecten zijn er 3 grensoverschrijdende LIFE-Natuurprojecten die door buurlanden zijn ingediend: het Belgische project MARS (B) werkt samen met Rijkswaterstaat in het gebied "De Kaloot" te Borsele (Vlissingen). Het Duitse project "Demowad" in het kader van de trilaterale samenwerking tussen Nederland, Duitsland en Denemarken, gaat over het monitoren van de biodiversiteit in het Waddengebied.

• Friesland Buitendijks, uniek aankoopproject en trendbreuk

Belangrijke grondaankoop. De belangrijkste grondaankoop in een Nederlands LIFE-Natuurproject vindt plaats in Friesland Buitendijks. Friesland Buitendijks is een ca 4.000 ha groot gebied tussen Zwarte Haan en Holwerd in het Noordwesten van de Provincie Friesland. Bij de start van het project in 1993 is van het 4.000 ha grote gebied nog 1.800 ha zomerpolders in private handen en worden deze polders intensief agrarisch beheerd. Aankoop is de enige mogelijkheid om het gebied te kunnen verkwelderen, want zonder aankoop kan enkel de bestaande natuurbeschermingswet worden toegepast en is verkweldering onmogelijk. De aankopen lopen echter niet van een leien dakje; er is lokaal weerstand tegen de verkwelderingsplannen, de aankoopprijs stijgt Uiteindelijk en na zeer moeizame onderhandelingen wordt van de geplande 1.800 ha toch 1080 ha aangekocht (743 ha in Noorderleegh en de zeer belangrijke aankoop van 125 ha in Bildtpollen). Twee elementen dragen bij tot het succesvol afronden van deze aankopen. In de eerste plaats kan It Fryske Gea rekenen op de bereidwilligheid van de Europese Commissie (¹³) om het project te verlengen (8 jaar ipv de oorspronkelijk geraamde 4 jaar). Meer dan 90% van het budget betreft de aankoop en de extra gegunde tijd is broodnodig om de aankopen te realiseren en om in de omgeving de verkweldering te promoten. Ten tweede wordt door It Fryske Gea, door de Provincie Friesland en door het Ministerie LNV een duidelijk signaal gegeven dat Friesland Buitendijks een Natura 2000 gebied is en dat bijgevolg een beheer dat niet conform de habitat- en vogelrichtlijn is, niet toegestaan kan worden. Ook hierdoor vermindert de weerstand tegen de verkwelderingsplannen en neemt de verkoopsbereidheid toe. De extra tijd wordt ook benut om met succes een overleggroep met provincie, gemeenten, Dienst Landelijk Gebied, de belangrijkste grondeigenaars, Waddenvereniging, dorpsbelangen, Ministerie LNV en ondernemers op te starten. Deze organisatie bestaat nog steeds en is een belangrijk en goed functionerende overlegstructuur.

Tenslotte groeit door dit overleg en tijdens het project lokaal het besef dat dit LIFE-Natuurproject uit "Brussel" gefinancierd is, dat Friesland Buitendijks van Europees belang is en dat de verkweldering in samenwerking met stakeholders wordt uitgevoerd. De Dienst Domeinen maakt de pachtoverdracht mogelijk van 2.250 ha slikwadden en zandplaten, en WWF Nederland lanceert met succes een campagne om 270.000 € aan het project te schenken. Op het einde van het project is

¹³ Ondertussen heeft een audit door de financiële diensten van de EC plaatsgevonden.

Kunnen beschikken over de grond, door aankoop of pacht, is in natuurherstelprojecten een noodzaak om de ingrepen uit te voeren en daarna het beheer over te nemen. Toch is aankoop slechts sporadisch een maatregel in de andere LIFE-Natuurprojecten in Zuidwest Nederland en in de andere Nederlandse LIFE-Natuurprojecten. De meeste projectgronden zijn al in eigendom van terreinbeherende instanties of overheid. In Tiengemeten en in de projectgebieden van het Brackish Marsh of Samares project worden geen gronden aangekocht. Natuurmonumenten heeft immers reeds voor de start van het project het gehele eiland van Tiengemeten (700 ha) in de Haringvliet verworven. Slechts in het 2006 LIFE-Natuurproject "Vlietmonding" is een kleine maar strategische aankoop gepland van enkele tientallen hectaren om dit als kerngebied voor de Noordse Woelmuis in te richten.

sedimentatie, vegetatie, begrazing, ... en de veiligheid gevolgd worden. De proefverkweldering werkt: in 2005 vindt de officiële afronding van een volgend natuurontwikkelingsproject in de 300 ha grote Holwerterwestpolder plaats⁽¹⁴⁾. Er is dus "Life after Life".

[illegible]

Fig. 7. Proefverkweldering “Noorderleegh”.

vinden en zoet water steeds voorhanden is. In feite een bijdrage van LIFE aan het cultuur-historisch herstel van het gebied en een voorbeeldige integratie van extensieve landbouw en natuurontwikkeling.

¹⁴ Bron : jaarverslag It Fryske Gea 2005.

- **Tiengemeten**

Herstel in één keer aangepakt. In het estuarium van het Haringvliet ligt het eiland Tiengemeten, een ander groot natuurherstelgebied. Men noemt het een eiland van weelde, wildernis en weemoed, verwijzend naar de grote centrale polder, de schorren en rietlanden langs de oever en het oude dorpsgezicht. Ook dit gebied is als een lappendeken van kleine inpolderingen ontstaan. Reeds voor de aanvang van het LIFE-Natuurproject werkten Natuurmonumenten (eigenaar), Rijkswaterstaat en Dienst Landelijk Gebied aan een nieuwe ontwikkelingsvisie en inrichtingsplan (¹⁵, ¹⁶). In één maal – en dat is uniek in LIFE-Natuur – wordt het gehele inrichtingsplan met LIFE-middelen uitgevoerd. Het grootste deel van het eiland wordt als intergetijdegebied ingericht met slikken, riet- en biezenvelden, natte graslanden en vloedbossen of periodiek overstroomde moerassen en incidenteel of niet overstroomde graslanden, ruigten, struweel en oobos. In het getijdegebied wordt het beheer tot een minimum beperkt, terwijl in het andere gedeelte ('weelde') de natuurontwikkeling gestuurd kan worden. De Noordse Woelmuis, de roerdomp en zelfs de steur zijn doelsoorten van het project. Het eiland krijgt meer dan 30.000 bezoekers per jaar en naar de toekomst toe worden tot 100.000 bezoekers per jaar verwacht (Rotterdam ligt op een steenworp). Daarom wordt de kans geboden een voormalige graanschuur als informatiecentrum in te richten (ca 0.7 M€). Omdat dit grootschalig inrichtingsproject niet zonder gevolg blijft voor de omgeving van het Haringvliet, werken Natuurmonumenten, Dienst Landelijk Gebied, Provincie Zuid-Holland en Rijkswaterstaat aan een nieuwsbrief om de betrokkenen over het project te informeren. Een filmploeg volgt reeds enkele jaren actief de voorbereiding van dit project en monitort hoe planners en inwoners in de omgeving reageren.

- **Brackish Marsh**

Het Deltagebied ontwaakt voor LIFE: dit en andere LIFE-Natuurprojecten in het Deltagebied staan nu in de startblokken. In het project "Brackish Marsh" langs de Oosterschelde kust van Schouwen werkt de Provincie Zeeland samen met Natuurmonumenten reeds enkele jaren aan het grootschalig herstel van ca 1.200 ha inlagen in de buurt van Zierikzee. De slikken en schorren in deze binnendijks gebieden, zijn gedurende de laatste decennia achteruitgegaan, de ondiepe kreken van de karrevelden zijn geëgaliseerd en zoet water krijgt voorrang op zout water waardoor de zilte vegetatie van de schorren verdwijnt. In dit belangrijk herstelproject voor slikken en schorren en voor de Noordse Woelmuis, wordt nu gewerkt aan het herprofilen van de voormalige karrevelden, wordt op een slimme manier de zilte kwel hersteld en worden maatregelen genomen om het gebied extensief te begrazen: in het totaal worden meer dan 25 dijken aangepast. Voor de aanvang van het project is de kweldergrasvegetatie geslonken tot een magere 10 ha in het gebied, terwijl dit project streeft naar een herstel van ca 130 ha slikken en schorren! Het habitat van de Noordse woelmuis wordt van 10 tot meer dan 100 ha uitgebreid en daarenboven fungeert dit nieuwe gebied als corridor voor deze soort naar andere gebieden in Schouwen/Duiveland. Tenslotte wordt ook nieuwe natuur aangeboden aan de talrijke vogelsoorten van het Vogelrichtlijngebied van de Oosterschelde.

Zeeland is een toeristische trekpleister en heeft een belangrijke agrarische gemeenschap: reeds voor de aanvang van dit herstelproject wordt met het Nationaal Park Oosterschelde, de ZLTO (landbouwers) en de recreatie-ondernemers (RECRON) overlegd, zijn verscheidene voorbereidende studies uitgevoerd (oa hydrologische) en wordt aan de recreatieve invulling van dit gebied gedacht. Naast de mogelijkheid om dit gebied per fiets of te voet te verkennen (opleiding van gidsen wordt door eigen middelen gefinancierd), komt er een website en wordt in het bezoekerscentrum "De Plompe Toren" een tentoonstellingsruimte ingericht.

¹⁵ DG Rijkswaterstaat 2000. Ontwikkelingsvisie Tiengemeten. RIZA Rapportnr. 2000.041.

¹⁶ DG Rijkswaterstaat 2002. Inrichtingsplan Tiengemeten. RIZA Werkdocument 2002.074.

- **Samares**

LIFE-projecten worden samen gepland. De twee recente LIFE-Natuurprojecten werken samen: een deel van het vrijgekomen materiaal van het project “Brackish marsh” wordt gebruikt in het SAMARES LIFE-Natuurproject dat daar niet zo ver vandaan ligt. Met dit project in de Oosterschelde, werken Rijkswaterstaat, de Provincie Zeeland en Staatsbosbeheer samen aan de herinrichting van twee nieuwe schorren: Schelphoek en Rammegors. Beide gebieden hebben een

Het MARS project herstelt “De Kaloot”

Dit natuurgebied ligt in de Westerschelde, ingeklemd tussen de inlaat en uitaat van de kernenergiecentrale van Borsele, en is een van de laatste restanten schorren in het zoutwaterdeel van de Westerschelde. Als onderdeel van het grensoverschrijdende LIFE-Natuurproject ‘MARS’ herstelt Rijkswaterstaat hier de slufte, dit is een een zoute of brakke duinvallei die verbonden is met de zee en enkel bij springtij wordt overstroomd.

wat speciale geschiedenis die samenhangt met de Deltawerken. Schelphoek is een ca 200 ha groot schorgebied dat tijdens de storm van 1953 is ontstaan en daarna tijdens de Deltawerken als werkhaven is benut! Hier zal de werkhaven worden opgevuld met materiaal vanuit het “Brackish Marsh” project. Rammegors is oorspronkelijk een ca 150 ha groot buitendijks schor dat sinds 1972 van de Oosterschelde is afgesloten. Hier wordt de dijk doorbroken en zal het nieuw getij de

successie naar de verruiging terugzetten. Beide projecten zijn ook innoverend omdat het herstel van de schorren hier technisch veeleisend is omdat het wordt uitgevoerd in omgevingen die sterk door de mens zijn beïnvloed; zo wordt bijvoorbeeld het inlaatwerk in de dijk rond Rammegors gepland om 1 m getijdebeweging mogelijk te maken, maar wordt bij de aanleg de mogelijkheid voorzien om het inlaatwerk later bij een controle in 2009 aan te passen.

- **Vlietmonding**

Ruimtelijke knelpunten opruimen. Dat doet het laatste LIFE-Natuurproject in Zuidwest Nederland; Vlietmonding. Dit project van zes gemeenten, verenigd in de “Commissie Hoeksche Waard”, wil op de eerste plaats een migratieknelpunt oplossen voor een belangrijke populatie van Noordse Woelmuis en werkt hiervoor samen met Ministerie VROM, Rijkswaterstaat, het lokale Waterschap en Deltanatuur. Bij de Vlietmonding in het noorden van de Hoeksche Waard vormt op dit ogenblik het bestaande gemaal een harde grens; door enkele strategische terreinaankopen bij de Vlietmonding en de inrichtingswerken van dit gebied in de Vlietmonding door LIFE-Natuur wordt een belangrijk ruimtelijk knelpunt opgelost. Simultaan, maar niet door LIFE gefinancierd, wordt dit gecomplementeerd door het herstel van kreken en dijken in de Hoeksche Waard. Dit alles opent de migratieroute voor deze bedreigde soort waardoor leefgebieden in Zuid-Holland en Zeeland verbonden worden.

Samenvatting: investeringen en resultaten

LIFE-Natuur cofinanciert in de Wadden en estuaria in de eerste plaats de aankoop en herstel van schorren. In vergelijking met andere biotopen is in dit landschap het meest geïnvesteerd in aankoop van gronden, en met succes: monitoring in Friesland Buitendijk toont aan dat de proefverkweldering een succes is. Het is nog te vroeg om een uitspraak te doen over de andere projecten, maar de kans op toename en herstel van kwelderareaal is meer dan reëel. Dergelijk

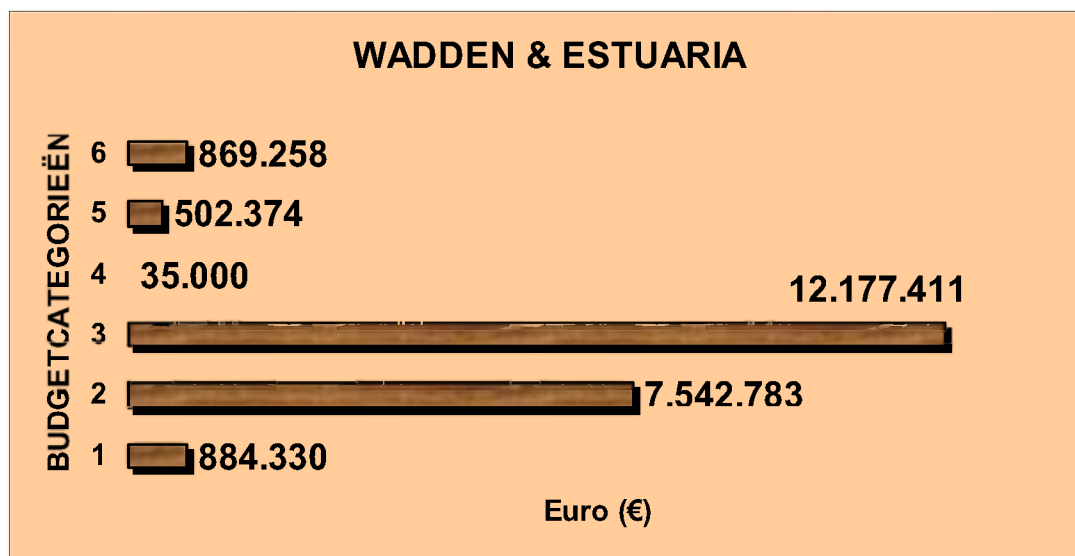

Fig.9: Totaal bedrag (€) voor (1) voorbereidende maatregelen, (2) aankoop/pacht, (3) biotoopherstel, (4) reguliere beheersmaatregelen, (5) publieksvoorlichting, (6) projectbeheer en monitoring.

grootschalig natuurherstel is enkel uitvoerbaar door een integratie van de projecten in de ruimtelijke planning en met inspraak en ondersteuning door de betrokken "stakeholders". In elk van de projecten wordt overlegt met overheden (zoals provincie, gemeenten, Staatsbosbeheer, Rijkswaterstaat, Dienst Landelijk Gebied), en terreinbeherende organisaties. Dit overleg, beperkt zich niet tot het project zelf, maar motiveert ook de betrokkenheid van stakeholders bij het ruimtelijk beleid. In Friesland gebeurt dit in een brede overleggroep, die ten tijde van het LIFE-Natuurproject is opgericht, en waar natuurontwikkeling, recreatie, landbouwkundig gebruik en veiligheid worden besproken. In Zuidwest Nederland gebeurt dit overleg in het kader van de toeristische ontsluiting van het gebied en van de ontwikkeling naar meer getij in de nu nog afgesloten gebieden, zoals bvb het Haringvliet. Hieruit blijkt dat hoewel LIFE-Natuurmaatregelen vooral lokaal plaatsvinden, toch een veel ruimere impact hebben.

Het duingebied

Nederland heeft als enig Europees land een kraal van duinbiotopen die zich uitstrekt van Cadzand tot Rottumeroog. De duinen vormen in Nederland een topografisch zeer gevarieerd en dynamisch landschap met biotopen die zich ontwikkelen in heel verschillende milieus. Er is een afwisseling van kalkrijke en kalkarme bodems, droge en natte situaties, zon en schaduw ... en dit dynamisch samenspel van factoren over korte afstanden levert een complex op van kleinschalige biotopen als primaire duintjes, stuifduinen, duingraslanden, duinpannen, sluffers, en bossen. Het zijn zeer gespecialiseerde habitats die een veelvoud aan bedreigde planten en dieren herbergen. Het is dus niet verwonderlijk dat nagenoeg alle Atlantische duinbiotootypen van Bijlage I van de Habitatrichtlijn ook in Nederland voorkomen (met uitzondering van de Schotse en Ierse '*Machairs*').

Knelpunten

De duinen zijn al lang niet meer alleen door wind en zee gestuurde natuurlijke biotopen, maar worden reeds sinds eeuwen door de mens beïnvloed. Reeds lang wordt helmgras aangeplant of worden duinen bebost om het stuiven tegen te gaan. Boeren scharen hun vee in duingraslanden en duinpannen, of benutten deze als akkerland. Meer recent worden duinen benut als waterwingebied. Voor velen van ons hebben de duinen nog dezelfde paradijselijk charme als voor de 'kleine Johannes' van W.F. Van Eeden. Echter, de verminderde dynamiek, en sinds enkele decennia de toenemende zure neerslag, vermessing en verdroging hebben het duinlandschap en de fauna en flora daarvan grondig veranderd. Omdat het zuidelijk deel van de duinengordel kalkrijk is en het noordelijk deel kalkarm, sturen vermessing, verzuring en verdroging hier verschillende processen en moet het herstel en beheer hieraan aangepast zijn. Met name de beschikbaarheid van fosfor en/of stikstof voor planten is afhankelijk van de zuurtegraad, hoeveelheid zuurstof, aanwezigheid van ijzer, successiestadium, vochtgehalte enzovoorts, waardoor herstel van duinbiotopen maatwerk is.

LIFE-Natuurprojecten

- "LIFE-Co-op Bogs and Dunes" (2003)
- "Restoration of dune habitats along the Dutch coast" (2005)
Dit project "Duinenherstel vindt plaats in 8 Natura 2000 gebieden op de Waddeneilanden (Duinen van Terschelling, Vlieland, Lage Land en Texel), en enkele duingebieden van Zuid-Holland (Coepelduynen, Meyendel en Berkheide) en van Zeeland (Kop van Schouwen, Manteling van Walcheren).

Het is verbazend dat ondanks de grote verscheidenheid aan duinbiotopen (en –problemen) en afgezien van het LIFE Co-op project, slechts één LIFE-Natuurproject in Nederland plaatsvindt. De meeste aandacht gaat hierbij naar herstelmaatregelen op de Waddeneilanden, zoals Figuur 10 aan toont. Per projectgebied, wordt slechts in een deel herstelmaatregelen uitgevoerd. Delen van de projectgebieden die minder urgent hersteld & beheerd moeten worden, kunnen later aan de beurt komen.

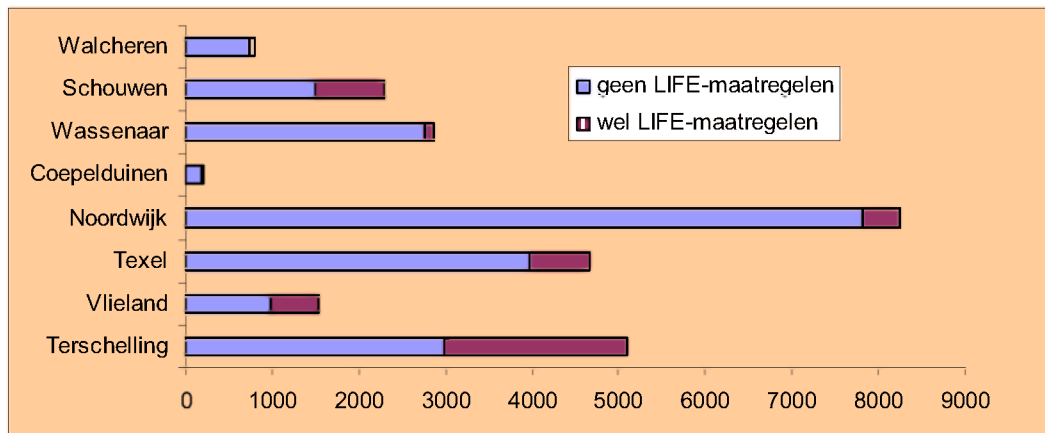

Fig. 10: Oppervlakte (ha) per projectgebied waar tijdens LIFE-Natuurproject "Duinenherstel" al dan niet herstelmaatregelen worden uitgevoerd.

• Bogs & Dunes (LIFE Co-op)

De Nederlandse duinengordel omspant een gradient van kalkrijke naar kalkarme biotopen en de duinen worden in meer of mindere mate bedreigd door verzuring, vermesting, verdroging en algemene afwezigheid van de natuurlijke dynamiek.

Het OBN (Overlevingsplan Bos en Natuur) heeft de laatste decennia wetenschappers en terreinbeheerders samen aan het werk gezet. Dit onderzoek ⁽¹⁷⁾ heeft uitgewezen dat grootschalige vernatting en nieuwvorming van duinen de beste maatregelen zijn om pioniersvegetaties te stimuleren of te stabiliseren. Dit is slechts op bepaalde plaatsen mogelijk. Verruiging kan worden tegengegaan door begrazen of maaien, of door plaggen/verstuiven waardoor nieuwe pioniersvegetaties ontstaan. Echter niet al deze maatregelen pakken altijd even goed uit, hetgeen te maken heeft met de bodemchemische knelpunten. Nederland heeft dus als het ware de sleutel in handen om deze problematiek te ontrafelen en benut dit LIFE-Coop project om de in Nederland opgedane wetenschappelijke kennis en praktijkervaring met andere LIFE-Natuur projecten uit te wisselen.

LIFE-Coop is een initiatief van de Europese Commissie om informatie-uitwisseling en samenwerking tussen LIFE-Natuurprojecten te stimuleren. In 2002 en 2003 starten tien LIFE-Coop projecten, waaronder het Nederlands LIFE Coop project "Bogs and Dunes". Dit project is een initiatief van de Radboud Universiteit Nijmegen om met partner-organisaties die duin- of veenherstel projecten hebben uitgevoerd samen te werken: partners komen uit Nederland, Ierland, Engeland, Denemarken, en de Baltische staten Letland en Estland. Samen wisselen de partners informatie uit over duin- en hoogveenherstelprojecten. Deze combinatie van duinen en hoogvenen is op zich een unieke combinatie, maar is toch logisch: Nederlandse onderzoekers (als onderdeel van het OBN) hebben in samenwerking met terreinbeheerders van duinen en hoogvenen nieuwe inzichten ontwikkeld. Het LIFE-Coop project presenteert daarom in een innovatieve benadering, een beslissingsinstrument "PROMME" ⁽¹⁸⁾ genaamd, om herstel en beheer van duin en

¹⁷ Kooijman, A. et.al. 2004. Aantasting in droge en natte duinen: dezelfde oorzaken, verschillende gevolgen? In "Duurzaam natuurherstel voor behoud van biodiversiteit. 15 jaar herstelmaatregelen in het kader van het overlevingsplan bos en natuur". Rapport EC-LNV nr 2004/305: 171-187.

¹⁸ PROMME is een beslissingsinstrument (decision tool) en refereert naar de stappen om tot een succesvol biotoopherstel te komen: ("Problem" identification of decline of characteristic species; "Reason" the biotic and abiotic processes of the decline, "Objective" formulation of restoration goal(s), "Measure" selection of

hoogveenbiotopen te plannen en uit te voeren. Het concept is ook toepasbaar in andere biotopen!). Vooral interessant aan deze benadering is dat men als terreinbeheerder vertrekt vanuit de observatie dat karakteristieke soorten verdwijnen (planten en dieren) en dat men geleid wordt naar een oplossing waar voor het gehele gamma bedreigde soorten (en hun habitats) een betere instandhoudingstoestand geschapen wordt. Met andere woorden, het verbreedt de aandacht van vegetatiekundige elementen van een biotoop naar de flora en fauna-elementen en de processen die hier op inwerken.

• Duinenherstel

Het LIFE-Natuurproject “Dutch Coastal Dunes” of “Duinenherstel” werkt nu aan het grootschalig herstel van 4700 ha duinbiotopen. Het is een samenwerking tussen Staatsbosbeheer en 4 partners (Waterskip Fryslan, De Waddenvereniging, Stichting Duinbehoud, en Bureau Beheer Landbouwgronden).

Fig. 11: Duinvallei (foto SBB)

Grondaankopen: De meeste terreinen zijn eigendom van of worden reeds door SBB beheerd. Bijgevolg is enkel een strategische pachtafkoop van 20 ha duinpannen gepland omdat deze nu intensief beheerd en ontwaterd worden en verder hydrologisch herstel van 180 ha op Terschelling onmogelijk maken!

Een veelvoud van herstelmaatregelen: Dit LIFE-Natuurproject is ambitieus, grootschalig en stelt een veelvoud van biotoopherstelmaatregelen voor. Door deze belangrijke herstelmaatregelen worden de volgende biotopen hersteld:

- Ca 1.100 ha vochtige en natte duinpannen (habitat type 2190) door het herstel van de hydrologie van het gebied, plaggen en verwijderen van de struiklaag;
- Ca 1550 ha duingraslanden en duinheide (habitat type 2130, 2140, 2150) door ontbossen (vooral niet inheemse bomen), verwijderen van de struiklaag, maaien van de vegetatie en verwijderen van de humuslaag. Daarbij wordt op vele plaatsen een begrazingsbeheer opgestart;
- Herstel van winderosie over ca 10-20 ha waardoor primaire duinen of wandelduinen met helm kunnen ontstaan (habitat type 2110 en 2120);
- Omvorming van 40 ha naalldhoutaanplant naar natuurlijk duinbos (habitat type 2180).

In combinatie met elkaar verminderen deze herstelmaatregelen de nutriënten in de duinecosystemen en verhogen zij de winddynamiek en ruimtelijke heterogeniteit van de vegetatie. Er worden daarnaast enkele innovatieve maatregelen uitgetoetst zoals het afbranden van duingraslanden. Deze techniek is reeds toegepast op Terschelling waar door atmosferische stikstofdepositie en het ontbreken van natuurlijke begrazing door konijnen duinriet (*Calamagrostis epigejos*) overheerst. Nu wordt deze maatregel ook experimenteel toegepast in enkele kalkrijke duinen van het Deltagebied en worden hier de ontwikkelingen van fauna en flora gemonitord.

the optimal measures, “Monitoring” identification of monitoring parameters, and “Execution”, implementation of the restoration measures). Website: www.barger.science.ru.nl/life

Samenvatting: investeringen en resultaten

Ongeveer twee-derde van het totale budget in de duinen gaat naar concrete herstelmaatregelen. Dit project is net in 2005 gestart en het is dus nog te vroeg om een uitspraak te doen over het effect van de herstelmaatregelen op de verschillende duinbiotopen.

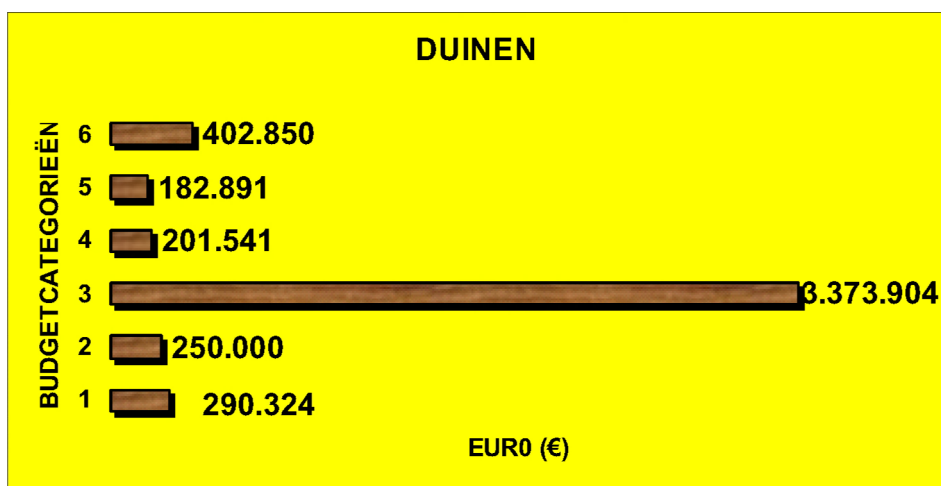

Fig.12: Totaal bedrag (€) voor (1) voorbereidende maatregelen, (2) aankoop/pacht, (3) biotoopherstel, (4) reguliere beheersmaatregelen, (5) publieksvoorlichting, (6) projectbeheer en monitoring.

Het laagveengebied en moerassen

Laagvenen zijn plantengemeenschappen die groeien op een venige bodem en die gevoed worden door grondwater of oppervlaktewater (in tegenstelling tot hoogvenen die gevoed worden door hemelwater). Ze hebben in Nederland, zoals elders, een lange ontstaansgeschiedenis! Tussen en na de ijstijden vormen zich in depressies achter de duinreep of in uitgestrekte stroomvlakten grote veengebieden. Wanneer de zeespiegel in het begin van het Atlanticum stijgt, overstroomt veel van deze venen of worden ze door stormen weggeslagen. In de plassen die overblijven of in de verdrongen hoogvenen ontwikkelen zich dan laagveencomplexen. De meeste laagveengebieden bevinden zich daarom in een brede band van Rotterdam tot Alkmaar en verder in Noordwest-Overijssel en Friesland. Het grootste deel hiervan is gedurende de voorbije eeuwen ingepolderd (droogmakerijen) of ontgonnen door het zware labuur van de verveners die met een schop het natte veen onder het water vandaan haalden. In de 'petgaten' of wijde plassen die dan ontstaan kwam de natuurlijke successie weer op gang. Een aantal Habitattypen en soorten van Europees belang komen in deze landschappen voor: op de eerste plaats de "Kranswierwateren" (3140), de "meren met krabbescheer en fonteinkruiden" (3150), "overgangs- en trilvenen" (7140), "blauwgraslanden" (6410), "galigaanmoerassen" (*7210), en "veenbossen" (*91D0), (de beide laatste zijn prioritaire habitats). Wat soorten betreft zijn dit onder andere de gevlekte witsnuitlibel, (*Leucorrhinia pectoralis*) de grote vuurvinder (*Lycaena dispar*) met unieke populatie in de Weerribben).

De structuur van laagvenen is behoorlijk divers omdat we te maken hebben met verschillende vegetatietypen die door successie vanuit het open water ontstaan: drijvende en wortelende waterplanten, en op het water drijvende vegetaties (drijftillen), rietland, of soortenrijke hooilanden tot moerasbossen. Gedurende eeuwen zijn deze laagveengemeenschappen benut: krabbescheer voor minerale bemesting van akkers, beweiding, begrazing rietteelt en ook voor verdere ontginning van het nog resterende veenpakket (onder water!).

Steeds komt weer de natuurlijke successie op gang, tot medio vorige eeuw wanneer de venen beginnen te verdrogen, verzuren en vermesten.

Knelpunten

De motor sputtert. Het is vooral de motor die naar de eerste successiestadia (waterplanten, drijftillen, soortenrijk hooiland, rietlanden) leidt die sputtert. De verdere successie naar broekbossen gaat rustig verder. Hierdoor komen – zelfs bij herstelmaatregelen zoals het creëren van open water – op veel plaatsen deze voor Nederland zo bijzondere jonge verlandingsgemeenschappen in het gedrang. Het water dat de laagvenen voedt, verschilt van plaats tot plaats, gaande van mesotroof tot eutroof – tot zelfs lichtbrakke situaties. Echter steeds met een behoorlijke mineralensamenstelling, een goede buffercapaciteit, arm in fosfor en helder. Tot medio vorige eeuw met de hydrologie geknoeid wordt en het fout loopt. En hoewel wetenschappers nog niet precies weten wat er allemaal fout loopt, heeft wetenschappelijk onderzoek (gestuurd door het OBN) reeds een en ander verduidelijkt. Verzuring betekent een afname van de buffercapaciteit. In laagvenen gebeurt dit veel door het vormen van een regenwaterlens waardoor contact met het gebufferde grondwater verstoord is. Verdroging is een belangrijk probleem in laagvenen: door sterke ontwatering van het omgevende landbouwgebied (polders) heeft men nu eerder wegzijging dan kwel in laagveengebieden. Niet alleen zakt het waterpeil in laagvenen, ook heeft men niet meer de natuurlijke dynamiek van hoog winterpeil en laag zomerpeil. Het waterpeil verstart. Tenslotte vermest het laagveen, deels door de inlaat van

eutroof boezemwater, maar ook door interne aanrijking als gevolg van de mineralisatie van het veen....⁽¹⁹⁾.

Moeilijke keuzes: herstelprojecten tonen overduidelijk aan dat werken in laagveengebieden niet eenvoudig is:

- Er moeten keuzes gemaakt worden! Kiezen we voor het hydro-ecologisch herstel van bepaalde vegetatietypen of voor het herstel van bepaalde bedreigde soorten waardoor een andere ingreep in vegetatie en successie plaats vindt. Een reeks LIFE-Natuurprojecten in laagvenen en moerassen werken specifiek aan herstel van soorten (zoals IJperveld, Zouweboezem of Alde Feanen), de meeste projecten beogen echter het herstel van de eerste successiestadia;
- Er moeten keuzes gemaakt kunnen worden! Er zijn grote, kleine en zelfs héél kleine laagveengebieden in Nederland. De meeste LIFE-Natuur projectgebieden zijn groter dan ca. 200 ha. Toch zijn zulke grote gebieden soms niet groot genoeg om bepaalde hydro-ecologische maatregelen met succes te kunnen uitvoeren. De hydrologische invloed van buiten het projectgebied is vaak bepalend. De aanpak in het Naardermeer verschilt daarom duidelijk van de aanpak in de Wieden en de Weerribben.
- Niet alle wensen zijn realiseerbaar: de knelpunten die het herstel van laagvenen bemoeilijken kunnen vaak beter aangepakt worden indien bvb het water op een bredere ruimtelijk schaal anders dan nu beheerd wordt om peilverstarring of wegzijgen van water uit veen naar polder op te lossen. Daarom vinden verschillende LIFE-Natuurprojecten plaats in een bredere context waar met waterschappen, agrariërs, de recreatie-sector en andere spelers van de landinrichting samengewerkt wordt.
- Het is technisch moeilijk. Heel wat specifieke kennis en materiaal is nodig om laagvenen te herstellen: baggeren, verwijderen van kraggen of plaggen van verruigd of verzuurd rietland in moeilijk bevaarbare of bereidbare terreinen vergt héél wat logistieke voorbereiding, naast ervaren ondernemers die het gebied kennen! Daarnaast is soms een grondige juridische ondersteuning nodig om bepaalde maatregelen om te zetten....
- Er zijn nog wetenschappelijk onduidelijkheden: Het Nederlandse laagveenonderzoek heeft reeds belangrijke eco-hydrologische processen in laagveengebieden verduidelijkt. Toch is nog veel bijkomend onderzoek nodig om deze processen verder te ontrafelen of om verschillen tussen de gebieden in Nederland in kaart te brengen. Een herstelmaatregel die prima loopt in de Wieden, zorgt voor bijzondere problemen in Nieuwkoop...

LIFE-Natuur is van bijzonder belang geweest voor het herstel en beheer van laagvenen; vooral voor het scheppen van nieuwe mogelijkheden en het testen van nieuwe technieken om de eerste stadia van de laagveensuccessie op gang te brengen. In totaal vinden acht 8 LIFE-Natuurprojecten in de volgende Natura 2000 gebieden plaats.

¹⁹ Lamers L.P.M. et al. 2004. Verdroogd, vermist, verstard en versnipperd; hoe moet dat nu met onze laagveenwateren? "In "Duurzaam natuurherstel voor behoud van biodiversiteit. 15 jaar herstelmaatregelen in het kader van het overlevingsplan bos en natuur". Rapport EC-LNV nr 2004/305: 109-169.

LIFE-Natuurprojecten

Naardermeer:

- "Integral Restoration Plan Naardermeer" (1996)

Nieuwkoopse Plassen & De Haeck:

- "Restoration Plan for the important bird area Nieuwkoopse Plassen" (1998)

De Weerribben en De Wieden:

- "Restoration and demonstration project pSCI De Wieden and Weerribben" (1999)
- "Wetlands: challenges and innovation in succession management" (2006)

Alde Feanen:

- "Habitat Improvement for *Microtus oeconomus* in Alde Feanen" (2004)

Ilperveld, Varkensland, Oostzanerveld en Twiske:

- "Biotoopherstel voor *Botaurus stellaris*, *Anas penelope* en *Limosa limosa* in de SBZ "Ilperveld" (2002)

Polder Westzaan:

- Herstel brakke ecosystemen in de polder Westzaan (2006)

Zouweboezem:

- Moerasgebied de Zouweboezem; behoud, herstel en ontwikkeling (2006)

LIFE-Natuur nodig om dure maatregelen mee te financieren

Terreinbeheerders en wetenschappers hebben reeds voor de start van de LIFE-projecten verschillende stappen ondernomen om de hydro-ecologische toestand van de natuurgebieden te verbeteren: het defosfateren van het polderwater voor het de boezem instroomt is één van de meest belangrijke maatregelen van de voorbije decennia. Natuurlijk is er in de meeste projectgebieden al een aanvang gemaakt met herstelmaatregelen om de eco-hydrologische toestand te verbeteren of nieuwe vroege verlandingstadia te stimuleren. De herstelkosten in laagveengebieden zijn echter zo groot en de nood aan ingrijpende maatregelen is zo urgent dat voor de maatregelen extra ondersteuning van LIFE-Natuur nodig is om de ecologische rem die de eerste verlandingsstadia tegenhoudt te breken.

Een brede waaier van eco-hydrologische maatregelen

In de LIFE-Natuurprojecten komen een reeks maatregelen aan bod: fysische ingrepen waardoor open water ontstaat en de verlanding weer op gang kan komen; het terugdraaien van de "successie-klok" door het plaggen of afschrappen van verzuurd of vervuigd rietland; het verbeteren van de kwaliteit van het boezemwater door het baggeren van duizenden kubieke meters bagger of door waar nodig opnieuw brak water in te laten. Tenslotte worden een reeks beschermingsmaatregelen uitgevoerd om wegzijging van boezemwater tegen te gaan of om peilverstarring tegen te gaan.

In de volgende bespreking wordt eerst Naardermeer besproken omdat dit relatief klein laagveengebied totaal anders aangepakt wordt dan de grote laagveengebieden van "De Wieden" of "De Weerribben" of zelfs de "Nieuwkoopse Plassen". "Polder Westzaan" is een voormalig brak laagveengebied waar het herstel van brakke vegetaties beoogd wordt. Tenslotte worden "Ilperveld" en "Zouweboezem" behandeld. Deze twee LIFE-Natuurprojecten, beogen op de eerst plaats een ornithologisch herstel maar omdat de maatregelen op de specifieke knelpunten van laagveengebieden slaan, worden ze in dit hoofdstuk behandeld. Tenslotte het project "Alde Feanen": dit is een project dat zeer specifieke maatregelen voorstelt voor de Noordse Woelmuis en in het volgende hoofdstuk behandeld wordt.

- **Naardermeer: een *verbufferend* resultaat!**

Het Naardermeerproject is het eerste natuurreservaat van Natuurmonumenten; het is ook het eerste LIFE-Natuur na de “drie-voudige start” van Friesland Buitendijks ⁽²⁰⁾.

Het Naardermeer is een relatief klein natuurgebied en daarom vinden in het LIFE-Natuurproject

Fig. 13: Baggerboot voor herstel van het Naardermeer

zowel maatregelen plaats in het kerngebied – waar gebaggerd wordt – als in de bufferzone, waar het waterpeil verhoogd wordt. Voor het herstel van de kranswervevegetaties (3140) en krabbescheer en fonteinkruidvegetaties wordt massaal gebaggerd. In totaal wordt ca 290.000 m³ bagger verwijderd (ca 0.95M€). Hierbij wordt zeer precies gewerkt om onderwaterbodem niet te beschadigen. De resultaten laten niet op zich wachten en reeds snel vestigen zich kranswieren waar voorheen troebel water was. Het baggeren levert hier zelfs een interessante “win-winsituatie” op omdat de bagger over het landbouwwand verspreid wordt. In de bufferzone, waar de meeste andere maatregelen plaatsvinden, kan bijgevolg het waterpeil verhoogd worden zonder dat de landbouw er last van heeft! In de recent aangekochte buffergebieden van de Hilversumse Bovenmeent en de Nieuwe Keverdijkse Polder worden plas-drassituaties geschapen en wordt (niet zonder weerstand van een lokale agrariër) het waterpeil verhoogd. Door de late peilverhoging na de herstelwerken, schiet echter pitrus massaal op – waardoor 5 ha pitrus moet geplagd worden.

In totaal wordt in de bufferzone ongeveer 300 ha ha nieuw natuur geschapen waar voorheen intensief landbouwgebied is ⁽²¹⁾. Niet alleen voor de steltlopers die in het gebied fourageren is dit een bijzondere aanwinst, de vernatting van de bufferzone vermindert ook het wegzijgen van het water uit het kerngebied.

De succesvolle aanbestedingen in dit project maken bijkomende maatregelen mogelijk: er wordt bijkomend verzuurd rietland geplagd of afgegraven (ca 10 ha) en er worden oude kavelsloten heropend waardoor zoveel mogelijk hersteld rietland van ‘vers water’ kan profiteren en het niet verzuurt. Tenslotte wordt niet alleen in de bufferzone gewerkt, ook aan de verbinding met de Ankeveense Plassen en de hydrologische relatie met het Gooi wordt gewerkt.

²⁰ « Drie-voudige start » omdat Friesland Buitendijks in feite door drie beschikkingen van de EC wordt opgestart.

²¹ Herstel plas/drassituaties en peilverhoging: ca 270.000 €

- **Nieuwkoopse Plassen: elk laagveen reageert anders**

Baggeren is zowel in Naardermeer als in Nieuwkoop een belangrijke herstelmaatregel. Onderzoek in 1995 toont aan dat er circa 7 miljoen m³ slib in het 1100 ha grote Nieuwkoop verspreid ligt! In de grote centrale plas, ligt en zweeft uiteraard het meeste slib, maar omdat de verlandingskansen beter zijn in rustige plekken, is vooral in sloten en vaarten gebaggerd (> 170.000 m³ of circa 40 ha!). Met bijkomende financiering van het plan “van sectoraal tot integraal” komt 1.5 M€ beschikbaar om de resterende bagger uit de meest kwetsbare – en de meest kansrijke gebieden – te verwijderen. Om het verwijderde slib te laten inklinken wordt bij de start van het project een 15 ha groot depot aangelegd, met de bedoeling dit depot na het project als rietland/helofytenfilter in te richten.

Zoals in de andere laagveenprojecten wordt ook hier massaal verzuurd rietland hersteld. Meer dan 50 ha rietland wordt geplagd om jonge successiestadia te scheppen en het plagsel wordt in rillen op de kragge gedeponeerd, in de vooronderstelling dat de rillen snel in het veen zinken en langzaam verteren. In tegenstelling tot wat gehoopt is, verdwijnen de rillen niet: meer dan 2 km rillen blijven in het veen overheind staan en worden de achillespees van dit project: een bron van verruiging, een visuele hindernis en een bijkomende kostenpost om ze op te ruimen. Dit leidt ook tot een steekspel tussen de begunstigde en de provinciale overheden die met het “Bouwstoffenbesluit” in de hand argumenteren dat het plagsel afkomstig is van een andere afvalstroom dan het slib, en dus afzonderlijk dient worden opgeslagen: het aangelegd depot moet dus in twee gesplitst worden, het slib wordt aan de ene kant geborgen en het plagsel krijgt een plaats aan de andere kant.... Dit en andere voorbeelden tonen aan dat de realiteit de wetgeving voor is dat het voor bevoegde overheden niet eenvoudig is om met dergelijke nieuwe problemen soepel om te springen... Echter, voor het verwijderen van het plagsel worden dan weer brede sloten doorheen het laagveen getrokken, en biedt ook dit nieuwe ontwikkelingskansen voor verlandingssituaties. Een probleem kan ook een kans bieden...

Het project Nieuwkoopse Plassen pakt ook de erosie aan. Golfslag erodeert in dit gebied snel de venige oevers of vernielt de nog resterende zetwallen die in het open water liggen. Dit leidt tot verdere interne eutrofiëring van het water. Met wilgetenen wordt meer dan 1.5 km aan oevers beschermd; twee maal zoveel als oorspronkelijk gepland. Naast het verwijderen van de bagger wordt dus ook aan één van de belangrijke oorzaken van de baggerproblematiek gewerkt; anders wordt het dweilen met de kraan open....

- **Wieden en Weerribben: groot gebied met grote kansen en kansen 2 maal benut**

Fig.14: ‘Kraggevreter’ en kranen graven nieuwe petgaten in Nationaal Park Weerribben.

De Wieden en De Weerribben vormen samen het grootste laagveengebied in NW-Europa en beide gebieden zijn vooral van belang voor de nog bestaande reeks verlandingstadia van jonge tot oudere overgangs- en trilvenen (7140). Echter, verdroging, verzuring en vermesting remmen ook hier de jonge verlandingstadia terwijl soortenrijke trilvenen en veenmosrietlanden naar elsenbroeken evolueren. Beide gebieden zijn zo groot, dat er nog kansen zijn om verlanding van open water op gang te brengen en overgangs- en trilvenen (7140) te herstellen. In beide

gebieden worden vooral door het uittesten van een cyclisch beheer nieuwe jonge verlandingsstadia gecreëerd: Cyclisch beheer betekent dat regelmatig open water gecreëerd wordt door kraggen om de 50-75 jaar af te graven, waardoor steeds weer nieuwe verlandingsstadia kunnen ontstaan. Een regelmatig herstelbeheer en geen regulier beheer!

De mogelijkheden voor dit herstelbeheer zijn hier echter voldoende aanwezig en het eerste project verloopt zo goed dat met succes een tweede maal LIFE cofinanciering gevraagd wordt. Uniek is ook de samenwerking tussen Natuurmonumenten en Saatsbosbeheer. Beiden werken voor een eerste maal projectmatig samen en beiden ontvangen LIFE-Natuurondesteuning voor een totale inbreng vanuit 'Brussel' van meer dan 3.7 M€. Het LIFE-project uit 1999 is een eerste grootschalig herstel: imposante baggerdepots worden aangelegd om het geplagd en gebaggerd materiaal te deponeren; in beide gebieden werden in totaal meer dan 160 ha verzuurd rietland geplagd en meer dan 40 ha open water voor jonge verlandingsstadia gegraven. Nieuwe technieken worden uitgetest om open water te creëren: een oxidatieproef waarbij als het ware de vegetatiemat van de kragge losgemaakt en opgerold wordt: in het open watergebied ontstaan nieuwe verlandingsmogelijkheden en het opgerolde kragge oxideert en zinkt door het eigen gewicht weg (dit lukte echter niet in de Nieuwkoopse Plassen).

Ook voor creatieve onderaannemers is dit een mogelijkheid om boten en "kraggevreter" uit te testen, of om perssystemen te optimaliseren waardoor het vermaalde kraggemateriaal enkele kilometers door een buizensysteem kan geperst worden en in een depot kan gedeponeerd worden. Het nieuwe project "Wetland Succession" is een vervolg op dit succes-project. Zowel in de Wieden als in de Weerribben wordt open water gecreëerd (ca 46 ha); wordt verzuurd rietland geplagd (ca 40 ha), maar worden ook specifiek ornithologische maatregelen gepland door het scheppen van ca 30 ha moerasrietland (zachte oevers, plas dras situaties, ...).

• **Westzaan verbrakken: "brak to the future?"**

De Polder Westzaan is een buitenbeentje in het Nederlandse laagveen. Het is van oorsprong een brak veen omdat het, zoals ten dele het grote laagveencomplex van de Wieden en Weerribben, lange tijd onder de invloed staat van de brakke Zuiderzee. Zelfs na de aanleg van de Afsluitdijk in 1932 blijft in Polder Westzaan het brakke karakter behouden door inlaat van brak schutwater uit het Noordzeekanaal. Echter, sinds 1980 is ook aan deze invloed een einde gekomen en is Polder Westzaan verzoet. Hierdoor komt meer fosfaat vrij en wordt het water te eutroof. Zeer unieke vegetaties van ruwe bies (*Schoenoplectus tabernaemontani*), het "koekoeksbloemenbiezenland", of zilte graslanden (habitattype verwant aan 1330 van de schorren) dreigen te verdwijnen. Vooral voor voedselrijke zoomvormende ruigten (habitattype 6430) is de Polder Westzaan een belangrijk gebied. Om het gebied te verbrakken wordt een brakwaterinlaat gebouwd om via een hevelsysteem brak water uit het Noorzeekanaal in de polder te laten. Daardoor zal het zoete polderwater terug verbrakken, en bovendien zal hierdoor de mineralisatie van het veen verminderen, dus minder bagger en helderder water! Niet alleen de doelhabitattypes profiteren hiervan, maar ook de Noordse Woelmuis en Roerdomp, waarvan er 9 paar in het Westzaan voorkomen. Het brakke water moet zorgvuldig in het gebied geleid worden (het wordt in feite door een gemaal aan de andere kant van het gebied door de polder getrokken); echter, waar nodig moet het van het zoete water gescheiden worden: lokale bewoners wensen immers geen zilte grasmaten in hun tuin en voor het vee moet op voldoende plaatsen drinkwater aanwezig blijven. Ook hieraan is gedacht.

De meeste laagveenprojecten, zoals hierboven beschreven, voeren maatregelen uit om de knelpunten rond initiële verlandingsstadia op te lossen en ontwikkelingskansen te geven aan trilvenen, soortenrijke rietlanden, of zeer specifieke biotopen (zoals brakke laagvenen). Andere laagveenprojecten werken ook aan de vermessing, verdroging of verzuringsproblematiek, maar focussen eerder op bedreigde soorten. Dat kunnen vogels zijn zoals in IJperveld of Zouweboezem of zoogdieren zoals de Noordse Woelmuis in Alde Feanen. Dit laatste project wordt meer specifiek bij de soortprojecten (hoofdstuk 6 beschreven).

- **Ilperveld: werken in troebel water**

Ilperveld en Westzaan liggen in elkaars buurt, dicht bij Amsterdam. Het LIFE-Natuurproject wordt hier "Plan Roerdomp" genoemd en is reeds een vervolgproject van het "Plan Watersnip" om de verdroging en verzuring te bestrijden. Het belangrijkste knelpunt in deze brakke veenweiden van het Ilperveld, maar ook in Twiske en Varkensland, is de verruiging door pitrus. In het 600 ha grote Ilperveld is minstens 200 ha door pitrus verruigd, vooral de centrale delen die reeds enkele decennia niet meer voldoende intensief beheerd worden! Pitrus breidt hier uit omdat de bodem verzuurt wanneer traditioneel extensief bemesten van de graslanden niet meer plaatsvindt. Steltlopers vinden het maar niets om tussen deze pollen te broeden (predators kunnen niet gezien worden) en de scherpe punten van pitrus storen het grazende vee (ogen!), waardoor begrazingsbeheer bemoeilijkt wordt. Een vicieuze cirkel die enkel kan doorbroken worden als korte metten worden gemaakt met het pitrus probleem. Maar er is meer fout in dit gebied; ook is de waterkwaliteit danig verstoord (gebied werd tot medio vorige eeuw nog als stortplaats van onder andere Amsterdam gebruikt!) en is het water te troebel.... er is in de sloten en plassen veel licht en zwevend organisch materiaal. Kortom, een behoorlijk moeilijke uitgangssituatie. Bij de start van het project liggen de plannen vast, maar eens gestart, komen nieuwe wetenschappelijke inzichten die het plan van aanpak onderuit halen. Met eigen middelen wordt dan het pitrus chemisch en met succes bestreden en worden (zoals voorzien) enkel LIFE-middelen ingezet voor de nabemaaiing en bemesting. Nu wordt de aandacht van het project verlegd naar het duurzaam begrazingsbeheer en naar het verbeteren van de waterkwaliteit. Met een lokale agrariër is een overeenkomst uitgewerkt en LIFE-Natuur financiert het ontwerpen en bouwen van de potstal. Het is géén eenvoudige klus om een potstal te

Fig. 15: Agrarisch beheer blijft nodig in Ilperveld.

bouwen op een dikke laag (> 10 m) los veen en één van de redenen waarom de bijkomende financiering van LIFE-Natuur gebruikt wordt.

Het verbeteren van de waterkwaliteit is echter veel problematischer. Het is wetenschappelijk een klus (de OBN Laagvenenexpertisegroep onderzoekt dit nog); er is vooral veel maatschappelijke oppositie. Wetenschappelijk staat vast dat men de waterkwaliteit kan verbeteren indien men rust creëert. Daarvoor worden kandelstuwen ontworpen, zeer speciale stuwen die het water isoleren en toch kano's door laten varen. Op andere plaatsen zijn t.b.v. het terreinbeheer reeds kleine percelen tot grotere clusters aan elkaar gedamd waardoor plassen en sloten geïsoleerd liggen. Echter lokale visverenigingen komen in het verweer omdat ze niet willen weten van helder water en schaatser en vaarrecreanten klagen omdat de dammetjes hun vrije doorgang van verhinderen. De hele oppositie vermindert echter wanneer duidelijk wordt dat door de uitvoering van de Kaderrichtlijn Water in het gehele Ilperveld de waterkwaliteit moet verbeteren. Daardoor is het ook niet meer nodig om de dure kandelstuwen te realiseren en kunnen meer middelen gestoken worden in het duurzaam agrarisch beheer.....

- **Zouweboezem: purperreiger en roerdomp op peil houden**

Zouweboezem ligt aan de Lek ten noorden van Gorinchem en wie naar Amsterdam rijdt, doorkruist dit gebied met een zeer belangrijke Purperreiger- (*Ardea purpurea*) en Roerdompkolonie (*Botaurus stellaris*). Door het tegennatuurlijke waterpeil kunnen echter geen jonge verlandingsstadia en waterriet gevormd worden en krijgt men een abrupte overgang van land naar water: bijgevolg worden de broed- en foerageermogelijkheden van de Purperreiger (maar ook van de Roerdomp) beperkt. In dit project wordt daarom een meer natuurlijk boezempeil hersteld, hoewel nog met een beperkte amplitudo: een te laag waterpeil zou de funderingen van de woningen in de buurt eronderuit halen en te hoog zou tot wateroverlast leiden! Door dit nieuw waterpeil, in combinatie met het afplaggen van oude verruigde rietlanden, wil men hier bijkomende broedplaatsen voor de Purperreiger scheppen en door de verflauwing van de oevers betere foerageermogelijkheden bieden. Daarnaast wordt een deel van het moerasbos gerooid ten behoeve van overjarig rietland.

LIFE-projecten in hun omgeving

Voor de bescherming van zeldzame en uiterst kwetsbare laagveenbiotopen worden interne maatregelen uitgevoerd zoals hierboven beschreven. Echter de gunstige staat van instandhouding kan enkel gegarandeerd worden wanneer het intern beheer ook op een duurzame manier aangevuld wordt met een extern beheer – of een betere inrichting van de waterhuishouding en landgebruik van het omgevende landschap. Hoewel LIFE-Natuurmaatregelen vooral binnen Natura 2000 gebieden plaatsvinden, zijn deze maatregelen ook aangevuld met flankerende initiatieven in de ruimere omgeving.

- **Ecologische verbindingzones worden voorbereid**

Het Naardermeer zit ingeklemd tussen grote wegen en landbouwzones, maar er is potentie om een ecologische verbinding naar de Ankeveense plassen aan te leggen: Natuurmonumenten heeft een visie 'natuur van het zuiverste water' ontwikkeld om beide gebieden te verbinden. Ook in de Gooi- en Vechtstreek zijn plannen in voorbereiding om deze gebieden in het Naardermeerherstel te integreren. Op de grens van NW-Overijssel en Friesland werken terreinbeheerders met verschillende overheden aan een natte as tussen het laagveencomplex van de Wieden / Weerribben en het Nationaal Park Drents-Friese Wold! Dit is ook een belangrijke stap voor een geïntegreerd waterbeheer als toepassing van de Kaderrichtlijn Water.

- **Integratie met agrariërs krijgt vorm**

In IJperveld worden lokale agrariërs bij het beheer ingeschakeld en hebben deze met de terreinbeheerders beheersovereenkomsten afgesloten. De ontwikkelingsmogelijkheden voor de landbouw worden in deze gebieden zeer beperkt omdat er veel vaarland is, de kavels versnipperd liggen of het terrein zeer nat is. Zowel in IJperveld als in Polder Westzaan stelt zich dus een probleem voor het toekomstig beheer en wordt hier met LIFE-Natuur in beide gebieden gewerkt om de voorzieningen voor de landbouwers te verbeteren: nieuwe stallen vlakbij de weiden, gronden worden herkaveld, waardoor meer huiskavels ontstaan en het melkvee bij de boerderij kan gemolken worden, bruggetjes worden gebouwd waardoor agrariërs sneller het terrein op en af kunnen om voor het vee te zorgen. Of er wordt geïnvesteerd in recreatieve voorzieningen als bijkomende bron van inkomsten.

Echter, omdat LIFE-Natuurprojecten in agrarische omgeving plaatsvinden, brengt dit werken in of aan de rand van een landbouwgebied ook problemen met zich mee: door het natte weer droogt het geplagde materiaal onvoldoende in of door het natte weer spoelt bagger in de sloten: het waterschap beschouwt dit als een overtreding en verbaliseert Natuurmonumenten voor ca 700 €. Ook dient 85 € schadeclaim aan een agrariër betaald te worden omdat door de aanleg van een baggerdepot bijkomende ganzenschade werd vastgesteld.

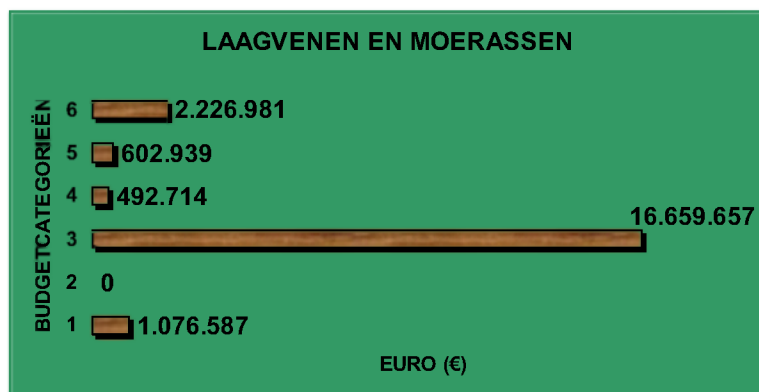
- **Samenwerken met andere overheden**

In Nieuwkoop werken terreinbeheerders samen met belangengroepen (waterschappen, provincie, landbouworganisaties) in een “plassenoverleg” aan een natuurvisie voor het gebied en de omgeving. Deze visie is de basis van een maatregelenplan voor de volgende 20 jaar om naast het behoud en de versterking van de diversiteit aan laagveen in de natuurgebieden ook een betere integratie in het omgevende landbouwgebied mogelijk te maken en ecologische corridors tussen waardevolle natuurgebieden (Meyegraslanden, De Haak, enz.) tot stand te brengen.

Samenvatting: investeringen en resultaten

LIFE-Natuur levert een zeer belangrijke bijdrage aan het herstel van laagveengebieden en test een reeks nieuwe maatregelen uit. In het totaal wordt meer dan 16,5 M€ geïnvesteerd in concrete herstelmaatregelen. Samenvattend kunnen de terreinbeheerders de volgende resultaten tonen:

- Meer dan 40 ha aan nieuw open water om de eerste verlanding op gang te brengen;
- Meer dan 250 ha verzuurd of verruigd rietland geplagd waardoor soortenrijk veenmosrietland kan ontstaan;
- Meer dan 2 km sloten gegraven om herstellende rietlanden of trilvenen mineralenrijk water te leveren;
- Verbeteren van de waterkwaliteit: ca 460.000 m³ slib verwijderd;

- Win-win situaties geschapen door slib te deponeren op intensief grasland of in depots die daarna in cyclisch beheer ingeschakeld worden.
- Circa 180 ha plasdrassituaties aangelegd voor beter ornithologisch beheer van laagvenen:
- Nieuw waterpeil in 97 ha van Zouweboezem
- Verbraking van ca 600 ha in Polder Westzaan

Fig.16: Totaal bedrag (€) voor (1) voorbereidende maatregelen, (2) aankoop/pacht, (3) biotoopherstel, (4) reguliere beheersmaatregelen, (5) publieksvoorlichting, (6) projectbeheer en monitoring.

Het laagveenecosysteem reageert positief op de herstelmaatregelen, zelfs al zijn de meeste maatregelen slechts

enkele jaren achter de rug. In het Naardermeer vestigen zich na de baggerwerken meer en meer kranswieren; 11 van de 20 Nederlandse kranswiersoorten komen nu in dit reservaat voor. Zowel in het Naardermeer als in de Wieden en Weerribben breidt krabbescheer uit in de herstellende of nieuwe petgaten. Een vogelinventarisatie in de Nieuwkoopse plassen toont aan dat het aantal vogels dat specifiek afhankelijk is van helder water, toeneemt. Wat bedreigde soorten als de Noordse Woelmuis betreft is het resultaat minder duidelijk: hoewel ook voor deze soort het habitat verbeterd is, groeit de populatie nog niet aan, mogelijk is er veel verstoring geweest tijdens de herstelwerken. In het IJperveld is de pitrus-dominantie sterk teruggedrongen en neemt het aantal weidevogels weer toe.

Hoogvenen

Hoogvenen zijn veengebieden die enkel door hemelwater gevoed worden (regen, mist en sneeuw). De meeste hoogvenen in onze gewesten ontstaan na de laatste ijstijd en door de steeds groeiende veenmassa, rijzen ze boven het omgevende landschap uit. Door hun specifieke vorm, houden ze het opgevangen water vast. In Europa zijn het zeer bedreigde biotopen. In het westen van Nederland zijn de hoogveengebieden reeds lang afgegraven of verdronken; slechts in het oosten van Nederlands zijn nog restanten hoogveen aanwezig. Tot in de 18^e eeuw vormen uitgestrekte hoogvenen (zoals het voormalige “Bourtanger Moor”) nog de grens tussen Nederland en Duitsland. Het nagenoeg totale hoogveenbiotoop ging in Nederland voor de bijl ten behoeve van turfwinning, boekweitbrandcultuur, of drainage voor agrarisch gebruik. Bij de aanvang van de 20ste eeuw, bedraagt het hoogveenareaal in Nederland nog zo'n 90.000 ha. In minder dan enkele eeuwen is van dit landschap dat zich over duizenden jaren heeft ontwikkeld nog slechts enkele duizenden hectaren over, waarvan slechts enkele tientallen hectare levend hoogveen (²²).

Ook in ander delen van Europa is het slecht gesteld met de hoogvenen en zijn bijgevolg hoogveenbiotooptypen als “actief hoogveen” (*7110), “aangetast hoogveen” (7120), “dystrofe poelen en meren” (3160) en “pioniersvegetaties met snavelbiezen” (7150) op de Bijlage I van de Habitatrichtlijn geplaatst.

Knelpunten

Door het afgraven van het hoogveen is de typische hoogveenstructuur verdwenen en is de hydrologie grondig verstoord. In centrale delen van voormalige hoogveencomplexen of in de nog natte delen vindt men nog het typische slenken en bultenpatroon, maar op de meeste plaatsen zijn Pijpestrootje en berken dominant aanwezig en verhindert dit het herstel van typische hoogveenvegetaties met soorten als Wollegras of kenmerkende hoogveenmossen (*Sphagnum magellanicum*, *S. papillosum*, en *S. rubellum*).

Vernatting van het veen is reeds voor de aanvang van de meeste LIFE-Natuurprojecten opgestart, maar dit gebeurt vaak zonder voldoende wetenschappelijke kennis waardoor de veenvorming niet voldoende op gang komt (hetgeen nu ook een knelpunt is). Zo worden in 1965 ontwateringsgrachten in het Fochteloërveen afgedamd en worden in de jaren tachtig in het veen dammen aangelegd om het veen verder te vernatten; toch is het resultaat niet voldoende.

Een belangrijk knelpunt blijft dat vernatting nauwkeuring moet gestuurd worden, dat daarbij rekening wordt gehouden worden met de aard (ouderdom) van de toplaag van het vernatte veen en dat bij het uitvoeren van herstelmaatregelen (vernatten, ontbossen, plaggen, maaien) rekening moet gehouden worden met de speciale niches van de hoogveenfauna.

²² Smolders, A. et. al. 2004. Perspectieven voor hoogveenherstel in Nederland. In “Duurzaam natuurherstel voor behoud van biodiversiteit. 15 jaar herstelmaatregelen in het kader van het overlevingsplan bos en natuur”. Rapport EC-LNV nr 2004/305: 71--107.

LIFE-Natuurprojecten

Fochteloërveen:

- "Restoration Programme of the Fochteloërveen raised bog" (1999)

Korenburgerveen:

- "Peat bog restoration programme Korenburgerveen" (2000)

Bargerveen:

- "From degraded to active raised bog pSCI Bargerveen" (2004)

Engbertsdijkerven:

- "From degraded to active raised bog pSCI Engbertsdijkerven" (2006)

• Fochteloërveen & Korenburgerveen: eerdere vernattingspogingen afwerken

Met 3.000 ha is het Fochteloërveen op de grens van Friesland en Drenthe het grootste hoogveengebied in Nederland. Een eerdere poging om het veen te vernatten lukt niet omdat compartimenten waarbinnen het water wordt vastgehouden te groot zijn: hierdoor staan bepaalde delen te droog en andere delen te nat. Een gelijkaardige situatie doet zich voor in het Korenburgerveen, een nog circa 500 ha groot hoogveen en heischraalgrasland complex bij Winterswijk. Werken in hoogveen is ontzettend prijzig; daarom wordt ter voorbereiding van de LIFE-Natuuraanvraag eerst nauwkeuring de hydrologie van beide gebieden bekeken en nagegaan waar en hoe best nieuwe dwarswanden en stuwen kunnen geplaatst worden om de waterstand te regelen.

Voor de uitvoering en begeleiding worden stuurgroepen opgericht met vertegenwoordigers van Natuurmonumenten, Dienst Landelijk Gebied, de waterschappen, de gemeenten en technische adviesbureaus. In beide gebieden wordt met succes bijkomende damwanden en stuwen geplaatst (24 km nieuwe dammen in het Fochteloërveen!): wollegras en typische veenmossen komen terug. Men mag dus hopen dat naarmate de veenmossen groeien, het veenpakket in de toekomst dikker wordt en het waterpeil in de compartimenten aangepast wordt tot een normaal hoogveenprofiel ontstaat.

Het plaatsen van nieuwe dammen in veen gebeurt ook met vallen en opstaan: niet alle houtsoorten zijn geschikt voor het maken van damwanden, slenken ontstaan waar zwaar materiaal op en af rijdt

Fig.17: Voor het maken van de damwanden in Korenburgerveen is Plathout gebruikt (ontwikkeld door een LIFE-Milieuproject). (Foto G. Raeymaekers).

om dammen aan te leggen, er bestaat gevaar dat damwanden ook werkelijk een isolatie zijn voor macrofauna en kleine zoogdieren, hier en daar ontstaan lekken, of krijgen agrariers last van kwelwater... Veel van de knelpunten hebben te maken met de uitvoering van maatregelen "in situ" waardoor men voortdurend ervaringen meeneemt als men elders aan de slag gaat.

Herstel van hoogvenen impliceert ook een relatie met andere habitats: heide, blauwgraslanden, veenbossen of aandacht voor fauna. Vanuit het OBN-expertteam hoogvenen wordt aandacht gevraagd voor fauna en wordt de grootschaligheid van herstelprojecten ter discussie gesteld als dit ook betekent dat micro-habitats van bedreigde

invertebraten voor de bijl (of peil!) gaan. Dit zal een aandachtspunt voor toekomstig herstel/beheer van hoogvenen blijven. Toch wordt er ook aan andere dan hoogveenbiotopen aandacht besteed: in Korenburgerveen wordt een uniek blauwgrasland en beekdalsysteem aan de rand van het veen hersteld. In Fochteloërveen wordt het Natuurreservaatgebied van 3.000 tot 4.500 ha met een bufferzone in het landbouw en omgevende bosgebied uitgebreid en worden faunapassages aangelegd.

- **Bargerveen en Engbertsdijksvenen: lokale ingrepen met grote gevolgen**

De aanpak kan erg verschillend zijn. Daar waar het hoogveenherstel in Fochteloërveen in nagenoeg het gehele gebied plaatsvindt, wordt in andere gedegradeerde veengebieden slechts op welbepaalde plaatsen ingegrepen. Het Bargerveen in de buurt van Emmen ligt op de grens van Nederland en Duitsland en is een restant van het voormalige 'Bourtangerveen' (18.000 ha) dat vroeger beide landen scheidde. Het veen ligt wel in het oosten van Nederland, maar toch komen er nog enkele Atlantische soorten zoals Beenbreek (*Narthecium ossifragum*) of *Sphagnum pulchrum* voor. Tot in het begin van de negentiger jaren wordt nog op bepaalde plaatsen veen gestoken terwijl op andere plaatsen watergangen gedempt worden. Het gebied is nu een lappendeken van hoogveen, gedegradiseerd hoogveen, heischraal grasland, open water enz. Naast enkele onvergraven hoogveenkernen (de "meerstallen") en heischraal grasland, is van het overige veen ofwel enkel de toplaag of nagenoeg het hele veenpakket afgegraven. (Aan de andere kant van de grens in Duitsland is nog een concessie om enkele jaren veen af te graven).

Een heel specifieke topografie en een totaal andere uitgangssituatie als in bijvoorbeeld Fochteloërveen, wat een ander plan van aanpak nodig maakt: LIFE-middelen worden aangewend om aan de rand van het Bargerveen enkele waterbergingsbekkens in te richten. Een hoog- en een laagwaterbekken, beiden op een ander hoogte om zowel in de (hogere) onvergraven delen van het veen als in de (lagere) vergraven delen van het veen hydrologisch te kunnen sturen. De waterbekkens zorgen er voor dat zowel peilschommelingen worden gebufferd, dat door tegendruk hogere gebieden nat blijven en dat wegzijging van water uit het veen wordt verhinderd. De waterbekkens zijn een lokale ingreep, maar hebben een positief effect op een groot deel van het gebied en scheppen de abiotische voorwaarden voor een duurzaam herstel van hoogveen en natte heide.

Om de kades van de waterbergingsbekkens aan te leggen moet o.a. een erfpacht afgekocht worden en worden enkele opstallen gesloopt (dus wordt nog een enkele keer in Nederland met LIFE-Natuur een aankoop-/pachtmaatregel uitgevoerd). Eens deze opstallen gesloopt, rukken de machines aan om de kades te bouwen. Echter, ondanks het feit dat alles tot in de puntjes is voorbereid loopt er toch wat verkeerd. Het zure water uit het veen wordt tijdens de werken uit de bekkens gepompt en op het oppervlaktewater geloosd. Maar hoewel aan alle lozingsnormen voldaan is, stijgt door het zure veenwater de aluminiumconcentratie in dit oppervlakte-

Fig. 18: Toekomstvisie voor Bargerveen (foto SBB).

water dat door NORIT gebruikt wordt. NORIT produceert o.a. actieve-kool filters voor geneeskundig gebruik (uit veen!) en moet daarvoor kunnen beschikken over zuiver water. De werken worden stilgelegd en een tijdelijk depot moet aangelegd worden om het opgepompte water op te vangen. Gelukkig is er door enkele gunstige openbare aanbestedingen en door zorgvuldig financieel beheer nog een potje om deze extra kosten te betalen en is er financiële ruimte om op het einde van het LIFE-Natuurproject een klein symposium over "grootschalige herstelmaatregelen voor hoogveenontwikkeling" te financieren.

In 2006 gaat niet ver van Bargerveen in het grensgebied van Overijssel en Duitsland, het laatste LIFE-Natuur hoogveenherstelproject van start; het herstel van de Engbertsdijkswen. Van dit ca

Voor met LIFE-Natuursteun aangevraagd voor Engbertsdijkswen, worden veel technische voorbereidende studies.

- Geodelft (2001) Dammen in het veen;
- Geodelft (2002) Stabiliteitsberekening kades Bargerveen;
- SBB (2002) Uitwerkingsplan 2000-2020 Engbertsdijkswen;
- SBB (2003) Concept recreatieplan Engbertsdijkswen;
- Arcadis (2004) Natuurtoets kadeherstel natuurgebied Engbertsdijkswen.

1.000 ha grote hoogveencomplex – ook behorend tot het voormalige

Bourtangerveen – is nog slechts 10 ha actief levend hoogveen, andere delen zijn geëvolueerd naar veenbossen of natte en droge heide. Dit project probeert de verdroging en de als

gevolg hiervan interne eutrofiëring van het gebied tegen te gaan. Zoals de andere LIFE-Natuurprojecten zijn de terreinbeheerders niet over een nacht ijs gegaan en is voor deze maatregel gekozen na een reeks voorbereidende studies. Dergelijke technische studies voor LIFE-Natuuraanvragen in Nederland zijn niet ongewoon, eerder de regel!

Het veen in in het verleden tot op verschillende dieptes afgegraven, wat hydrologische herstel zeer moeilijk maakt. Door de bouw van enkele dammen in het centrale deel van het veen wordt gepoogd om over 700 ha de hydrologische toestand te verbeteren waardoor hoogveenvorming weer mogelijk wordt. De eerste kades zijn reeds voor de start van het LIFE-Natuurproject aangelegd. Na het hydrologisch herstel volgt een uitvoerige monitoring: per habitatdoeltype is de nulsituatie en het streefbeeld over 10 en 25 jaar uitgedrukt en aan de hand van de basiskartering en de kartering in de toekomst wordt vastgesteld in hoeverre de doeltypen gehaald worden.

• LIFE- Co-op Bogs & Dunes: hoogveenexperten wisselen kennis uit

OBN onderzoek in Nederland, maar ook van Nederlanders in Ierland en de Baltische Staten, waar nog goede referentievegetaties aanwezig zijn, hebben zeer substantieel onze kennis over hoogvenen verhoogd om potentieel herstelbare hoogveenrestanten nog een kans te geven. De LIFE-projecten tonen aan hoe wetenschappelijke kennis nog voortdurend herstelmaatregelen stuurt en de resultaten interpreteert. Het LIFE-Coop project "Bogs & Dunes" wordt benut om de ervaring in Nederland en in het buitenland opgedaan met andere LIFE-Natuur partners uit te wisselen. Zoals reeds hoger vermeldt, werkt dit LIFE-Co-op project een innovatieve benadering, een beslissings-instrument "PROMME" (²³) uit, om herstel en beheer van duin en hoogveenbiotopen te plannen en op te volgen. De toekomst zal uitwijzen hoe praktisch realiseerbaar dit model is. Hoeveel aandacht kan en moet gaan naar wetenschappelijk onderzoek en wanneer kan met succes een maatregel uitgevoerd worden? Terreinbeheerders kampen immers naast een gebrek aan zeer

²³ PROMME is een beslissingsinstrument (decision tool) en refereert naar de stappen om tot een succesvol biotoopherstel te komen: ("Problem" identification of decline of characteristic species; "Reason" the biotic and abiotic processes of the decline, "Objective" formulation of restoration goal(s), "Measure" selection of the optimal measures, "Monitoring" identification of monitoring parameters, and "Execution", implementation of the restoration measures). Website: www.barger.science.ru.nl/life.

gedegen kennis van een gebied ook met de druk om bepaalde (urgente) herstelmaatregelen uit te voeren en met de noodzaak de voorhanden zijnde budgetten binnen bepaalde voorwaarden te benutten.

Samenvatting: investeringen en resultaten

in Nederland is meer dan 99% van het voormalige hoogveenareaal verdwenen. Met LIFE-Natuur is nu in de nog resterende hoogvenen gewerkt en het is gerechtvaardigd dat meer dan 10 M € in het

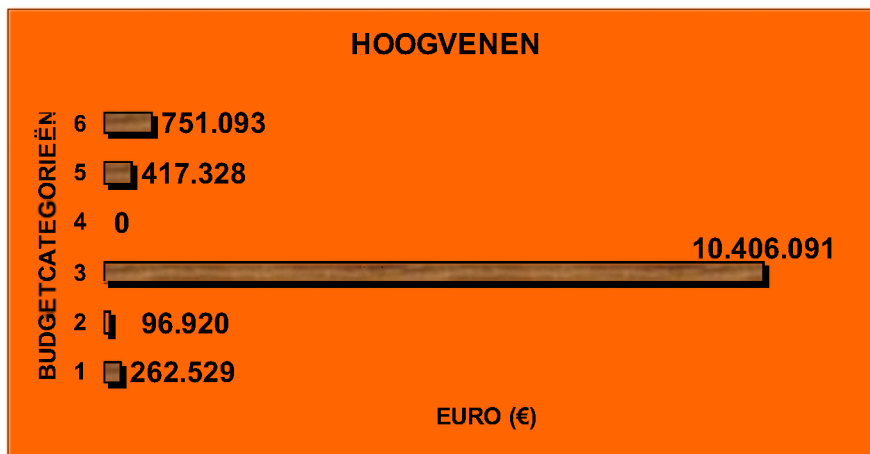

Fig.19: Totaal bedrag (€) voor (1) voorbereidende maatregelen, (2) aankoop/pacht, (3) biotoopherstel, (4) reguliere beheermaatregelen, (5) publieksvoorlichting, (6) projectbeheer en monitoring.

hydrologische herstelmaatregelen geïnvesteerd is. Belangrijk is dat terreinbeheerders ingrepen plannen in een beperkt gebied, maar met verwacht positief effect in een veel ruimer gebied – een typisch voorbeeld hiervan is het project Engbertsdijksvenen. Veenvorming is een zeer traag proces en het is op dit ogenblik, zo kort na het herstel, niet mogelijk om vast te stellen welke oppervlakte zich in de toekomst

effectief als hoogveen zal herstellen. Het gaat zeker in deze projecten om meer dan 1000 ha. In het Fochteloërveen heeft monitoring reeds aangetoond dat de waterkwaliteit in het veen verbetert en dat dit zich vertaalt in een toename van hoogveensoorten (hoogveenmos, wollegras, ...) in afname van de dominantie van pijpestrootje. Zelfs heeft de kraanvogel zich het gebied als broedvogel genesteld.

Het pleistocene landschap – de hogere zandgronden

Grote delen van Oost-Nederland bestaan uit arme zandgronden. Tot ongeveer de tweede wereldoorlog was dit nog een vrij intact gebied van beekdallandschappen, schraallanden, heidevelden, vennen, loofbossen en hoogvenen, die in brede depressies hun oorsprong vinden. Het is het gebied van de hogergelegen pleistocene zandgronden. In dit deel worden de LIFE-Natuurprojecten besproken van het droge zandlandschap (heide, stuifzanden), het natte zandlandschap (natte heide, vennen) en van de beekdallandschappen.

Naast de “droge Europese heide” (4030) en de “Noord-Atlantische vochtige heide met *Erica tetralix*” (4010), komen ook ander habitattypen van Europees belang in dit landschap voor zoals kleine wetlands, de “zeer zwak gebufferde vennen” (3110) of de “zwak gebufferde vennen” (3130), maar ook “jeneverbesstruwelen” (5130), en enkele graslandformaties zoals de “soortenrijke heischrale graslanden” (6230) en de “laaggelegen schrale hooilanden” (6510).

Knelpunten

De meeste van deze biotopen zijn belangrijke cultuurlandschappen met half-natuurlijke ecosystemen die eeuwenlang zeer extensief benut worden. Vrij ongemerkt, wordt sinds de jaren dertig van vorige eeuw, het cultuurlandschap aangetast. Piet Bakker schrijft in het voorwoord van het derde deel van “Wilde Planten” hoe stedelingen in het westen zich ternauwernood interesseren voor het lot van Salland en Twente en andere gebieden in het oosten des lands⁽²⁴⁾. Sinds de jaren zestig gaat de achteruitgang door de industrialisatie van de landbouw (gefinancierd door de Europese Gemeenschappelijke Landbouwpolitiek) in versneld tempo door, maar neemt ook de belangstelling voor het behoud van deze landschappen toe en komt er meer onderzoek naar het beheer van deze gebieden.

Deze cultuurhistorische landschappen op zandgronden zijn erg gevoelig voor de negatieve effecten van verdroging, verzuring en vermesting. Deze knelpunten zijn reeds lang bekend waardoor het onderzoek vroeger dan in andere biotopen op gang komt en eerder resultaten worden geboekt. Op dit ogenblik hebben de OBN-deskundigenteams een “vennensleutel” geproduceerd waarmee de terreinbeheerders aan de slag kunnen. Anderzijds neemt gedurende de laatste decennia ook de bron van verzuring af waardoor herstel betere slaagkansen heeft.

Is de behoefte aan herstelmaatregelen in de “wetlands” (schorren, laagvenen en hoogvenen) in Nederland zo groot dat er vanuit Nederland slechts één enkele LIFE-Natuuraanvraag is geweest voor het herstel van heiden, heischrale graslanden en beekdalen? Of is er zoals vorige eeuw minder interesse om projecten te lanceren in het oosten des lands? Gelukkig zochten Nederlandse en Belgische terreinbeheerders samenwerking en worden daardoor nog drie LIFE-Natuurprojecten in pleistocene landschappen in Limburg en Noord-Brabant uitgevoerd.

²⁴ Westhof et al. 1973. Wilde Planten. Vegetatie en Flora in onze Natuurgebieden. Deel 3. Uitg. Natuurmonumenten.

Deze LIFE-Natuurprojecten vinden in de volgende Natura 2000 gebieden plaats:

LIFE-Natuurprojecten

Drents-Friese Wold en Leggelder Veld:

- "Biotope improvement for *Crex crex* in the brook valley of SPA Drents-Friese Wold" (2000)

Leenderbos Groote Heide – De Plateaux:

- Grensoverschrijdend habitat herstel in het Dommeldal (België, 2005)

De Brabantse Wal:

- Grensoverschrijdend herstel heidelandschap op landduinen (Kalmthoutse Heide – De Zoom) (België, 2006)

Maasduinen:

- Grensoverschrijdend herstel van natte ecosystemen (België, 1999)

• Drents-Friese Wold: nieuw leven voor Vledder Aa en Tilgrup

Het project "Drents-Friese Wold" is het enige LIFE-Natuurproject dat vanuit Nederland is aangevraagd voor het herstel van een heide, heischrale graslanden en beekdalen. Sinds de jaren vijftig zijn de Vledder Aa en Tilgrup rechtgetrokken, uitgediept en voorzien van stuwen en zijn de gronden intensief in gebruik genomen en bemest. Dit LIFE-Natuurproject richt zich specifiek op drie deelgebieden, Hertekamp, Wateren en Rijkmanshoeve (samen circa 300 ha groot) maar past in een grotere visie voor het herstel van de beekdalen van de Vledder Aa en de natuurontwikkeling in het Nationaal Park Drents-Friese Wold²⁵. Het zijn juist de integratie van dit project in een ruimere ontwikkelingsvisie van het Nationaal Park en de samenwerking tussen partners, (met name het Waterschap Reest en Wieden) die dit project een belangrijke meerwaarde geven. Het herstel omvat twee deelprojecten. In de eerste plaats het beekdalherstel, waardoor de oorspronkelijke meandering en beekdalprofiel van Vledder Aa en Tilgrup hersteld worden. Dit gedeelte wordt niet door LIFE-gefinancierd (maar door het Waterschap en DLG), maar is slechts mogelijk en gebeurt gelijktijdig met het tweede deelproject dat door LIFE-Natuur gefinancierd wordt. In het LIFE-Natuurproject herstelt Natuurmonumenten de aan de beken grenzende reservaatgebieden van Hertekamp, Wateren en Rijkmanshoeve

waardoor een groot heidegebied ontstaat en aan de Kwartelkoning (*Crex crex*) bijkomende broed- en fourageerkansen biedt. Na een halve eeuw intensief beheer, wordt door het LIFE-Natuurproject de verrijkte bouwvoor afgegraven waardoor op de eerste plaats nieuwe slenken ontstaan waarbinnen de beken kunnen meanderen; door het afgraven wordt ook een gradiënt ontwikkeld waarop natte tot droge heiden en heischrale graslanden zich kunnen ontwikkelen. De vrijgekomen grond wordt gebruikt om de gekanaliseerde Vledder Aa en Tilgrup te dempen.

Fig. 20: De toekomst van de Vledder Aa: LIFE-poster met vogelperspectief.

Tijdens de grootschalige grondwerken vangen vrijwilligers vissen, amfibieën,

²⁵ Oranjewoud. 2000. Herstel beekdalen Vledder aa en Tilgrup in Nationaal Park Drents-Friese Wold. Inrichtingsplan voor de drie deelgebieden De Hertekamp, Wateren en Rijkmanshoeve. Opdrachtgever Natuurmonumenten. Nr. 12702-10994:

reptielen en kleine zoogdieren en verplaatsen ze deze naar veiligere oorden. Zonder hun medewerking zouden veel dieren géén uitweg hebben; ook documenteert een vrijwilliger met een video deze acties. Het project loopt behoorlijk vertraging op omdat een klager zich juridisch verzet tegen de noodzakelijke bestemmingswijziging van Rijkmanshoeve van landbouwgebied naar natuurgebied.

Naast deze twee deelprojecten die intrinsiek met elkaar verbonden zijn, worden door de partners bijkomende maatregelen in het Nationaal Park uitgevoerd die de doelstelling van dit LIFE-project ondersteunen, zoals bij voorbeeld het herstel van de brongebieden van de Vledder Aa en Tilgerup of het omvormen door Staatsbosbeheer van het aansluitend landbouwgebied, de “Oude Willem” in heidegebied. In samenwerking met de Stichting het Drentse Landschap wordt onder de Heunderweg, een ecologische verbindingzone tussen het Drents-Friese Wold en het Doldersummerveld aangelegd. Dit project is een goed voorbeeld van samenwerking tussen verschillende partners in een groot Natura 2000 gebied

Een reeks LIFE-Natuurprojecten in Noord-Brabant en Limburg op initiatief van België, toont hoe grensoverschrijdend gewerkt wordt. Inderdaad, nergens in Europa werden zo veel grensoverschrijdende projecten uitgevoerd als op de korte grens tussen België en Nederland! De meeste van deze projecten gaan over het herstel van heidelandschappen.

- **Natte ecosystemen: het Heerenven hersteld in zijn oude glorie**

Omdat verdroging van vennen en beekdalen één van de knelpunten is van Natura 2000 gebieden van pleistocene zandgronden, richt het samenwerkingsverband tussen de beide Limburgse Landschappen (in Vlaanderen en Nederland) zich op het herstel van deze gebieden en noemen ze dit LIFE-Natuurproject “Natte ecosystemen”. Het Nederlandse deel van het project vindt plaats in het Nationaal Park De Hamert, dit is het kerngebied van “De Maasduinen”. De Nederlandse partner herstelt hier het Heerenven in zijn oude glorie. Alvorens de restauratiewerken kunnen beginnen, vinden enkele belangrijke grondaankopen plaats: circa 60 ha akkerland wordt aangekocht in het natuurgebied en 32 ha wordt verworven door ruil met een evenwaardig gebied in Duitsland. Deze aankopen zijn dan nog mogelijk omdat de Nederlandse overheid zich voor de start van het project ertoe verbindt om het akkerland als Natura 2000 gebied voor te dragen! Na de aankoop wordt de toplaag verwijderd om het ven te herstellen; en het herstel is spectaculair! Zeldzame soorten als klokjesgentiaan, rugstreeppad (*Bufo calamita*) en meer dan 27 soorten libellen verstigen zich. Dit LIFE-project toont wederom aan dat ook in dit intensief gebruikt akkerland zeer zeldzame biotopen hersteld kunnen worden en dat de karakteristieke soorten er zich in vestigen.

- **Het Dommeldal: ook herstel van cultuurlandschappen met Natura 2000 waarde**

Natuurmonumenten en zijn Vlaamse tegenhanger, Natuurpunt, werken samen aan het eco-hydrologisch herstel van de Dommel, een zuid-noord stromend riviertje dat zijn oorsprong vindt in de Vlaamse Hoge Kempen, voor het ten zuiden van Valkenswaard in het natuurgebied ‘De Plateaux’ komt. In het Nederlandse deel van het project (“de Plateaux”) worden een reeks landduinen en vennen en een uniek vloeiwidensysteem hersteld. De Heidevennen (deels op Belgisch en Nederlands grondgebied) en de Pelterheggenvennen zijn in de vorige eeuw ontgonnen. Voor men aan de slag kan wordt nog een resterende landbouwenclave ontpacht. In de “Heidevennen” is de gyttalaag, die vroeger het water in vennen vasthield, door begreppeling en diepploegen doorbroken. Om dit ven te herstellen, verlaagt men de venbodem met de hoop dat er na verloop zich onder het nieuwe ven een nieuwe ondoordringbare laag vormt. Er wordt ook werk met werk gemaakt: de zandgrond die vrijkomt bij het herstel van deze vennen wordt even verderop in een de ‘Lage Heide’ gebruikt om over 10 ha groot gebied een reliëf aan te brengen dat

vergelijkbaar is met de oorspronkelijke landduinen. Vooral voor duingraslanden met Buntgras (*Corynephorus canescens*) is dit een belangrijke maatregel. Echter de meest in het oog springende maatregel in "De Plateaux" is het herstel van het vloeiwiedensysteem "De Pelterheggen" ⁽²⁶⁾. Dit unieke vloeiwiedencomplex is in het midden van de 19^e eeuw aangelegd om

Fig. 21: Vloeiwiede Pelterheggen (foto M. Hendrix, Natuurmonumenten).

de van oorsprong zeer arme zandgronden met kalkrijk Maaswater uit het Maas-Schelde kanaal te bevoeien. Onder deskundige leiding van hydrologen is daartoe destijds een netwerk van kanaaltjes en sluisjes gebouwd. Doordat het Maaswater zich met het arme zand vermengt ontwikkelen zich in de vloeiwieden zeer soortenrijke glanshaverhooilanden (6510), maar de bufferende invloed van het kalkrijke water strekt zich over een veel grotere oppervlakte uit en is ook cruciaal voor het behoud van de lager gelegen galigaanmoerassen (7210). Het herstel van de vloeiwieden heeft bijgevolg niet alleen een industrieel-archeologisch belang ⁽²⁷⁾. Dankzij dit LIFE-Natuurproject wordt ook een unieke cultuurlandschap

gerestaureerd. Ook in het Drents-Friese Wold ligt een vloeiwiede die door LIFE-Natuur hersteld is; deze vloeiwiede is echter minder groot en heeft niet dat unieke hydrologisch systeem van kanaaltjes en sluisjes.

• 'HELA': gemeentelijke samenwerking in de Kalmthoutse Heide – De Zoom

Op de Belgisch-Nederlandse grens, werkt het "Benego", een samenwerkingsverband van 26 grensgemeenten, samen met Natuurmonumenten aan een herstel van 180 ha heide in het 3.750 ha groot gebied van "De Zoom-Kalmthoutse heide". Dit natuurgebied kent een zeer uiteenlopende eigendomssituatie. Delen zijn reeds erkende natuurreservaten en bosgebieden van Vlaamse en Nederlandse overheden (ook partners) in het project. Daarnaast vindt men er nog grote particuliere landgoederen, kleinschalige landbouwgebieden en versnipperde kleine boseigendommen. Het grootste deel is bosgebied, maar de kern herbergt zeldzame droge en natte heiden, vennetjes met Drijvende Waterweegbree (*Luronium natans*), en de Gevlekte Witsnuitlibel (*Leucorrhinus pectoralis*), slenken met veengronden en heeft een belangrijke landschappelijke en cultuurhistorische waarde. Ook ornithologisch is dit gebied nog belangrijk, boomleeuwerik (*Lullula arborea*) en nachtzwaluw (*Caprimulgus europaeus*) komen er nog voor. Het is vooral de bebossing (Corsicaanse den en Amerikaanse vogelkers) in het verleden, de verdroging en het gebrek aan natuurbeheer die het heidelandschap negatief beïnvloed hebben. De verdroging is een belangrijk probleem, waar parallel met de maatregelen van dit LIFE-project aan gewerkt wordt. De verdroging is echter ook een zeer complex probleem (oa door drinkwaterwinning buiten het gebied) en heeft dus een ander scenario nodig om tot een oplossing te komen. Ook het feit dat er een klacht is van de Europese Commissie ⁽²⁸⁾ in verband met de verdroging van het gebied, maakt dat LIFE-Natuur niet gebruikt kan worden om dit probleem op te lossen.

²⁶ Anon. 2003. Herstel vloeiwieden-systeem Pelterheggen in het grensoverschrijdend natuurgebied Plateaux-Hageven. Bell Hullenaar rapport in opdracht van Natuurmonumenten: 52 pgs.

²⁷ Het herstel van het vloeiwiedensysteem van de Pelterheggen is een dure maatregel (> 500.000 €), waarvan het belang niet onmiddellijk door de Commissie begrepen werd tot Natuurpunt en Natuurmonumenten de EC overtuigden dat het herstel van de vloeiwieden (ca 50 ha) een veel ruimer effect heeft dan enkel het bestaande vloeiwiedensysteem en van belang is voor het gehele vennencomplex van De Plateaux.

²⁸ In een procedure van de Europese Commissie (kenmerk SG(2001) D/288258) werd gesteld dat België niet naar behoren voldoet aan de verplichtingen van de Vogelrichtlijn en de Habitatrichtlijn. Een onderdeel van

Een belangrijke aankoop van 52 ha (het belangrijkste privébezit en een storende dennenaanplant) maakt het nu mogelijk om een 120 ha groot gebied te herstellen daardoor reeds bestaande open heidegebieden met elkaar te verbinden. Het herstel beoogt dan ook de typische biotopen van het heidelandschap als droge en natte heide (ook bosheide), vennetjes, pioniersvegetatie met witte snavelbies maar ook *Corynephorus* grasduintjes. Herstelmaatregelen omvatten plagwerkzaamheden over een totale oppervlakte van ongeveer 47 ha, verspreid over het projectgebied. Ongeveer 8 ha hiervan is gelegen in Vlaanderen, 39 ha in Nederland.

Samenvatting: investeringen en resultaten

Samengevat wordt door LIFE-natuur in Nederland ongeveer 440 ha aan heide en landduinen en enkele voormalige vennen hersteld. LIFE-Natuur draagt bovendien ook bij tot de restauratie van de zeldzame industrieel- archeologische landschapselementen. Door het herstel van het Drents Friese Wold doet de kamsalamander het daar nu prima; nergens in Nederland is deze soort zo goed vertegenwoordigd in voormalige landbouwgebieden. Ook in het Heerenveen herstelt zich de amfibieënpopulatie wanneer in het Heerenveen een grote populatie rugstreeppadden terugkeert.

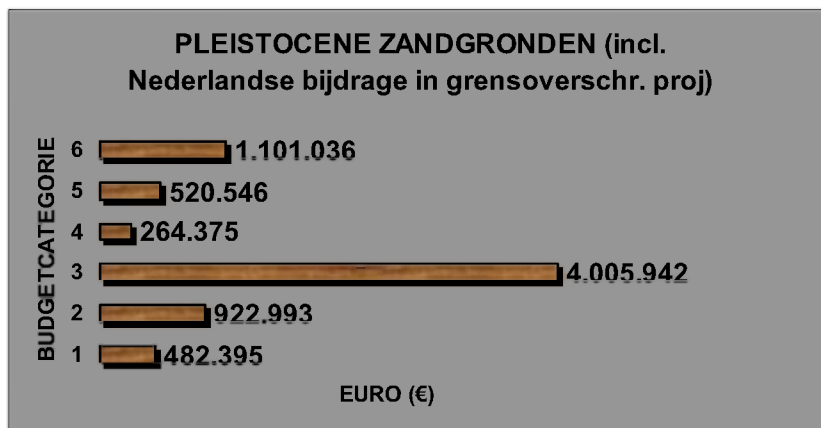

Fig. 22: Totaal bedrag (€) voor (1) voorbereidende maatregelen, (2) aankoop/pacht, (3) biotoopherstel, (4) regulier beheer, (5) publieksvoorlichting, (6) projectbeheer en monitoring. (Inclusief Nederlands deel van grensoverschrijdende projecten).

deze procedure betreft de Speciale Beschermingszone (SBZ) Kalmthoutse Heide, waarin het Vlaams deel van het projectgebied gelegen is, en de aanpalende SBZ waarin het Nederlands deel van het projectgebied gelegen is. Er werd gesteld dat 'verdroging het belangrijkste natuurbehoudsprobleem is in het gebied en dat niet de nodige maatregelen werden genomen om de bescherming vereist onder de Europese richtlijnen te verzekeren'

LIFE-Natuur voor soortenbescherming

Slechts vanaf 2000, wanneer de derde fase van LIFE-Natuur start, worden door Nederland LIFE-Natuurprojecten ingediend om specifiek bedreigde soorten te beschermen, dit zijn soorten van bijlage II of IV van de Habitatrichtlijn. In dat geval spreken we van NA3-projecten (zie hoofdstuk 2). De grens tussen een project voor een bedreigde soort of voor een bedreigde biotoop is echter vaag, en het onderscheid tussen beide type projecten is niet altijd even relevant. Toch is het nuttig om enkele soortprojecten afzonderlijk te beschrijven. Nederland heeft slechts 2 “NA3-projecten” gehonoreerd gekregen; het project Alde Feanen voor de bescherming van de Noordse Woelmuis en het project AMBITION voor de bescherming van een aantal bedreigde amfibieën. In 2006 gaat ten slotte ook een project van start om vismigratieknelpunten op de ruimen; het LIFE-Natuurproject “Roer Migration” (dat echter als NA1 project werd ingediend).

Dan zijn er enkele grensoverschrijdende NA3- of soortenprojecten: een project voor de monitoring van de Waddenzee (Demowad, 1995) en een groot meerlandenproject voor kleine walvisachtigen (Small Cetaceans, 2004). Tot besluit nog een door Nederland ingediend project voor de bescherming van de Monniksgier.

LIFE-Natuurprojecten

Noordse Woelmuis

- “Habitat improvement for *Microtus oeconomus* in Alde Feanen” (2004)

Amfibieën

- “AMBITION – Amphibian Biotope Improvement in the Netherlands” (2004)

Zalm en andere migrerende vissoorten

- “Eliminating fish migration obstacles Roer Delta Annex II species” (2006)

Walvisachtigen

- “Small Cetaceans in the European Atlantic and North Sea” (VK, 2004)

Monniksgier

- “Black Vulture conservation in a European Network” (1997)

• Alde Feanen: de Noordse Woelmuis in de kijker

De Noordse Woelmuis (*Microtus oeconomus* var. *arenicola*) is een endemische ondersoort van de

Fig. 23: Noordse woelmuis (copyright, Kina)

Woelmuis en komt enkel in Nederland voor. Omdat deze ondersoort bedreigd is, wordt ze in 1992 opgenomen als doelsoort in Bijlage II van de Habitatrichtlijn. In Nederland komt deze soort voor in een reeks veenweiden en ‘moerasgebieden’ en heeft deze soort belangrijke deelpopulaties in de Zeeuwse en de Zuid-Hollandse Delta, het veenweidegebied (Utrecht, N- en Z-Holland, Friesland) en op Texel. De soort is vooral gevoelig voor meer competitieve soorten als de veldmuis (*Microtus arvalis*) en de aardmuis (*Microtus agrestis*) en kan enkel deze belagers het hoofd bieden in een voldoende vochtig

weide of moeraslandschap, vooral als er een wisselende waterstand aanwezig is waardoor de veldmuis en aardmuis zich niet kunnen vestigen.

Omdat in het Delta-gebied van Zeeland en Zuidholland lokaal nog wisselende waterstanden voorkomen, is dit een kerngebied voor de Noordse Woelmuis. Het project “Brackish Marsh” beoogt deze dynamiek te herstellen en in het project Vlietmonding wordt een belangrijk knelpunt aan de monding van de Vliet opgelost waardoor de soort weer kan migreren. Beide projecten zijn in het vorige hoofdstuk voorgesteld. Om de Noordse Woelmuis in het Nationaal Park Alde Feanen meer kansen te geven wordt in enkele terreinen een “cyclisch waterbeheer” ingesteld. In het boezemgebied van het Nationaal Park kan het waterpeil onvoldoende fluctueren. Daarom stelt It Fryske Gea, dat reeds een belangrijk deel van het projectgebied beheert, een cyclisch beheer voor. Twee gebieden, Wolwarren en de Jan Durkspolder worden hydrologisch gescheiden, waardoor de Jan Durkspolder, die nu een permanente plas is zonder enig belang voor de Noordse Woelmuis, een waterpeil krijgt dat cyclisch aangepast kan worden. In een recent aangekocht aangrenzend akkerland wordt een gelijkaardig cyclisch beheer mogelijk. Op die wijze is in beide aangrenzende gebieden een alternerend peilbeheer mogelijk. In het gebied met laag peil, ontwikkelt zich riet of ruigtemoeras; in het andere gebied met een hogere waterpeil dat plasdras wordt gehouden kan de woelmuis overleven tot de natuurlijke successie te ver vordert. Dan kan dit gebied onder water gezet worden, waardoor de vegetatie afsterft en de cyclus kan herbeginnen. Concreet gaat het om ongeveer 320 ha waar dit cyclisch beheer wordt toegepast. Technisch is het echter geen eenvoudige zaak om de verschillende projectdelen hydrologisch in te richten: sloten moeten afgekoppeld worden om hoog- en laagwatercircuits van elkaar te scheiden, lokaal worden kades aangelegd, gemalen worden aangepast en nutsleidingen moeten verlegd worden.

- **AMBITION: een ambitieus project voor bedreigde amfibieën**

Zonder twijfel is de samenwerking tussen meer dan 10 partners en cofinanciers bijzonder aan dit project, dat een duurzaam voortbestaan van een reeks bedreigde amfibieën wenst te bewerkstelligen. Deze soorten zijn de Kamsalamander (*Triturus cristatus*), de Boomkikker (*Hyla arborea*), de Geelbuikvuurpad (*Bombina variegata*), de Vroedmeesterpad (*Alytes obstetricans*) en de Knoflookpad (*Pelobates fuscus*). Begin jaren negentig wordt duidelijk dat het leefgebied van veel van deze amfibieën snel verkleint. Terwijl bij voorbeeld de Boomkikker in het verleden nog tamelijk algemeen is, vermindert het areaal van circa 200 uurhokken (voor 1984) tot 50 (periode 1990-1998). Dit is vooral een gevolg van verkeerde hydrologische ingrepen (verdroging, peilbeheersing) of het verlies aan kleine landschapselementen (poelen, heggen). Ook verzuring van vennen, vergrassing van heiden en exoten bedreigen deze amfibieën. Bovendien raken veel populaties versnipperd, of worden populaties te klein waardoor de metapopulatie niet meer in stand kan gehouden worden.

Staatsbosbeheer is er in geslaagd om met de projectpartners en cofinanciers in 14 deelgebieden een ambitieus herstelproject op te starten. Het is ook een strategisch project dat invulling geeft aan een reeks beschermingsplannen van de doelsoorten ⁽²⁹⁾ en dat in vier fasen een “gunstige staat van instandhouding” voor deze soorten tracht te bewerkstelligen. Op de eerste plaats worden de bestaande gebieden veiliggesteld en worden tussen populaties ecologische corridors aangelegd. Dit LIFE-project spitst zich toe op het herstel of het creëren van nieuwe waterhabitats (poelen) of op het aanleggen of restaureren van bestaande landhabitats (heggen, wallen, stenen muurtjes, etc. (Zie tabel 3 voor een summier beschrijving van de maatregelen per deelgebied).

²⁹ Directie Natuurbeheer. 2001. Beschermingsplan boomkikker 2001-2005. Rapport Dir. Natuurbeheer n° 42. Ibid. 2000. Beschermingsplan vroedmeesterpad en geelbuikvuurpad 2000-2004. Rapport Dir. Natuurbeheer n° 38. Ibid. 2001. Beschermingsplan knoflookpad. Rapport Dir. Natuurbeheer n° 19

Tevens wordt in het project aandacht besteedt aan verspreiding van kennis middels excursies en (internationale) workshops. Ook de media zullen actief worden benaderd.

Deelgebied	Doelsoort	Maatregel
Drents-Friese Wold	Kamsalamander	Uitbreiding van het leefgebied met 75 ha; aanleg van 14 nieuwe poelen; Herstel van vennen op 4 locaties; herstel van beekloop en slenk; dempen van sloten; Aanbrengen van wallen met beplanting en het aanbrengen van struwelen.
Landgoederen Oldenzaal	Kamsalamander Boomkikker	Aanleg van 16 poelen voor kamsalamander en mogelijke kolonisatie van boomkikker; 22 bestaande poelen worden opgeschoond aanleg van 2500 m' houtwal en struweel.
Achter de Voort, Agelerbroek en Voltherbroek	Kamsalamander Boomkikker	Verbinden van deelpopulaties door 6 nieuw aan te leggen habitats in het gebied. Verwacht wordt dat populatie van boomkikker toeneemt tot ca 150-200 roepende mannetjes.
Aamsveen	Kamsalamander Boomkikker	Dempen van sloten, aanleggen en beplanten van houtwallen, aanleggen van ca. 10 poelen en laagtes. Boomkikker populatie (roepende mannetjes populatie stijgt tot ca 100).
Witte veen	Kamsalamander Boomkikker	Aanleg van 5 grote poelen en aanleg van wallen waardoor populaties met elkaar verbonden worden; ook herstel van buffercapaciteit van 5 bestaande poelen.
Lonnekermeer	Boomkikker	Afvoerende greppels worden gedempt en enkele bijkomende poelen gegraven.
Leusveld, Voorstonden en Empesche- en Tondensche heide	Kamsalamander Knoflookpad	Aanleg van 6 nieuwe wateren en herstel van 14 poelen. Verwachte versterking van de knoflookpadpopulatie en mogelijke kolonisatie door de kamsalamander.
Leudal en omgeving	Kamsalamander Knoflookpad	Aanleg van 10 poelen om verbindingzone tussen Leudal en Sarsven te creëren.
IJzerenbosch	Boomkikker	Vergroten van bestaande wateren en aanleg van 9 wateren en vergroting van 5 bestaande kleine wateren.
Meinweg	Kamsalamander Knoflookpad	Aanleggen van 4 nieuwe poelen en herstel van een 7-tal bestaande poelen om populaties van doelsoorten veilig te stellen.
Geuldal	Geelbuikvuurpad Vroedmeesterpad	Aanleg van 14 nieuwe poelen en herstel van 9 bestaande poelen verspreid over het Geuldal e.o. en heraanleg of herstel van stapelmuurtjes (als landhabitat).
Noorbeemden en Hoogbos	Vroedmeesterpad	Aanleg van vijf nieuwe poelen en aanleg van stapelmuren.
Savelsbos	Vroedmeesterpad	Herstel van micro-habitats (stapelmuurtjes) voor deze warmteminnende soort. Er worden 12 poelen hersteld en vergroot.
Kunderberg	Vroedmeesterpad	Aanleg van steenhopen in de buurt van potentiële voortplantingswateren aanleg van drie nieuwe voortplantingswateren en herstel van 1 poel.

Tabel 3: Maatregelen per deelgebieden van het AMBITION-project.

- **Roermigratie ('OVERT'): nieuwe migratiemogelijkheid op de Roer**

Ook dit project is om meer dan één reden een uniek project; het is het enige Nederlandse project voor het verwijderen van obstakels in een rivier waardoor vismigratie weer mogelijk wordt; het is ook het enige LIFE-Natuurproject dat door een waterschap is ingediend. Reeds in 1290 (!) bouwen de Roermonders op de monding van de Roer een dam en watermolen waardoor vismigratie tussen Maas en Roer uitgesloten is. Dit project van het Waterschap Roer en Overmaas is onderdeel van een groter project om de laatste vismigratiebarrières in het Nederlandse deel van het Maasbekken op te heffen. Het project krijgt dan ook ondersteuning van de Duitse overheid, die nu ook aan de slag kan om de nog bestaande migratieknelpunten in de Eifel op te ruimen (stuwdam bij Obermaubach en dam bij Linnich Rurdorf).

Het Waterschap verwijdt in dit LIFE-Natuurproject de klepstuw in de Roertak, plaatst een visrooster in de Molentak, om de toegang tot bestaande ECI elektriciteitscentrale te verhinderen en vernauwt, gecombineerd hiermee, de Roertak om de migrerende vissen via een nieuw aan te leggen vistrap vrije doorgang te verlenen. Door dit project kunnen de enkele vissoorten uit bijlage II van de Habitatrichtlijn weer op de Roer migreren: rivierprik (*Lampetra fluviatilis*), beekprik (*Lampetra planeri*), zeeprik (*Petromyzon marinus*) en zalm (*Salmo salar*).

- **SCANS II: voor kleine walvisachtigen**

Dit project voor kleine walvisachtigen en het volgende besproken project voor de Monniksgier, vinden niet in Nederland plaats.

In de Westelijke Atlantische Oceaan werkt Nederlandse samen met Engelse, Deense, Duitse, Franse, Belgische, Ierse, Noorse, Spaanse en Portugese onderzoeksinstituten aan een groot monitoringsproject van kleine walvisachtigen, in het bijzonder de bruinvis (*Phocaena phocaena*), tuimelaar (*Tursiops truncatus*) en gewone dolfijn (*Delphinus delphi*). Omdat de toevallige "by catch" tijdens het vissen het belangrijkste doodsoorzaak is van deze kleine walvisachtigen, wil men door dit project duidelijk zicht hebben op de abundantie van deze soorten en worden vervolgens de resultaten van dit monitoringsproject geïntegreerd in een beleidsdocument dat onder andere de maximaal toelaatbare "by catch" regelt. Nederland heeft via het Ministerie LNV betaald voor de huur van een ten behoeve van de monitoring boot.

- **Black Vulture: Nederlandse bescherming voor de Monniksgier**

Dit is het enige LIFE-Natuurproject dat door een bepaald land wordt ingediend maar integraal in een ander land wordt uitgevoerd. De Black Vulture Conservation Foundation (BVCF) is een in Nederland gevestigde stichting voor de bescherming van de Monniksgier (*Aegypius monachus*). Door het vergiftigen van roofdieren proberen sommige jagers en boeren deze zeer zeldzame soort te doden. De BVCF stelt daarom een beschermingsprogramma voor deze soort op en werkt een actieprogramma uit om het illegale doden van deze soort te verhinderen. Dit actieprogramma wordt in Mallorca uitgetest. Door dit project krijgen ornithologen een training alpinisme om dode (vergiftigde) kuikens te verzamelen of om de nesten te beschermen. Schapen worden gekocht om als prooi gebruikt te worden. Naast een internationale workshop vindt ook een informatiecampagne plaats Spanje, Portugal, Italië, Frankrijk en Griekenland.

Samenvatting: investeringen en resultaten

In Figuur 24 is enkel de budgetverdeling voor de projecten 'Alde Feanen', Ambition en 'Overt' weergegeven. De beide andere projecten, dragen niet rechtstreeks bij tot soortenbescherming in Nederland.

De tabel geeft ook een vertekend beeld van de bijdrage van LIFE-Natuur tot soorten-bescherming omdat héél wat projecten die biotopen beogen, toch ook belangrijk zijn voor het herstel van bedreigde soorten, vooral vogelsoorten, zoals bijvoorbeeld de Grutto (Ilperveld), Kraanvogel (Fochteloërveen), Kwartelkoning (Drents-Friese Wold, Tiengemeten), Nachtzwaluw (Dommeldal, Natte Ecosystemen), Purperreiger (Zouweboezem), Roerdomp (Zouweboezem, Nieuwkoop, Wieden, Weerribben) en de indrukwekkende lijst vogels van het Friesland Buitendijks.

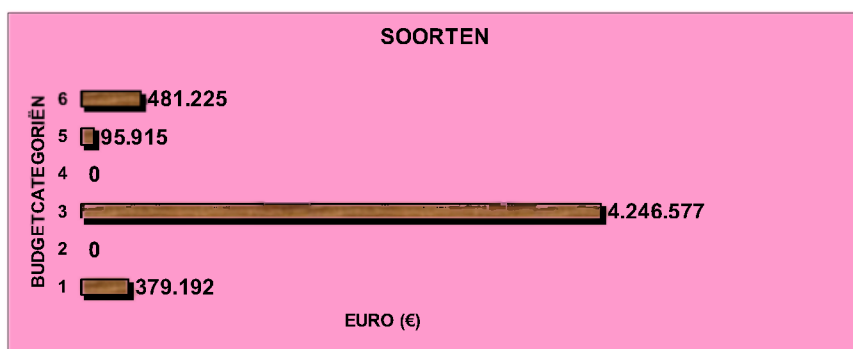

Fig.24: Totaal bedrag (€) voor (1) voorbereidende maatregelen, (2) aankoop/pacht, (3) biotoopherstel, (4) regulier beheer, (5) publieksvoorlichting, (6) projectbeheer en monitoring.

LIFE-Natuur en OBN: wederzijdse versterking

De gebruikelijke financiering vanuit LIFE-natuur kent een maximum van 50% van de goedgekeurde kosten. Er is altijd cofinanciering nodig, uit eigen middelen of externe middelen. Veel LIFE-Natuurprojecten zijn gefinancierd met gelden uit OBN/EGM. Het Overlevingsplan Bos en Natuur (OBN) financiert effectgerichte maatregelen (EGM) in natuurgebieden en in bossen om de verzuring en vermisting en –als latere toevoeging- verdroging tegen te gaan. De ondersteuning van LIFE door OBN maakt belangrijke herstelmaatregelen mogelijk, anderzijds compliceert dit ook de uitvoering van de LIFE-projecten omdat verschillende maatregelen in het ene instrument wel financierbaar zijn en in het andere niet.

OBN is meer dan een financieringsinstrument. Het is ook een kennisnetwerk waar wetenschappers en terreinbeheerders ervaringen uitwisselen en adviezen formuleren om het natuurbeheer efficiënter in het veld uit te voeren. Daarvan profiteren ook de LIFE-projecten.

Hieronder geven we aan welke mogelijkheden de cofinanciering met OBN biedt en welke problemen daarbij optreden. Ook geven we een doorkijkje naar de toekomst.

Aanvragers en projecten

Er zijn verschillende aanvragers die OBN gebruiken voor cofinanciering: Staatsbosbeheer, enkele Provinciale Landschappen en Natuurmonumenten. Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten kunnen daarvoor zelfstandige aanvragen doen, de Provinciale Landschappen kennen een gezamenlijke jaar-aanvraag van alle Landschappen tegelijk. Dat maakt voor hen de toepassing van OBN iets ingewikkelder dan voor SBB en NM. Toepassing van OBN betekent in alle gevallen dat de aanvrager in totaal maximaal 95% subsidie mag ontvangen, er is altijd een eigen bijdrage van minimaal 5% van de totale kosten. (In het verleden zijn monitoringkosten voor 100% gesubsidieerd).

Samenwerking wetenschappers, terreinbeheerders en overheden

Voorbeeld: het Ilperveld

Dit is een veenweidegebied dat langzaam aan verzoet vanuit een brakke situatie. Een permanent probleem is de enorme baggerproductie in het veld. Dit hindert de ecologische doelen, de waterbeheersing en de doorvaart van recreanten en beheerders. Naast eigen onderzoek heeft Landschap Noord-Holland via de OBN-subsidie in het LIFE-project de gelegenheid om onderzoek te laten doen naar de relatie tussen waterkwaliteit en baggerproductie. De uitkomsten hiervan zijn van groot belang voor de verschillende overheden, de terreinbeheerder en de gebruikers van het Ilperveld (agrariërs, vissers, vaarrecreanten). Ook kunnen nieuwe LIFE- en/of OBN-projecten van deze kennis profiteren.

OBN, de regeling

In de jaren '80 is de milieuverontreiniging door zure regen een belangrijk item, ook in het natuurbeheer. Sinds 1989 subsidieert het Ministerie van LNV ecologische herstelmaatregelen in bossen en natuurgebieden om de gevolgen van vermisting en verzuring (de "ver"-thema's) te bestrijden. Dit gebeurt via de regelingen EGM Natuur en EGM Bos (EGM is de afkorting van

EffectGerichte Maatregelen). Eigenaren van natuurterreinen en bossen kunnen aanvragen indienen.

In 1995 worden de afzonderlijke EGM-regelingen in het kader van het Overlevingsplan Bos en Natuur (OBN) samengevoegd tot één EGM-regeling. Daarbij wordt ook verdroging als “ver”-thema toegevoegd. Tevens worden de beschikbare budgetten fors verhoogd. Er zijn nu nog maar vijf categorieën aanvragers: Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, De Landschappen, de Unie van Bosgroepen en een kleine restgroep. Voor elk van de categorieën stelt LNV jaarlijks een budget vast waarvoor elke categorie een aanvraag indient met meerdere projecten. De beoordeling van de projecten en de subsidietoekenning gebeurt door LNV. Kenmerkend voor de regeling als geheel is de mogelijke combinatie van kennisontwikkeling en uitvoering van fysieke maatregelen in het terrein. Deze combinatie is overigens niet de kern van elke afzonderlijke aanvraag.

Binnen de thema's is er een aantal nauwkeurig omschreven mogelijkheden voor uit te voeren maatregelen. Niet alles wat de effecten van de “ver”-thema's zou kunnen bestrijden, is subsidiabel: maatregelen moeten voorkomen in de handleiding die elke paar jaar wordt herzien. De maatregelen die subsidiabel zijn, komen voort uit besluitvorming binnen zogenoemde Deskundigenteams, die voor zeven ecosystemen (en ook voor Fauna) zijn ingesteld. Deze teams beoordelen (op basis van wetenschappelijk onderzoek) welke maatregelen kansrijk en dus subsidiabel zijn, en welke niet.

Er zijn drie categorieën maatregelen:

1. Reguliere maatregelen (bewezen effectief en weinig of geen ongewenste neveneffecten);
2. Proefmaatregelen (positieve verwachting van de effectiviteit maar nog onvoldoende bewijs daarvoor, risico's onvoldoende bekend);
3. Experimentele maatregelen (effectiviteit en risico's geheel onbekend, nog geen positieve verwachting).

Een administratief probleem kan zijn dat de indeling in toegestane kostensoorten niet geheel gelijk is.

LIFE kent de volgende budgetcategorieën (kostensoorten): loonkosten, reis- en verblijfkosten, externe bijstand, duurzame goederen (infrastructuur of apparatuur), aankoop / pacht van grond, verbruiksgoederen en andere kosten. LIFE subsidieert wel monitoring van de uitgevoerde maatregelen, maar niet kennisvermeerdering/onderzoek. De maatregelen bij LIFE kunnen betrekking hebben op herstel, ontwikkeling en duurzame instandhouding.

OBN kent (per 2006) eigenlijk als kostensoorten alleen “externe bijstand” en (in sommige gevallen) loonkosten en reis- en verblijfkosten. In feite gaat het om alle kosten die direct samenhangen met de uitvoering van de toegestane maatregelen en daarnaast voorlichting, onderzoek en monitoring. Investerings in machines of gebouwen vallen buiten OBN. De toegestane maatregelen hebben uitsluitend betrekking op herstel van de gevolgen van de “ver”thema's, hoewel er een grensgebied zal zijn met ontwikkeling.

OBN, de organisatie

De regeling OBN/EGM wordt uitgevoerd door de Dienst Regelingen (DR) van het Ministerie van LNV. Er bestaat een OBN-regiegroep waarin vertegenwoordigers van aanvragers en LNV (DLG, DR, directie Natuur) zitten. Daarnaast bestaat er een OBN-Begeleidingscommissie Kennis, waarin aanvragers, LNV (directies Natuur en Kennis) en deskundigen uit Deskundigenteams zitting hebben. De Regiegroep bespreekt voorstellen voor aanpassen van de OBN-regeling, de BC-Kennis bepaalt de onderzoeksagenda voor OBN voor een aantal jaren.

OBN stelt een zekere mate van wetenschappelijk onderzoek beschikbaar t.a.v. probleemvelden waarvoor nog onvoldoende herstelmaatregelen zijn ontwikkeld. Soms kan dat gelijk lopen met de monitoring die ook vanuit LIFE gewenst is, soms is aanvullend onderzoek voorgeschreven.

OBN wordt jaarlijks (aan het eind van het jaar) aangevraagd. Voor de aanvragers zijn meerjarenplanningen beschikbaar, waarop is aangegeven over hoeveel OBN-financiering ze de eerstvolgende jaren waarschijnlijk kunnen beschikken. Dit zijn echter geen toezeggingen, LNV behoudt zich het recht voor om van deze meerjarenplanningen af te wijken. LNV stelt jaarlijks de omvang van de tranches voor de afzonderlijke categorieën aanvragers vast en pas op dat moment is het bedrag volledig zeker (mits de projecten worden goedgekeurd).

Ervaringen

Met de aard van de maatregelen: De meeste LIFE-projecten bestaan uitsluitend uit maatregelen die ook vanuit de OBN-regeling subsidiabel zijn. Dat maakt een maximale cofinanciering van 45% mogelijk (de aanvrager financiert 5%) en levert een eenvoudige projectadministratie op. OBN is in die gevallen een prima cofinancieringsmogelijkheid die goed toepasbaar is.

Daar waar LIFE-maatregelen en OBN-maatregelen elkaar niet volledig overlappen, is de financiering vanuit OBN minder dan 45% en is de administratie ingewikkeld. Steeds moet bij de kosten worden vastgesteld of ze thuishoren in het LIFE-deel, het OBN-deel of in het gezamenlijke deel. Deze situatie komt weinig voor.

De ervaringen met Dienst Regelingen inzake de inhoud van de projecten en de mogelijke wijzigingen zijn over het algemeen positief. Veelal werd soepel en tijdig meegewerkt aan goed onderbouwde verzoeken tot planwijziging. Van recente datum is de inhoudelijke toetsing door DLG, hiervoor werd de toetsing door de regiodirectie gedaan. De ervaringen van de aanvragers van EGM zijn tot nu toe dat dit zeer nauwgezet en detaillistisch gebeurt, waardoor de administratieve last sterk toeneemt. Anderzijds wordt op deze wijze verhinderd dat projecten onterecht worden toegewezen.

De aanvragers zijn over de bereikte ecologische doelen en resultaten zonder uitzondering tevreden. De ondersteuning van het Kennisnetwerk dat aan OBN is gekoppeld, levert positieve resultaten op voor veel LIFE-projecten en beheerders.

In verband met de looptijd: OBN wordt in jaarlijkse aanvragen beschikbaar gesteld en een project mag in principe 2 jaren duren. In overmachtsituaties kan uitstel worden verleend.

Een probleem doet zich voor wanneer de LIFE-aanvragen zeer omvangrijk zijn en een langere periode in beslag nemen. Dan kan het beschikbare jaarbedrag te weinig zijn om volledige cofinanciering op het moment van de LIFE-aanvraag mogelijk te maken en moet in feite een voorschotje genomen worden op de jaartranches die volgen en die door LNV in de planningen zijn aangegeven. Deze latere tranches echter zijn niet gegarandeerd. LNV kan en mag hiervan afwijken, de aanvragers hebben geen zekerheid over de bedragen die de komende jaren beschikbaar komen.

Voorbeeld: een project kost € 1.000.000. De aanvrager vraagt 50% subsidie uit LIFE en wil 45% uit OBN halen. De jaarlijkse tranche voor deze aanvrager is echter € 150.000, waardoor er drie jaartranches nodig zijn voor deze constructie. Omdat de zekerheid over de volgende jaren er niet is (het gaat om voornemens van LNV) loopt de aanvrager een omvangrijk risico. Op het moment van de LIFE-aanvraag staat de aanvrager in feite garant voor 50% van de totale aanvraag (dan wel 35% wanneer er wel voldoende zekerheid is over de eerste jaartranche van OBN). Dit is voor veel aanvragers een te groot risico.

Ook bij de procedures inzake de financiering zijn de ervaringen met Dienst Regelingen merendeels positief. Zo kon een aantal malen uitstel van de einddeclaratie worden verkregen tot het moment van afrekenen van het totale project (LIFE heeft meestal een langere looptijd). Voorschotverzoeken

en einddeclaraties werden veelal binnen redelijke termijnen afgewerkt. Tot nu toe waren voorschotverzoeken ook eenvoudig in te dienen, hetgeen de efficiëntie van de inspanningen van de aanvrager bevordert.

OBN evolueert

Zowel de LIFE-regeling als de OBN-regeling gaat veranderen. Voor OBN worden de veranderingen gedreven vanuit de grote hoeveelheid kennis die is opgebouwd in de afgelopen jaren. Er komt meer nadruk op de verspreiding en toepassing van deze kennis. Zo zullen voor meer ecosystemen “sleutels” worden ontwikkeld waarin beschikbare kennis rechtstreeks vertaald wordt naar praktijktoepassingen.

De onderzoeksagenda van OBN wordt verbreed. Het gaat in het vervolg om “ontwikkeling en beheer van natuurkwaliteit”, waarbij naast het bestrijden van de effecten van de de “ver”-thema's de werkingssfeer wordt verbreed tot

- soorten;
- netwerk Natura 2000;
- ontwikkelen van nieuwe natuur.

De Deskundigenteams krijgen een andere organisatie: niet meer per ecosysteem, maar Kennisteam per “Landschap”. Ook dat is een verbreding van het werkveld. De nieuwe Kennisteam gaan ambities formuleren ten aanzien van natuurkwaliteit, waaruit kennisvragen en zo nodig onderzoeksvragen worden opgesteld. In het kader van de verbreding van OBN van herstelmaatregelen naar inrichtingsmaatregelen, de leefgebiedenbenadering en Natura 2000 is het onderzoeksbudget van OBN in 2006 met 500.000 euro verhoogd tot 1,8 miljoen euro per jaar. In 2007 wordt het onderzoeksbudget van OBN verhoogd tot 2,1 miljoen euro. Men verwacht dat de nieuwe OBN “kennismaatregelen” in de nazomer van 2006 geformuleerd zijn.

De provincies zullen nauw bij het OBN-kennisnetwerk betrokken worden, zodat de ontwikkelde ecologische kennis over inrichtingsmaatregelen, soortenbescherming en Natura 2000 vertaald wordt naar provinciaal beleid. Zoals bekend gaan in 2007 de budgetten van SN-inrichting, Natura 2000 en de leefgebiedenbenadering naar de provincies in het kader van het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG).

Te verwachten is dat OBN een steeds belangrijker subsidiebron wordt voor maatregelen om de hoogste natuurkwaliteit binnen Natura 2000 gebieden te bereiken. De vernieuwde instrumenten LIFE+ en POP2 bieden veel minder mogelijkheden voor specifieke inrichtingsmaatregelen door Natuurbeschermingsorganisaties dan hun voorgangers. LIFE+ krijgt waarschijnlijk een geringer budget, maar nog wel mogelijkheden voor inrichtings- en herstelmaatregelen. POP2 is sterk gericht op natuurbeheer door agrariërs, ook in de Natura2000 gebieden. Voor de meeste maatregelen kunnen Natuurbeschermingsorganisaties niet meer optreden als aanvragers en kunnen ze ook geen 100% (50% POP2 en 50% anderen) subsidie meer krijgen. Onder POP1 was dat wél mogelijk.

Voor een mogelijke verbreding van de regeling EGM naar inrichtingsmaatregelen, Natura 2000 en de leefgebiedenbenadering is extra budget nodig. Tot die tijd gelden voor deze maatregelen dus nog de “ver”-thema's.

Aanbevelingen voor een duurzame cofinanciering van LIFE+ met OBN

Aanbevelingen OBN en LIFE+

1. De budgetten én de toegestane inrichtingsmaatregelen van OBN moeten zo snel mogelijk worden toegesneden op inzet door professionele Natuurbeschermingsorganisaties. Dit is nodig omdat vooral POP2 veel minder mogelijkheden biedt dan zijn voorgangers en de mogelijkheden van LIFE+ nog niet geheel bekend zijn, maar in elk geval een klein budget zullen hebben.
2. Om OBN te kunnen blijven gebruiken als cofinanciering voor Europees geld (LIFE+ of POP bijvoorbeeld) is het noodzakelijk dat OBN volledig nationaal gefinancierd blijft.
3. Afstemming tussen OBN en LIFE+ van de toegestane maatregelen en de procedures is wenselijk om de wederzijdse voordelen van de cofinanciering te optimaliseren. Dat betekent: vereenvoudiging van de regels van LIFE en verbreding van de maatregelen van OBN.

Aanbevelingen OBN

4. Meer zekerheid over de jaartranches van OBN is gewenst om risico's voor aanvragers bij langlopende en omvangrijke projecten, te verminderen en zo OBN als cofinanciering voor LIFE+ eenvoudiger te kunnen inzetten.
5. Wanneer die meerjaren-zekerheid niet verstrekt kan worden, is een mogelijkheid om de jaargelden te mogen "poolen" wenselijk. Dat betekent dat organisaties elkaar kunnen bijstaan met gelden uit hun eigen OBN-tranches die in dat specifieke jaar niet nodig zijn. Deze gelden moeten dan in latere jaren worden terugbetaald. Deze constructie is eerder door provincies toegepast met SGB-gelden en bekend bij LNV.
6. De kwaliteit van de aanvragen verschilt erg per aanvrager. De "slechtere" aanvragers moeten gestimuleerd worden (externe) deskundigheid in te roepen om de kwaliteit van hun aanvragen te verbeteren. Dat vermindert de uitvoeringskosten van LNV.
7. Omdat bij de meeste betrokken Natuurbeschermingsorganisaties zeer veel inhoudelijke en procedurele kennis aanwezig is, dan wel binnen de projecten wordt ingehuurd, volstaat voor hen de huidige steekproefsgewijze controle.
8. De administratieve last van OBN was tot nu toe relatief gering in verhouding tot de financiële mogelijkheden. Het is belangrijk om deze last beperkt te houden door eenvoudige aanvraag- en toetsingsprocedures en door het huidige systeem van bevoorschotting in stand te houden.

LIFE-projecten met OBN cofinanciering

LIFE-nummer	Verkorte naam	Subsidie LIFE	Subsidie OBN ⁽³⁰⁾	Overige financiers (de aanvrager draagt altijd minimaal 5% bij)
Staatsbosbeheer				
LIFE99NAT/NL/006282	Wieden-Weerribben I ⁽³¹⁾	50%	45%	
LIFE05NAT/NL/00124	Duinenherstel	41%	47%	Bureau Beheer Landbouwgronden Wetterskip Fryslan, Waddenvereniging Stichting Duinbehoud
LIFE06NAT/NL/000074	Wieden-Weerribben II ⁽³¹⁾	50%	45% ⁽³²⁾	
LIFE06NAT/NL/00075	Engbertsdijkvenen	50%	13% ⁽³⁰⁾	Provincie Overijssel
Natuurmonumenten				
LIFE96NAT/NL/003010	Naardermeer	50% van het totaal	45% van de interne inrichting	GBV 50% van de inrichting van de randzone
LIFE98NAT/NL/005159	Nieuwkoopse Plassen	50	26	SGB, Kwaliteitsimpuls Groene Hart, Provincie Zuid-Holland
LIFE99NAT/NL/006280	Fochteloërveen	35%	Ca 33%	GBV, SGB
LIFE99NAT/NL/006282	Wieden-Weerribben I ⁽³¹⁾	50%	45%	
LIFE00NAT/NL/007049	Korenburgerveen	50%	45%	
LIFE05NAT/BE/000091	Boven-Dommeldal	50%	45%	
LIFE06NAT/NL/000074	Wieden-Weerribben II ⁽³¹⁾	50%	45% ⁽³⁰⁾	
LIFE06NAT/NL/000085	HELA (De Zoom-Kalmthout)	50%	45% ⁽³⁰⁾	
Prov. Landschap				
LIFE99NAT/BE/000091 Limburgs Landschap	Natte Ecosystemsn	50%	45% van een deel van de maatregelen	
LIFE02NAT/NL/008486 Landschap Noord-Holland	Ilperveld ⁽³³⁾	50%	45% van een deel van de maatregelen	Provincie Noord-Holland
LIFE06NAT/NL/000072 Zuid-Hollands Landschap	Zouweboezem ⁽³³⁾	50%	45% van een deel van de maatregelen	Worden nog gezocht

Tabel 4: LIFE-projecten met OBN cofinanciering.

³⁰ In de kolom "subsidie OBN" staat aangegeven welk percentage OBN bij de realisering van het project is toegepast. Dit is niet altijd terug te vinden in de overzichten van de EU. Die gaan uit van hetgeen in de aanvraag is vermeld. Voor een groot aantal aanvragen geldt dat de OBN-cofinanciering op het moment van aanvragen van de LIFE-Natuur subsidie nog niet bekend was. In veel van die gevallen heeft de aanvrager de cofinanciering op eigen naam gezet en pas in een later stadium daarbij ondersteuning van OBN gevonden. Bij oudere aanvragen zijn de regeling Gebiedsgerichte Bestrijding Verdroging (GBV) en Subsidieregeling Gebiedsgericht Beleid (SGB) als cofinanciering gebruikt. Deze regelingen boden goede combinatiemogelijkheden met LIFE-Natuur

³¹ Gemeenschappelijke aanvraag met Natuurmonumenten/Staatsbosbeheer

³² OBN nog niet beschikt

³³ Een aantal werkzaamheden werd alleen door OBN betaald (geen subsidie uit LIFE), voor dit project is een separate OBN-openstelling geweest

Gluren bij de burens

De Habitatrichtlijn legt alle Lidstaten dezelfde normen op om Natura 2000 gebieden te beschermen. De gemeenschappelijke norm hiervoor is het nastreven van de 'gunstige staat van instandhouding' voor de habitattypen en soorten waarvoor deze gebieden zijn aangewezen. Deze norm staat centraal in het herstel, beheer en monitoren van de Natura 2000 gebieden in alle Europese Lidstaten. Nochtans verschilt de historische en sociaal-economische context waarbinnen dit gebeurt van land tot land en worden ook andere juridische, administratieve of financiële middelen hiervoor aangewend. Bijgevolg wordt ook de LIFE-Natuurcofinanciering in verschillende landen verschillend benut. Enkele voorbeelden van LIFE-Natuurprojecten in buurlanden tonen dit aan.

Duitsland: Dümmervallei

Met dit project wordt in de buurt van Osnabrück een complex natte graslanden van het laagveengebied hersteld. Het project is aangevraagd door het regionale milieuministerie (Land Niedersachsen). In Duitsland worden veel LIFE-Natuurprojecten door regionale of lokale overheden ingediend; zoals hier het geval, is het project aangevraagd door een regionale overheid (Land) en wordt het uitgevoerd door een lagere overheid (Bezirk). Meer dan in Nederland, worden in Duitsland externe projectmanagers ingehuurd om het LIFE-Natuurproject te begeleiden of te coördineren.

LIFE cofinanciert in dit project de aankoop van weiden, het herstel van het peilbeheer (dammen in sloten), maar ook de aankoop van materiaal voor het regulier beheer (tractors, nieuwe omheiningen e.d.) en publieksinformatie. In Nederland komt LIFE-Natuur zelden in beeld voor de aankoop van gronden en vrijwel nooit voor de aankoop van materieel voor het uitvoeren van het reguliere beheer. Als onderdeel van het LIFE-Natuurproject vonden ook workshops over het herstel van dit gebied plaats.

www.life-duemmer.niedersachsen.de

België: De Zuiderkempen

Dit project van Natuurpunt (Vlaamse NGO) betreft een gevarieerd gebied van kalkmoerassen, natte heide en moerasbossen en vindt plaats in twee relatief kleine gebieden op de grens van de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant. Zoals veel LIFE-Natuurprojecten van Natuurpunt, bestaat het projectgebied uit een lappendeken van terreinen die door Natuurpunt aangekocht zijn, die eigendom zijn van (gemeentelijke of andere) overheden en vaak door Natuurpunt beheerd worden, en terreinen die nog geen natuurfunctie hebben (agrarisch gebied, woongebieden, recreatiegebieden). Zowel het Natura 2000 gebied als het projectgebied omvat dus gebieden die al beheerd worden als natuurgebied en gebieden die nog een ander gebruik hebben (maar omwille van het potentiële natuurbelang als Natura 2000 gebied zijn aangemeld). Dergelijke projectgebieden ontbreken nagenoeg in Nederlandse LIFE-Natuurprojecten.

De aanpak van Natuurpunt om LIFE-Natuurcofinanciering te gebruiken is aan deze situatie aangepast. Strategisch worden privé-terreinen aangekocht en wordt voor deze nieuwe terreinen een beheerplan opgesteld zodat steeds grotere eenheden hersteld en beheerd kunnen worden. Hierbij spelen de lokale vrijwilligers een belangrijke rol (ook een belangrijk verschil met Nederlandse LIFE-Natuurprojecten). Vrijwilligers kopen voor Natuurpunt gronden aan of werken mee aan het opstellen

van beheerplannen. Tevens zijn ze actief in het reguliere beheer. Echter, hiervoor en voor het herstelbeheer wordt sinds enige tijd meer met eigen arbeiders gewerkt of werkt Natuurpunt zoals in Nederlandse projecten met onderaannemers. Tenslotte wordt zoals in het Duitse LIFE-Natuur voorbeeld materieel gekocht om gebieden te herstellen of te beheren en wordt dit materiaal ook in andere Natura 2000 gebieden van Natuurpunt ingezet.

Het project "Zuiderkempen" sluit in 2006 af met een internationale conferentie over heideherstel.

www.natuurpunt.be/lifezuiderkempen

Verenigd Koninkrijk: Roerdomp

De Roerdomp is vooral in Engeland, waar het zijn westgrens heeft, een zeer zeldzame soort. In 1997 kon men slechts van een elftal mannelijke vogels het nachtelijk gegrom horen. Door twee opeenvolgende projecten werkt de Royal Society for the Protection of Birds (RSPB) nu aan het herstel van deze soort. De aanpak is vrij uniek en een voorbeeld van een leerproces waar men in het eerste project vertrekt van urgentie-maatregelen die men dan in een tweede project gebruikt om een duurzaam netwerk van nieuwe gebieden uit te bouwen.

In het eerste project wordt samengewerkt met 7 partners (overheden en NGOs) en wordt met experts en terreinbeheerders een "*task force*" opgericht om het project te begeleiden. Hoewel landaankoop minder goed lukt dan gepland, worden toch veel bijkomende habitats voor de Roerdomp geschapen en neemt de populatie toe. Eén van de lessen uit dit project, namelijk dat de Roerdomp niet alleen grote rietlanden nodig heeft, maar ook gedijt en broedt in kleinere gebieden op voorwaarde dat er geen verstoring is, leidt tot het vervolgproject waar meer partners bij betrokken zijn en dat zich verder in Engeland uitstrekt. In dit project worden 19 nieuwe broedgebieden en overwinteringsgebieden gerealiseerd.

Tijdens beide projecten, en vooral tijdens het tweede, worden verschillende workshops georganiseerd waar terreinbeheerders en privé-eigenaren ervaringen kunnen uitwisselen. Het project leidt ook tot een LIFE-Coop project tussen Engelse, Franse en Duitse LIFE-Natuurprojecten.

Het is vooral de strategische aanpak en het ontwikkelen en ondersteunen van een netwerk van experts en terreinbeheerders dat dit – en andere projecten uit het Verenigd Koninkrijk – zo speciaal maakt.

<http://www.bitterns.org.uk/>

Denemarken: Vardevallei

Met dit project herstelt het Deense Bos- en Natuuragentschap de Vardevallei in zijn oude glorie. De Varde is de enige grote rivier in Denemarken die uitmondt in de Waddenzee en die nog niet door dijken en dammen gereguleerd is. Vanaf de jaren vijftig van de vorige eeuw worden de natte en zilte graslanden gedraineerd en omgezet tot intensief benut agrarisch gebied. Meer dan 1.700 drainagegrachten werden gegraven. Echter de graslanden behielden hun natuurlijk microrelief waardoor herstel mogelijk was en de lokale agrariërs bleven het gebied als weidegebied gebruiken. De dalende prijs voor het gras noopte de agrariërs om andere inkomsten aan te boren. Ze gebruikten hiervoor LIFE-Natuur in combinatie met de Europese milieulandbouwsubsidies.

Het gehele, meer dan 2.700 ha grote projectgebied werd in 13 compartimenten opgedeeld (tussen 80 en 460 ha groot) en elke compartiment werd hydrologisch heringericht (door het dempen van

drainagegrachten). De 436 agrariërs kregen de mogelijkheid om de EU-milieulandbouwsubsidie aan te vragen en in samenspraak met het Bos- en Natuuragentschap het gebied extensief te beweiden. Tijdens en onmiddellijk na het project aanvaardden meer dan 250 agrariërs een overeenkomst om de natte graslanden met hun ornithologisch belang te beheren. Hierdoor wordt nu jaarlijks een extra miljoen Euro in het gebied geïnvesteerd. Bijkomend kan nu het gebied rekenen op veel meer bezoekers, hetgeen ook de overige lokale bevolking ten goede komt.

De LIFE-Natuurprojecten uit deze buurlanden tonen aan dat deze projecten in vergelijking met Nederlandse vanuit een andere context worden voorbereid en uitgevoerd. Het is niet de bedoeling hieraan een waardeoordeel te verbinden. Toch kan dit stimuleren om over de eigen aanpak na te denken en te evalueren of er anders met LIFE-middelen kan omgesprongen worden

Er is een reeks karakteristieken die men in projecten uit andere landen aantreft:

- Aanvragers zijn meestal NGOs in Nederland, in andere landen zoals in Duitsland worden nagenoeg geen LIFE-Natuurprojecten door NGOs aangevraagd, maar vooral door regionale en lokale overheden.
- De strategische aanpak om rond een bepaalde soort of habitatype te werken en daarbij met andere terreinbeheerders allerlei hulpmiddelen (zoals beheersmodellen) te ontwikkelen is zeer algemeen in Britse projecten. Een dergelijke aanpak ontbreekt nagenoeg in de meeste Nederlandse LIFE-Natuurprojecten (met uitzondering van AMBITION en LIFE-Co-opproject "Bogs and Dunes").
- Een dergelijke strategische aanpak om door het LIFE-Natuurproject landbouwers bij het regulier beleid te betrekken en hiervoor EU-milieulandbouwsubsidies te gebruiken, treft men aan in het Deense project. Een overeenkomstige aanpak vindt men bijvoorbeeld ook in Franse of Spaanse LIFE-Natuurprojecten.
- Workshops om ervaringen tussen ander LIFE-Natuurprojecten of tussen terreinbeheerders uit te wisselen treft men meer in andere landen dan in Nederland aan.
- Aankoop van materieel voor het herstel- of regulier beheer wordt wel in buitenlandse projecten aangevraagd, maar vrijwel niet in Nederlandse;
- Vrijwilligers spelen in Vlaamse projecten een grote rol: niet alleen bij het helpen van het regulier beheer, maar ook bij de projectaanvraag, het aankopen van terreinen, het opstellen van beheerplannen, e.d.
- In Nederlandse projecten ligt de nadruk op herstel en hiervoor worden de meeste middelen ingezet, meestal via aannemers. In andere landen worden LIFE-Natuurmiddelen ook gebruikt om terreinen te kopen, beheerplannen op te maken, het regulier beheer op te starten en om te 'netwerken'.

Naast deze verschillen, komen ook uit deze analyse van de Nederlandse projecten enkele typische Nederlandse aspecten naar voren.

Nederlandse projecten zijn ronduit uniek omdat

- de projecten zeer goed geïntegreerd zijn in het ruimtelijke natuur- en landschapsbeleid;
- hiervoor actief wordt samengewerkt met andere terreinbeheerders, met waterschappen, gemeenten, etc (de samenwerking is al dan niet gefinancierd door LIFE-Natuur);
- de wetenschappelijke ondersteuning (meestal dankzij OBN) van het herstelbeleid door overheid in samenspraak met terreinbeheerders en wetenschappers opgevolgd wordt.

Andere typisch Nederlands aspecten zijn dat ...

- Nederland actief betrokken is bij veel grensoverschrijdende projecten;
- Innovatieve technieken worden gebruikt voor het herstel van gebieden (vooral voor het herstel van laag- en hoogvenen);
- In Nederland kiest men prioritair voor duurzame infrastructuurwerken (damwanden, dijken, etc.) of externe bijstand (aannemerskosten) om de herstelwerken uit te voeren. Dit zijn vaak hele hoge bedragen. Bij de aanvraag wordt daarom besloten minder personeelskosten e.d. op te voeren om zo het totale budget niet te hoog op te laten lopen;
- Het budget "Vorbereidende maatregelen" vooral dient om de aanbestedingen en vergunningen voor de herstelmaatregelen te financieren; niet voor het maken van de beheerplannen;
- Het budget "Projectbeheer" zelden benut wordt om personeelskosten te financieren (nagenoeg géén kosten voor projectcoördinatie, rapportages, e.d.);
- Het budget "Aankoop / pacht" nagenoeg niet gebruikt wordt om terreinen aan te kopen (met uitzondering van de 1080 ha in Friesland Buitendijks en enkele kleinere aankopen van terreinen en ontpachtingen);
- Het budget "Eenmalig beheer" vooral gebruikt wordt om biotopen te herstellen en om nieuwe natuur (bijvoorbeeld uitgaande van voorheen intensief benut agrarisch gebied) te creëren;
- Men vaak minder dan 50% cofinanciering vraagt (slechts één maal 75% voor prioritaire soorten en dan nog voor het project "Monniksgier" in Spanje);
- Nederland het enige land is dat een LIFE-Natuurproject indient dat volledig in het buitenland plaatsvindt;
- Relatief weinig aandacht wordt besteed aan de promotie van LIFE-Natuur en Natura 2000 en de interesse voor LIFE-Natuur komt traag op gang.

LIFE-Natuur: ervaringen en aanbevelingen

De echte “begunstigden” van LIFE-Natuur zijn natuurlijk de vele bedreigde soorten en habitats. Echter, volgens de regels van LIFE-Natuur zijn “begunstigden”, de organisaties die het geld van de Commissie ontvangen en daarmee het LIFE-Natuurproject uitvoeren. In feite zijn zij het die met medewerking van de projectpartners en het hele sociaal-economisch veld een draagvlak moeten scheppen om van het Natura 2000 netwerk een realiteit te maken.

Dit hoofdstuk gaat over de personen en organisaties die aan LIFE-Natuurprojecten deelnemen. Achtereenvolgens worden hun ervaringen met het voorbereiden van een LIFE-Natuuraanvraag, met de selectie en evaluatie van de aanvraag en met de uitvoering van het LIFE-Natuurproject toegelicht. Ook formuleert dit hoofdstuk enkele aanbevelingen voor de toekomstige financiering van Natura 2000, vooral via LIFE+. Dat deze ervaringen van land tot land verschillen is reeds in het vorig hoofdstuk aangetoond.

1. Voorbereiden van de LIFE-Natuuraanvraag

Een trage start in Nederland

De interesse voor LIFE-Natuur komt traag op gang en na 1969 krijgt LIFE-Natuur met de goedkeuring van het project Naardermeer, een wat ruimere bekendheid in Nederland. Ondertussen werkt men elders in Europa reeds in meer dan 280 LIFE-Natuurprojecten!

Waarom zijn er van 1993 tot 1996 zo weinig projecten goedgekeurd? Vermoedelijk speelt een complexiteit van factoren mee: Natura 2000 staat de eerste jaren nog in de startblokken en is bij de meeste terreinbeheerders weinig enthousiasme; het idee overheerst dat een LIFE-Natuuraanvraag met buitenlandse partners moet worden voorbereid; voldoende nationale subsidiebronnen zijn voorhanden, waardoor er minder naar nieuwe financieringsbronnen gezocht wordt; tenslotte heerst de indruk dat de competitie voor LIFE-Natuur groot, de procedure zwaar, en het financiële resultaat beperkt zijn.

Feit is dat gedurende LIFE I en LIFE II (dus van 1993 tot 1999) slechts twee terreinbeherende organisaties LIFE-Natuurmiddelen gehonoreerd krijgen (It Fryske Gea en Natuurmonumenten). Andere aanvragen worden afgewezen. Andere organisaties (SBB, de andere Landschappen, Waterschappen, overheden.....) tonen pas vanaf 2000 interesse. LIFE-Natuur is nog niet door velen bemind, want onbekend: er schort de eerste jaren nog wat aan de informatie!

Betere informatie leidt tot meer en betere aanvragen

Om zoveel mogelijk geïnteresseerden te bereiken, lanceren de Europese Commissie en de Lidstaten een reeks initiatieven om LIFE-Natuur bij en breder publiek bekend te maken. Vooral de LIFE-website is vanaf 2000 een belangrijke informatiemiddel. Echter, aanvragers blijven met vragen zitten, en daarom organiseert het Ministerie LNV regelmatige informatiebijeenkomsten³⁴). Iedereen die een LIFE-Natuuraanvraag overweegt krijgt uit de eerste hand uitleg van de Europese Commissie, het ministerie LNV, de externe equipe (Nature Link) en begunstigden die reeds een LIFE-Natuurproject uitvoeren. Dit biedt de mogelijkheid om eigen voorstellen of ideeën te toetsen en na te gaan of het al dan niet zinvol is een LIFE-Natuuraanvraag in te dienen.

³⁴ Informatiebijeenkomsten in 1987 (met Vlaanderen) en in 1998, 2003, 2004 en 2005.

Een eigen Nederlandse benadering van de LIFE-Natuur

De kwaliteit van de LIFE-Natuuraanvragen (in Europa en in Nederland) neemt toe vanaf het moment dat de Commissie de “step-by-step guide” presenteert, zoals eerder vermeld een handleiding om een aanvraag voor te bereiden. Echter, in Nederland kijkt men anders tegen een aanvraag aan dan in andere Lidstaten. Terwijl in de meeste andere landen, de “step by step guide” gebruikt wordt om de projecten zoals men in het Engels formuleert van ‘scratch’ op te bouwen, dus vanuit een bepaald knelpunt, worden de meeste LIFE-Natuuraanvragen in Nederland deels vanuit een andere invalshoek geconcipeerd. Dit betekent dat men in Nederland LIFE-Natuurfinanciering eerder benut om maatregelen te financieren die complementair zijn aan maatregelen die reeds door bestaande herstelprogramma’s worden uitgevoerd; of dat men LIFE-Natuur gebruikt als cofinanciering van vertrouwde en bekende nationale financieringsinstrumenten zoals bijvoorbeeld OBN-EGM. In beide gevallen laat de aanvrager van LIFE-Natuur zich dan eerder leiden door zijn/haar ervaring met de nationale beleidsinstrumenten dan door de uniciteit van LIFE-Natuur, met ander woorden de beide richtlijnen en Natura 2000..

Dat uit zich in de formulering van de LIFE-Natuuraanvraag (onvoldoende gedetailleerde beschrijving van de maatregelen), heeft repercussies bij de evaluatie/selectie van de aanvragen (lage beoordeling) en speelt ook een rol in de uitvoering van de projecten en bij de publieksinformatie van LIFE-Natuurprojecten (te weinig aandacht voor Natura 2000 en LIFE-Natuurbijdrage).

Aanvraagformulieren vragen veel voorkennis

Over het algemeen wordt het voorbereiden van een LIFE-Natuuraanvraag als zeer complex beschouwd – er komt heel wat bij kijken en een aanvraag voorbereiden betekent enkele maanden fulltime werk. Men vindt dat de informatie in de “application guidelines”, aanvraagformulieren en administratieve bepalingen het er niet eenvoudiger op maken.

Aanvragers hebben problemen met de formulering van de maatregelen (detail van beschrijving en budgettering van de maatregelen, interpretatie van budgetcategorieën, nodige kaarten en illustraties), met de inschatting van de cofinancierbaarheid van de maatregelen, de formulering van de Natura 2000 relevantie van de voorgestelde maatregelen, met de planning van de maatregelen over de projectperiode en de inschatting van het nodige personeel, met de voorstelling van alternatieve maatregelen, e.d.

Aanbevelingen

- Een permanente en ervaren help-desk in het LIFE+ “Nationaal agentschap” om aanvragers te informeren;
- Ervoor zorgen dat het ‘Nationaal agentschap’ voor haar informatietaken (en ook bij de selectie van aanvragen en het opvolgen van de LIFE+projecten) voldoende ondersteund wordt door de afdelingen van het Ministerie LNV die Natura 2000 opvolgen (Directie Natuur en Directie Kennis);
- EC DG Milieu en andere Natuur-administraties betrekken bij de voorbereiding van de aanvragen;
- Het blijven organiseren van LIFE+ informatiebijeenkomsten (indien mogelijk voor Vlaanderen en Nederland) en de mogelijkheid overwegen om “writer’s workshop” te organiseren waarop een gestructureerde manier LIFE aanvragen worden ingevuld (bijvoorbeeld op basis van een fictief projectvoorbeeld);
- Organiseren van LIFE-workshops (2-3 dagen) om projectmanagers en partners van LIFE-Natuurprojecten ervaring te laten uitwisselen over lopende projecten. Dergelijke workshops zijn een succes in Oostenrijk en Hongarije;
- Al de informatie over LIFE+ en de andere financieringsbronnen voor Natura 2000 onder één dak brengen;

- Meer transparantie in de aangeboden informatie (aanvraagformulieren, “application guidelines”, administratieve bepalingen e.d.) waardoor het bij het voorbereiden van de aanvraag en invullen van de aanvraagformulieren duidelijk is wat gevraagd wordt;
- Overtollige informatie vermijden (bijvoorbeeld: waarom is Natura 2000 gebiedsbeschrijving nodig indien die informatie al met de aanmelding van de gebieden bij de Commissie beschikbaar is; of waarom moet al de administratieve en financiële informatie van partners en cofinanciers reeds vanaf het begin ingevuld zijn? Kan de aanvrager niet verklaren dat hij/zij die informatie kan overmaken wanneer het herwerkt voorstel ingediend wordt?;
- Relevante Natura 2000 informatie in projectaanvraag meer ruimte geven: vermits de informatie die reeds vervat zit in de aanmeldingsformulieren in de aanvraag niet hoeft herhaald te worden, is het wel belangrijk dat de aanvraag duidelijk weergeeft wat het belang is van de voorgestelde projectmaatregelen voor Natura 2000.

2. De selectie- en evaluatieperiode

Met het indienen van een LIFE-Natuuraanvraag is voor de aanvrager de kous niet af. Van hen wordt verwacht dat ze minstens gedurende twee periodes bereikbaar zijn. Een eerste maal om financiële vragen te beantwoorden (de aanvrager of partner kan de Commissie laten weten of ze nog verder gaan met de aanvraag indien de Commissie oordeelt dat de gevraagde cofinanciering te hoog is of dure maatregelen niet door LIFE bekostigd kunnen worden). Een tweede maal om op basis van suggesties van de Europese Commissie een herziene aanvraag in te dienen. Zowel voor de aanvragers als de Europese Commissie is die bevraging nuttig. Vooral begunstigen die regelmatig LIFE-aanvragen indienen leren uit deze bevraging door de Europese Commissie. Deze procedure houdt wel in dat de aanvrager op de gestelde momenten in staat moet zijn om snel te reageren. Overigens ervaren de aanvragers de suggesties vanuit de EC niet als suggesties, maar als voorwaarden!!

Streng maar rechtvaardig

De evaluatie en selectie van LIFE-Natuuraanvragen wordt algemeen streng maar rechtvaardig bevonden. Door de correspondentie tijdens de evaluatieperiode weten de aanvragers dat de projecten op een objectieve manier beoordeeld worden.

De slaagkans van een LIFE-Natuuraanvraag is in Nederland trouwens hoog (ca 70%), hoger dan het Europees gemiddelde (ca 30%), (³⁵). Wel moet men weten dat in 2006, maar liefst 8 van de 10 aanvragen worden goedgekeurd! Wie geen succes heeft kan een volgend jaar opnieuw een project indienen: de LIFE-projecten Fochteloërveen, Brackish Marsh, Verbrakking Westzaan en Roerdelta werden bij een volgende evaluatie wel goedgekeurd.

Er zijn meerdere redenen waarom Nederlandse LIFE-Natuuraanvragen geen positieve beoordeling krijgen. Er zijn formele aspecten, bijvoorbeeld het projectgebied is geen Natura 2000 gebied of het is het nog niet als dusdanig aangemeld, of bepaalde nodige formulieren ontbreken (partner cofinanciering,). Er zijn de inhoudelijke aspecten, bij voorbeeld onvoldoende “coherentie en kwaliteit”, waarmee bedoeld wordt dat de voorgestelde maatregelen onvoldoende beschreven zijn, de kosten onvoldoende toegelicht zijn, de kaarten niet de relevante informatie bevatten, etc.

Aanbevelingen

- zorg dat aanvragers door een pre-screening de kwaliteit van hun voorstel kunnen verbeteren. In oktober 2005 worden de aanvragen door een extern bureau nagekeken voor ze naar “Brussel” gestuurd worden. En met succes.

³⁵ Er is geen volledig overzicht beschikbaar van de Nederlandse aanvragen tot 1997. Daarom is de 70% een schatting op basis van gegevens die vanaf 1998 beschikbaar zijn. Gemiddelde slaagkans voor al de LIFE-aanvragen in de EU is slechts 30%.

- Dus positieve ervaring met de evaluatie van LIFE-Natuur ook in de toekomst gebruiken. Zorg ervoor dat ook LIFE+ aanvragen geëvalueerd worden op basis van het belang van het project voor Natura 2000, van de coherentie en kwaliteit van de aanvraag en op basis van de socio-economische en ruimtelijke integratie van het voorgestelde project.
- Administratieve regels zijn nodig maar deze moeten in de toekomst vooral in relatie tot Natura 2000 geëvalueerd worden (projectdoelstellingen en de ervaring van de aanvragers). Wat is het nut om de kosten van “externe bijstand” op te splitsen (in personeel, duurzame goederen, externe bijstand,) als uit de aanvraag duidelijk blijkt hoe een maatregel gebudgetteerd is en daardoor vooral het beheer van het project bemoeilijkt wordt?
- De evaluatie van LIFE+ gebeurt door de ‘Nationale agentschappen’. Kunnen er desondanks met de EC afspraken gemaakt worden om ‘de lat tussen de verschillende landen’ op gelijke hoogte te leggen? Dit zal ook verdere samenwerking tussen LIFE+ projecten bevorderen.

3. Het uitvoeren van de projecten

De meeste LIFE-Natuurprojecten zijn met succes afgerond of bevinden zich in een laatste fase. Zoals in voorgaande hoofdstukken beschreven, heeft LIFE-Natuur een belangrijke bijdrage geleverd aan het herstel (en beheer) van Natura 2000 gebieden en aan een reeks soorten van communautair belang. LIFE-Natuurprojecten brengen wat teweeg op het terrein: dat dit voor de projectbeheerders, de verschillende overheden en de Europese Commissie een leerzame ervaring is, valt niet te ontkennen. Wat volgt is een beschrijving van de ervaringen met de Europese Commissie, de ervaringen met de uitvoering van de verschillende maatregelen, en de ervaringen met de lokale betrokkenen. Maar eerst moet vermeld worden dat LIFE-Natuur een barometer is voor Natura 2000 en de vraag is of dit ook het geval zal zijn voor LIFE+.

LIFE-Natuur – de barometer voor Natura 2000

Het belang van LIFE-Natuur voor Natura 2000 (en voor het Europees Milieu actieprogramma) kan niet onderschat worden. LIFE-Natuur stimuleerde overheden en terreinbeheerders om samen aan Natura 2000 te werken. Omdat LIFE-Natuur in verschillende landen concrete herstel- en beheersmaatregelen in Natura 2000 gebieden financiert, krijgt de Europese Commissie een getrouw beeld van de moeilijkheden en successen bij de oprichting van Natura 2000.

Anderzijds, omdat dit “geld uit Brussel” meestal ver van de steden wordt geïnvesteerd, wordt lokaal, in het project en in de buurt van het project, meer bekendheid gegeven aan het Europese natuurbeleid, krijgen terreinbeheerders een extra steun vanuit de lokale overheden, en leidt dit soms tot bijkomende financiering. Het is jammer dat de dynamiek die LIFE-Natuur tussen “Brussel” en lokaal niveau heeft teweeggebracht nu door LIFE+ dreigt te verminderen. Door het nationaal beheer van LIFE+ (inclusief het opstellen van de jaarlijkse programma’s en de selectie van de aanvragen) zal de lokale impact van LIFE+ minder zijn dan door de evaluatie en goedkeuring van een LIFE-Natuuraanvraag door “Brussel”.

Ervaringen met “Brussel”

Vaak leest men in persknipsels hoe “Brussel” een LIFE-Natuurproject steunt! De Europese Commissie is natuurlijk iets anders dan “Brussel”, maar de formulering zegt wel iets over de afstand, de bekendheid of de betrokkenheid tussen hetgeen in en rond een Natura 2000 gebied en hetgeen er bij Europese Commissie gebeurt en positief wordt ervaren.

Die afstand is in feite wederzijds en niet verwonderlijk als men beseft dat een relatief kleine administratie meer dan 1000 LIFE-Natuurprojecten heeft geselecteerd, begeleid en gecontroleerd. De Europese Commissie – of om nog eenmaal “Brussel” te schrijven – weet enkel hoe projecten verlopen door de rapportages en door terreinbezoeken. Na het afsluiten van een LIFE-Natuurproject zijn in “Brussel” deze rapportages en de verslagen van de bezoeken de bronnen van het verloop van het project. Daarom zijn deze zo belangrijk. In dit licht is het daarom ook jammer dat door de oprichting van afzonderlijke afdelingen LIFE(-Natuur) en de Biodiversiteit in het DG Milieu van de Europese Commissie de relatie tussen LIFE-Natuur en Natura 2000 verzwakt is. Met als gevolg dat de LIFE-afdeling meer aandacht besteedt aan administratieve problemen dan aan de Natura 2000 aspecten van de LIFE-Natuurprojecten.

Over het algemeen voorzien de meeste begunstigden te weinig personeel om het project te beheren of om de communicatie met de Europese Commissie te verzorgen. Daarom verloopt de communicatie niet altijd even soepel en wordt er onvoldoende gerapporteerd. In vergelijking met andere landen wordt door Nederlandse begunstigden onvoldoende goed gerapporteerd, en vaak erg laat. De verbetering gedurende de laatste jaren is echter duidelijk: er wordt nu meer gerapporteerd over de socio-economische context van het project, over de effecten van de maatregelen, enz. Persknipsels, CD-ROMS, video's en technische bijlagen maken het voor de Commissie gaandeweg inzichtelijker hoe een project verloopt.

De terreinbezoeken zijn over het algemeen prima voorbereid. De projectbeheerder nodigt zo veel mogelijk personen uit die bij het project betrokken zijn en nagenoeg altijd is iemand van het Ministerie LNV aanwezig. Er wordt gezorgd voor een goede inleiding tot het project: de knelpunten worden toegelicht, de context waarbinnen het herstel zich afspeelt wordt uit de doeken gedaan, en de maatregelen worden in detail besproken. Daarnaast verloopt dit alles en het bezoek aan het terrein in een ontspannen sfeer. Voor de terreinbeheerders is dit dé gelegenheid om het projectgebied aan de externe équipe of de Europese Commissie te tonen. Het wordt geapprecieerd en ik ben zeker dat Bruno Julien (voormalig diensthoofd van de DG Milieu LIFE-afdeling) zich zijn bezoek in juni 1998 aan het Naardermeer zal blijven herinneren: de aalscholvers, de herstelwerken in de bufferzone en ook nog lang de karnemelk die hij tijdens de lunch van Gradus Lemmen aangeboden krijgt....

Aanbevelingen

- Blijf verder de rapportages en terreinbezoeken verzorgen;
- Nodig een Nederlands lid van het Europees Parlement uit; zodat deze ook kan zien hoe met Europees geld Natura 2000 uitgebouwd wordt.

Ervaringen met projectmaatregelen

Voorbereidende maatregelen

Voorbereidende maatregelen hebben te maken met het voorbereiden van het herstel van het Natura 2000 gebied, en in Nederlandse projecten zijn dit vooral de voorbereiding en aanvraag van vergunningen, de legeskosten en het voorbereiden en toekennen van de openbare aanbestedingen. Zeker is dat de Europese Commissie deze maatregelen als erg duur beoordeelt – hoewel deze kosten gecompenseerd worden doordat de begunstigden zelden eigen personeel voor het begeleiden van deze voorbereidende maatregelen door LIFE-Natuur laat cofinancieren.

Het is opvallend dat veel projecten de tijd die nodig is om vergunningen te verkrijgen onderschatten – vaak is dit een reden om de projectduur te verlengen. Ook zijn er problemen met vergunningen: bijvoorbeeld in de Wieden-Weerribben ontstaat discussie of een vergunning voor een tijdelijke bestemmingswijziging of permanente bestemmingswijziging nodig is voor de bouw van een

baggerdepot. In de Nieuwkoopse Plassen ontstaat een hele polemiek in verband met het plagsel dat in een baggerdepot verwerkt wordt,

Aanbevelingen

- Voorzie voldoende personeel om het LIFE-Natuurproject te begeleiden;
- Projecten uit andere landen hebben LIFE-Natuur benut om beheerplannen voor Natura 2000 gebieden op te stellen. Ook Nederlandse LIFE+ aanvragers kunnen deze mogelijkheid benutten om het ontwikkelen van beheerplannen voor Natura 2000 gebieden te laten cofinancieren om hierdoor ook het draagvlak voor Natura 2000 te vergroten.

Grondaankopen

Met uitzondering van het LIFE-Natuurproject "Friesland Buitendijks", is grondaankoop of pacht een eerder zeldzame maatregel in Nederland. De meeste projecten vinden inderdaad plaats in terreinen die reeds aangekocht zijn. Dit wordt door de Europese Commissie positief ervaren. Echter, telkens wanneer landaankopen traag verlopen of te duur zijn, of niet volgens 'de regels van het spel' verlopen, komt de gevraagde cofinanciering in problemen. De ervaring in Friesland Buitendijks toont echter aan dat – ook wanneer de aankoop zeer moeilijk vordert – het toch belangrijk is om het project en de aankoopdoelstelling te steunen. Dit project geraakt in serieuze problemen omdat de aankoop niet lukt – toch heeft hier LIFE-Natuur of "Brussel" als een katalysator gewerkt om samen met de begunstigde, provincie en ministerie de aankopen vlot te trekken. Ook staat de Europese Commissie toe het project te verlengen om de aankoop zo goed mogelijk af te ronden.

Aanbeveling

- Aankopen blijven een belangrijk instrument voor natuurbescherming. Echter, voor de evaluatie van het succes van "aankoop" of "pacht" als een projectmaatregel moet ook gekeken worden naar de pro-Natura 2000 of anti-Natura 2000 dynamiek die kan loskomen indien men overweegt een project te stoppen. In plaats van enkel naar het succes van de aankoopdoelstelling te kijken, kan ook rekening gehouden worden met het areaal dat op het einde van het project een "gunstigere staat van instandhouding" krijgt (door aankoop en/of door andere maatregelen).

Eenmalige herstelwerken

Met succes wordt LIFE-Natuurcofinanciering aangewend om gebieden hydrologisch in te richten, wordt de waterkwaliteit door baggerwerken verbeterd, wordt de successie teruggezet, wordt grootschalig geplagd, bosaanplant verwijderd, enzovoorts. Monitoring toont aan dat de resultaten overwegend positief zijn: populaties van bedreigde soorten verbeteren en kensoorten van de beoogde biotopen vestigen zich terug in het herstelde gebied.

Bij de uitvoering van de maatregelen komen echter regelmatig problemen voor die de projecten vertragen of in een andere richting sturen:

Er zijn op de eerste plaats bezwaarschriften. Sommige terreinbeheerders ontvangen bezwaarschriften tegen bepaalde maatregelen (o.a. peilverhoging in bufferzone Naardermeer of grootschalige plagwerken in Drents-Friese Wold). Tot nog toe zonder onoverkomelijke gevolgen, hoewel het wel tijd en energie kost om aan de bezwaarschriften gevolg te geven.

Onderaannemers hebben technische problemen. Die leiden tot extra kosten, vertraging in de uitvoering, en zelfs tot een bankroet.... Voorgestelde maatregelen moeten door omstandigheden

aangepast worden, zoals bij voorbeeld de kantelstuwen in Ilperveld, heraanleg van het rietveld/helofytenfilter in Nieuwkoop, baggerdepots in Wieden-Weerribben.

Ook zijn er problemen met de openbare aanbestedingen. Hoewel zij natuurlijk de vrije toegang tot de markt garanderen, zijn er ook minder positieve gevolgen voor de LIFE-Natuurprojecten. Men is als opdrachtgever soms verplicht om het werk uit te besteden aan een minder ervaren bedrijf (voor het zeer technisch werk als het baggeren in natuurgebieden, of het plaatsen van damwanden is heel wat ervaring en creativiteit nodig en slechts weinig bedrijven hebben die expertise en daarom werkt men als beheerder liever met een aannemer op regiebasis). Daarnaast zijn openbare aanbestedingen ook marktgevoelig: vooral recente Nederlandse LIFE-Natuuraanvragen hebben de kosten overschat – bij de aanbesteding bleek dat aannemers het werk voor een kleiner bedrag kunnen uitvoeren. Dat is een probleem als er geen passende alternatieve of bijkomende maatregelen voorgesteld kunnen worden. Meer algemeen is deze overschatting van de maatregelen een probleem omdat het niet-gebruikte geld niet meer voor LIFE beschikbaar is. Indien een maatregel 10% duurder uitvalt dan voorzien kan mits een ‘additional clause’ het budget aangepast worden, echter de totale EU cofinanciering kan niet vermeerderd worden!

Zowel in de herziene aanvraag als in de financiële rapportage wordt uitbesteed werk als “externe bijstand” of als “duurzame goederen” geboekt. De administratieve bepalingen van LIFE zijn duidelijk wat de beschrijving van beide categorieën betreft, maar in de praktijk worden ze door elkaar gebruikt! Bijvoorbeeld is het grondwerk bij Drents-Friese Wold onder “duurzame goederen” gebudgetteerd, en in Tiengemeten onder “externe bijstand”. Bij de aanvraag en rapportering zorgt dit voor problemen omdat werk door onderaannemers uitgevoerd, soms “duurzame goederen” omvat! Dit is inderdaad ook het geval bij het project Alde Feanen: in de aanbesteding zit zowel uitvoering van werken (zoals grondverzet) als de levering van duurzame goederen (duikers, funderingen, etc); dit is in de aanbesteding niet gesplitst naar kostenplaats.

Wijzigingen aan de LIFE-Natuurovereenkomst, de “additional clauses”

Zelfs indien een project goed is voorbereid, loopt de uitvoering niet zoals gepland en wordt gevraagd om de overeenkomst aan te passen. Indien het probleem niet vooraf tijdens de projectaanvraag kon ingeschat worden, geen gevolg is van nalatig beheer of wanneer de projectdoelstellingen niet veranderen, onderzoekt de Europese Commissie of een bijkomende clausule aan de overeenkomst (een ‘additional clause’) gerechtvaardigd is.

In Nederland krijgen de meeste beëindigde of lopende projecten één (soms twee) ‘additional clauses’ om de projectduur te verlengen, het project inhoudelijk aan te passen (andere of bijkomende maatregelen) of om het budget te wijzigen. Het enige Nederlandse LIFE-Natuurproject dat eindigt zonder “additional clause” is Fochteloërveen!

Het aanvragen van een “additional clause” betekent zowel voor de Commissie als voor de begunstigde extra werk. Een correct geargumenteerde aanvraag en indien mogelijk voldoende op voorhand aangekondigd, vereenvoudigt de afhandeling en de eventuele goedkeuring. Voor de aanvrager breekt een tijd van onzekerheid aan, want nog niet formeel goedgekeurde wijzigingen kunnen niet gecofinancierd worden.

In de beginperiode van LIFE informeert de Commissie soms nog door een gewoon schrijven dat maatregelen anders dan gepland kunnen uitgevoerd worden; de verandering wordt dan voor het einde van een project door een “additional clause” bekrachtigd. De laatste jaren is zo een informele goedkeuring niet meer mogelijk.

Publieksinformatie

LIFE-Natuurprojecten besteden belastinggeld en werken aan het herstel en beheer van Natura 2000 gebieden. Daarom legt de Europese Commissie de verplichting op de LIFE-Natuurfinanciering om het Natura 2000 belang van het project te promoten. Deze verplichting geldt voor “websites”, “layman reports”, bekendmaking van het project in de media, het plaatsen van informatiepanelen, e.d.

De publieksinformatie en vooral de bekendmaking van de ondersteuning van het project door LIFE en het Natura 2000 belang krijgen in Nederlandse projecten over het algemeen te weinig aandacht – zeker in vergelijking met andere Lidstaten. Mogelijk wordt door gebrek aan voorziene middelen, of door onvoldoende communicatie tussen projectbeheerder en communicatie-afdeling toch te weinig aandacht besteed aan de bekendmaking van de LIFE-Verordening, van LIFE-Natuur of aan Natura 2000. Vermoedelijk speelt ook de betrokkenheid van de terreinbeheerder bij het beheer van het LIFE-Natuurproject een rol. Ook komt het voor dat de Europese Commissie een brochure weigert te cofinancieren omdat het LIFE-logo ontbreekt.

Vanaf LIFE III wordt reeds bij de evaluatie van de LIFE-Natuuraanvragen meer aandacht besteed aan de publieksinformatie en merkt men dat de situatie verbetert. Er worden erg goede video's en CD gemaakt over verschillende projecten!

Aanbeveling

- LIFE-Natuur en in de toekomst LIFE+, zijn belangrijke Europese financieringsmiddelen voor Natura 2000. Het is belangrijk om bij de publieksinformatie hier blijvend aandacht aan te besteden om aldus lokale ondersteuning van deze Europese fondsen te promoten.

4. Werk met werk maken: LIFE-Natuurprojecten in ruimte en tijd

LIFE-Natuurprojecten worden met ups en downs uitgevoerd, toch moet dit rapport afgesloten worden met een speciale vermelding voor de wetenschappelijke omkadering van de LIFE-Natuurprojecten in Nederland, voor de samenwerkingsverbanden en voor de ruimtelijke context waarbinnen LIFE-Natuurprojecten opgezet, uitgevoerd en voltooid worden.

Het is te hopen dat de volgende jaren de LIFE+ projecten hier voldoende aandacht aan geven. Deze aspecten dragen bij tot de duurzaamheid van het Natura 2000 netwerk.

Wetenschappelijke omkadering, samenwerking met partners en de integratie in het ruimtelijk beleid vindt men in nagenoeg al de LIFE-Natuurprojecten terug; slechts enkele voorbeelden worden hier aangehaald.

Wetenschappelijke ondersteuning

Zowel bij de voorbereiding als bij de monitoring worden LIFE-Natuurprojecten wetenschappelijk ondersteund. Enerzijds verzekert dit het succes van de maatregelen, het maakt ook mogelijk het herstel te documenteren en te interpreteren. Voor LIFE-Natuurprojecten is dit bijkomend belangrijk omdat LIFE-Natuur prioritair het herstel (en beheer) van de gunstige staat van instandhouding van soorten en habitattypen financiert en veel minder een financieringsinstrument is voor wetenschappelijke ondersteuning.

Nederland vervult door het OBN-programma een voorbeeldrol bij de wetenschappelijke omkadering van het Natuurbeleid (de relatie LIFE-Natuur / OBN-programma is reeds eerder in dit rapport beschreven). Door de langdurige OBN-samenwerking tussen het Ministerie LNV, terreinbeheerders en wetenschappers (reeds meer dan 15 jaar!) zijn de knelpunten waarmee biotopen en soorten te

maken hebben onderzocht, worden proefprojecten opgezet en wordt financiering voorzien om succesvolle herstel- en beheerstechnieken toe te passen. Dit Overlevingsplan Bos en Natuur wordt in de toekomst (2005-2010) als kennisnetwerk voor Ontwikkeling en Beheer Natuurkwaliteit voortgezet. Voor nagenoeg al de terrestrische en zoetwaterbiotopen is dit een prima beleidsondersteunend instrument – echter, een uitbreiding naar het mariene milieu ontbreekt nog.

Samenwerkingsverbanden

Het AMBITION-project is het project met de meeste partners en is mogelijk een model voor LIFE+ projecten indien geïmplementeerd zou worden om vanaf 2007 meer programmatisch, het herstel of beheer van bepaalde biotopen of soorten van Europees belang te cofinancieren. Omdat het grootschalig amfibieënproject in 14 deelgebieden plaatsvindt, werkt Staatsbosbeheer met meerdere partners en cofinanciers: drie provinciale overheden, provinciale Landschappen, RAVON (een NGO met expertise in amfibieën), Natuurmonumenten, de Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen.... Om al de partners te kunnen regisseren, is een strikte planning en projectbeheer nodig: dit kost veel energie!

De meeste LIFE-Natuurprojecten vinden slechts binnen één of een paar Natura 2000 gebieden plaats, en ook hier wordt met andere terreinbeheerders of betrokkenen gewerkt. Het project Korenburgerveen is een goed voorbeeld hiervan. Formeel zijn er geen partners in de LIFE-Natuuraanvraag; echter Natuurmonumenten werkt hier nauw samen met de Gemeente Winterswijk en met de Stichting Marke Vragenderveen, beiden zijn co-eigenaren van het Korenburgerveen en wordt er voor het hydrologisch herstel samengewerkt met het Waterschap Rijn en IJssel. De Stichting Marke Vragender Veen (SMVV) is een agrarische natuurbeschermingsorganisatie met een rijke historie, waarin reeds meer dan 50 jaar lokale boeren borg staan voor een goed natuurbeheer.

LIFE-Natuur: project ingebed in ruimtelijke planning

“Meer meer” ⁽³⁶⁾ noemt de recente publicatie, waarin Natuurmonumenten 13 jaar Herstelplan Naardermeer presenteert. Door het LIFE-Natuurproject, dat baggerwerken in het meer en de inrichting van een deel van de bufferzone cofinanciert, wordt een belangrijk deel van dit herstelplan mogelijk gemaakt. Dit herstelplan geeft echter een meerwaarde aan het LIFE-Natuurproject omdat niet alleen binnen het Naardermeer, maar ook buiten het Natura 2000 gebied gewerkt wordt. Om de waterkwaliteit en kwantiteit op peil te houden, wordt in de omgevende landbouwgebieden het peil verhoogt, wordt de kwel vanuit het Gooigebied verbeterd, wordt een ecologische corridor met de Ankeveense Plassen gepland en worden de recreatieve voorzieningen in het Naardermeer gekoppeld aan de toeristische ontsluiting van de streek rond het meer. Het resulteert, niet alleen in “Meer meer” maar ook meer natuur, meer natuurkwaliteit voor bedreigde planten en dieren en meer bereikbare natuur voor mensen op zoek naar natuur.

Ook twee recente LIFE-Natuurprojecten “Brackish Marsh” en “Vlietmonding” krijgen deze meerwaarde omdat ze bijdragen tot de uitvoering van een ruimtelijk biodiversiteitsbeleid. Deze projecten in het Deltagebied beogen de bescherming van de Noordse Woelmuis. Hoewel de LIFE-Natuurmaatregelen in beide projecten in een klein gebied plaatsvinden (Vlietmonding in minder dan 2 ha!), zijn beide projecten geïntegreerd in een bredere ruimtelijke visie om de verschillende populaties van deze soort met elkaar te verbinden. In de Vlietmonding is het LIFE-Natuurproject aan onderdeel van een herstel van natte corridors in het krekenschap van de Hoeksche

³⁶ Boosten, A. et al. 2006. Meer meer – 13 jaar Herstelplan Naardermeer. 141 pgs. Uitgave Natuurmonumenten. (Het herstelplan is een samenwerkingsverband met de Provincie Noord-Holland en het Hoogheemraadschap Amstel-Gooi-Vecht)

Waard; in “Brackish Marsh” werkt de Provincie Zeeland met verscheidene partners aan de herinrichting van de inlagen langs de zuidkust van Schouwen.

LIFE-Natuur zorgt voor extra financiering!

Tenslotte deze vaststelling: door de samenwerking met een breed gamma van lokale belanghebbenden genereert LIFE-Natuur lokaal meer ondersteuning voor het Europese natuurbeleid. LIFE-Natuur is niet alleen een financieringsinstrument voor dit beleid, door de financiële injectie van LIFE-Natuurmiddelen of door de ondersteuning uit “Brussel” komen lokaal extra middelen voor Natura 2000 vrij. Er zijn verschillende voorbeelden hiervan: provincie, ministerie en WWF-Nederland komen met extra middelen over de brug om in Friesland Buitendijks zomerpolders aan te kopen, in het Naardermeer geeft DLG extra subsidie voor het aanleggen van een fietspad, in Nieuwkoop zorgt OBN voor een extra financiering om het project af te werken (opruimen van de rillen), in het Drents-Friese Wold investeert het Waterschap Reest en Wieden extra middelen in het herstel van de Vledder Aa. Men kan alleen maar hopen dat LIFE+ een zelfde dynamiek mogelijk maakt!

5. Lessen voor LIFE +

Met ongeveer 1000 LIFE-Natuurprojecten is de impact van LIFE-Natuur op het Natura 2000 netwerk zeer belangrijk geweest. Er moet dus getracht worden om in de toekomst de positieve ervaringen van LIFE-Natuur ook voor LIFE+ aan te wenden.

Een eerste belangrijke les betreft communicatie over Natura 2000 en LIFE+. Vanaf 2007 wordt dit nieuwe financieringsinstrument waarschijnlijk niet meer door de Europese Commissie beheerd, maar zijn het de nationale agentschappen voor LIFE+ die verantwoordelijk zijn voor de informatie, selectie, monitoring en communicatie. Om Natura 2000 ook in de toekomst te beheren als een Europees netwerk van beschermde gebieden en als ‘kennisnetwerk’ van overheden, wetenschappers en terreinbeheerders is het ontzettend belangrijk dat de nationale agentschappen, de natuuroverheden, en de Europese Commissie samen met de begunstigten de nodige aandacht blijven besteden aan de promotie van Natura 2000 en de uitwisseling van ervaringen en expertise.

Het budget voor LIFE+ “Biodiversiteit” is zeer gering. Daarom is het nodig dat informatie over LIFE+ geïntegreerd wordt met de informatie over andere EU-middelen voor Natura 2000 (POP-gelden, Europese Structuurfondsen, Europese Sociale Fondsen, e.d.). Dit biedt meer mogelijkheden om deze andere EU-middelen aanvullend te gebruiken in gebieden rond Natura 2000, zodat het Natura 2000 netwerk versterkt wordt, om deze middelen aan te wenden voor de ‘gunstige staat van instandhouding’ van habitattypen en soorten in gebieden die als Natura 2000 aangemeld zijn. Het is belangrijk om deze andere EU-middelen ook meer voor Natura 2000 aan te wenden – met een duidelijke ‘ring-fencing’.

LIFE-Natuur werd in Nederland en in de andere landen met succes gebruikt om concrete maatregelen te cofinancieren voor het herstel en beheer van bedreigde soorten en habitats. Het was om deze reden een belangrijke barometer voor de implementatie van Natura 2000 in de Lidstaten. Voor de toekomst van LIFE+ is het belangrijk dat het Europees geld prioritair geïnvesteerd wordt in concrete herstel- en inrichtingsmaatregelen en het voorbereiden of opstarten van beheermaatregelen voor de bedreigde soorten en habitats. Daarnaast is het van belang dat in de toekomst voldoende communicatie verstrekt en uitgewisseld wordt over hoe LIFE+ (en LIFE-Natuur) bijdraagt tot de gunstige staat van instandhouding van bedreigde habitats en soorten. Het is uitermate belangrijk dat de Nederlandse projecten primair gericht zijn op herstel- en behoudmaatregelen en daarnaast ook zorgen voor voldoende communicatie en informatie-uitwisseling. Communicatie enkel en alleen omwille van de communicatie heeft geen zin.

Nederland heeft door het OBN-programma kennis en ervaring verkregen over het herstel en beheer van Natura 2000 gebieden en gaat in de toekomst OBN ook gebruiken om het soortenherstel te ondersteunen. De Directie Kennis kan hier het voortouw nemen om dit 'kennismodel' Europees te promoten. Bijvoorbeeld door met partners uit andere EU-landen na te gaan hoe het DG-Onderzoek van de Europese Commissie nauwer betrokken kan worden bij de financiering van de wetenschappelijke ondersteuning voor Natura 2000 en LIFE+ projecten.

De Nederlandse LIFE-Natuurherstelprojecten vinden meestal plaats in één Natura 2000 gebied. De projecten zijn zeer innovatief en zijn goed geïntegreerd in het ruimtelijk natuurbeleid. Van andere landen kan geleerd worden hoe planmatig meerdere gebieden rond één habitatype of soort tot één project gemaakt kan worden en hoe ook andere landgebruikers (agrariërs, recreanten) in het duurzaam beheer kunnen worden ingeschakeld, indien mogelijk met de aanwending van andere EU-middelen.

Tenslotte, de interesse voor LIFE-natuur kwam in Nederland traag op gang, maar de interesse groeide gestaag. Laat ons daarom samen de interesse voor LIFE+ en andere bestaande en toekomstige EU-financieringsmiddelen voor Natura 2000 aanhouden.

Bijlage

Overzicht van de LIFE-Natuurprojecten in Nederland uitgevoerd en door Nederland ingediend

(1992-2006)

Friesland Buitendijks	
LIFE93/NAT/NL/1070	NA2
Natura 2000 Gebied: n° 1 Waddenzee	
Begunstigde: It Fryske Gea Website: www.itfryskegea.nl	
Partners: (³⁷) -	
Cofinanciers: Ministerie LNV en Provincie Friesland	
Periode: 1993 - 2001	
Totaal budget: 8.27 M € Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%	
Friesland Buitendijks is een ca 4.000 ha groot gebied in het Noordwesten van de Provincie Fryslân. Om de verkweldering van de zomerpolders op lange termijn mogelijk te maken worden tijdens dit project 1090 ha zomerpolders aangekocht en wordt 135 ha verkwelderd. Tevens wordt een monitoringprogramma naar de effecten van de verkweldering opgestart. Voor de eerste maal sinds lang wordt een groot agrarisch gebied verkwelderd. Dit is een trendbreuk in het Nederlandse kustbeleid.	

Naardermeer	
LIFE96/NAT/NL/3010	NA2
Natura 2000 Gebied: n° 94 Naardermeer	
Begunstigde: Natuurmonumenten Website: www.natuurmonumenten.nl	
Partners: -	
Cofinanciers: -	
Periode: 1996 - 2000	
Totaal budget: 1.82 M € Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%	
Dit LIFE-Natuurproject is een onderdeel van het in 1994 goedgekeurd 'Herstelplan Naardermeer'. In het totaal wordt 440.000 kubieke meter slib uit het 180 ha grote meer verwijderd. Daarnaast wordt de bufferzone (Hilversumse Bovenmeent en in de Nieuwkerkse Polder) heringericht en wordt een nieuw peilbesluit ingesteld waardoor een plas-dras situatie ontstaat. Bijkomend wordt ca 10 ha verzuurd rietland hersteld.	

Nieuwkoopse Plassen	
LIFE98/NAT/NL/5159	NA2
Natura 2000 Gebied: n° 103 Nieuwkoopse Plassen en De Haeck	
Begunstigde: Natuurmonumenten Website: www.Natuurmonumenten.nl	
Partners: -	
Cofinanciers: -	
Periode: 1998 - 2005	
Totaal budget: 1.79 M € Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%	
De Nieuwkoopse Plassen zijn gelegen in de Provincie Zuid-Holland en zijn één van de belangrijkste Nederlandse laagveengebieden. Dit project beoogt het herstel van jonge verlandingsstadia van laagvenen: ongeveer 40 ha open water en grachten worden gebaggerd, 20 ha verzuurd rietland wordt afgeplagd, meer dan 1 km aan oeverversterking wordt aangebracht. Ook wordt een ca 15 ha groot baggerdepot aangelegd dat na het project als natuurgebied wordt ingericht.	

Fochteloërveen	
LIFE99/+NAT/NL/6280	NA1
Natura 2000 Gebied: n° 23 Fochteloërveen	
Begunstigde: Natuurmonumenten Website: www.natuurmonumenten.nl	
Partners: Prov. Fryslân, Prov. Drenthe, OBN	
Cofinanciers: -	
Periode: 1999 - 2003	
Totaal budget: 4.27 M € Cofinanciering LIFE-Natuur: 35%	
Het Fochteloërveen ligt op de grens van Friesland en Drenthe en is het grootste hoogveen van Nederland. Met dit project wordt een eerder aangevat herstelplan vervolledigd. Comparimenten van houten damwanden worden opgesplitst zodat over het gehele ca 2.000 ha grote hoogveen een correct waterpeil kan gehandhaafd worden. In de omgeving van het hoogveen worden in samenwerking met andere terreinbeheerders buffergebieden ingericht. De kraanvogel broedt weer in het veen!	

³⁷ Partners en cofinanciers zijn enkel vermeld wanneer deze ook als dusdanig in de LIFE-Natuuraanvraag vermeld zijn. De administratieve bepalingen van LIFE-Natuur bepalen nauwkeurig de rol van partners en cofinanciers in het LIFE-Natuurproject. Desondanks hebben veel organisaties door financiële of door een andere vorm van ondersteuning daadwerkelijk bijgedragen tot het succes van deze LIFE-Natuurprojecten. Er is getracht om deze ondersteuning in de beschrijving van de LIFE-Natuurprojecten te integreren.

Wieden-Weerribben I

LIFE99/NAT/NL/6282 **NA1**

Natura 2000 Gebied:
n° 34 Weerribben en n° 35 Wieden

Begunstigde: Natuurmonumenten
Website: www.Natuurmonumenten.nl

Partners: Staatsbosbeheer

Cofinanciers: Ministerie LNV

Periode: 1999 - 2005

Totaal budget: 3.40 M€
Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%

De Wieden en de Weerribben zijn het grootste laagveengebied van Noordwest-Europa. Door strak peilbeheer, verzuring en verrijking komen de jonge successiestadia niet meer op gang. Op lokaties met de beste herstelkansen worden zware middelen ingezet om ca 160 ha verruigd en verzuurd rietland te plaggen en meer dan 40 ha petgaten te openen. Hierdoor krijgen de kranswieren, krabbescheren en de trilvenen weer een kans.

Korenburgerveen

LIFE00/NAT/NL/7049 **NA1**

Natura 2000 Gebied:
n° 61 Korenburgerveen

Begunstigde: Natuurmonumenten
Website: www.Natuurmonumenten.nl

Partners: -

Cofinanciers: -

Periode: 2001- 2005

Totaal budget: 1.27 M€
Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%

In samenwerking met de Gemeente Winterswijk en de Vragenderveen Stichting wordt het ca 500 ha grote Korenburgerveen hersteld. Damwanden worden aangelegd om het verboste en verdroogde hoogveen te vernatten en de hoogveenvorming terug op te starten. Tevens wordt de Schaarsbeek in zijn oorspronkelijke toestand hersteld en worden enkele tientallen ha blauwgraslanden hersteld

Drents-Friese Wold

LIFE99/NAT/NL/6280 **NA2**

Natura 2000 Gebied:
n°27 Drent-Friese Wold en Leggelderveld

Begunstigde: Natuurmonumenten
Website: www.natuurmonumenten.nl

Partners: -

Cofinanciers: -

Periode: 2000 - 2005

Totaal budget: 1.38 M€
Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%

In drie kerngebieden van het Nationaal Park Drents-Friese Wold (Hertekamp, Wateren en Rijkmanshoeve) wordt in samenwerking met het Waterschap Reest en Wieden 300 ha heide, heischrale graslanden en beekdalvalleien van de Vledder Aa en de Tilgrup hersteld. Hierdoor worden andere delen van het Nationaal Park, die door Staatsbosbeheer of het Drents Landschap beheerd worden, met elkaar verbonden.

Ilperveld

LIFE02/NAT/NL/8486 **NA2**

Natura 2000 Gebied:
n° 92 Ilperveld, Varkensland, Oostzanerveld, Twiske

Begunstigde: Stichting Noord-Hollands Landschap
Website: <http://www.ilperveld.nl>

Partners: -

Cofinanciers: -

Periode: 2002 - 2006

Totaal budget: 2.61 M€
Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%

Ten noorden van Amsterdam ligt het Ilperveld, een 300 ha groot veenweidegebied met belangrijke populatie grutto's en andere weidevogels. Agrariërs verlaten dit gebied omdat het niet meer rendabel is. Dit leidt tot een verzuring, explosie van pitrus en achteruitgang van de weidevogels. Ongeveer 180 ha pitrus is verwijderd en stallingen worden gebouwd om het gebied weer te beweiden. Daarnaast wordt ook aan de waterkwaliteit gewerkt.

Bogs & Dunes Co-op
LIFE03NAT/CP/NL/0006
Natura 2000 Gebied: -
Begunstigde: Stichting KU—Nijmegen Website: www.barger.science.ru.nl/life
Partners: MLNV, Staatsbosbeheer en 7 buitenland-se partners
Cofinanciers: -
Periode: 2004 - 2006
Totaal budget: 0.15 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 65%
In dit project wisselen Nederlandse en buitenlandse wetenschappers en terreinbeheerders van hoogveenengebieden en duinen informatie uit over het herstel van deze biotopen. Gedurende dit Co-op project is een techniek ontwikkeld om herstel en beheer van natuurgebieden op een gestructureerde manier te plannen. Dit "decision support system", PROMME, is tijdens twee workshops (in Nederland en in Letland/Estland) voorgesteld en getest.

AMBITION
LIFE04/NAT/NL/0201 NA3
Natura 2000 Gebied: in meer dan 10 gebieden.
Begunstigde: Staatsbosbeheer Website: www.life-ambition.com
Partners: Natuurmonumenten, Landschap Overijssel, Stichting Landschapsbeheer Gelderland, Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen Limburg, RAVON.
Cofinanciers: Ministerie LNV, Provincies Overijssel, Gelderland en Limburg, Natuurmonumenten
Periode: 2004 - 2008
Totaal budget: 1.30 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%
Dit project is uniek omdat meerdere terreinbeheerders en experts samenwerken om de leefgebieden van vier bedreigde amfibieën (kamsalamander, boomkikker, knoflookpad en vroedmeesterpad) te verbeteren. In 14 deelgebieden worden kleine landschapselementen (poelen, heggen, houtwallen, stapelmuren..) ingericht om populaties te versterken of met elkaar te verbinden. Tijdens de looptijd van het project zullen twee internationale workshops worden georganiseerd.

Tiengemeten
LIFE04/NAT/NL/02162 NA1
Natura 2000 Gebied: n° 109 Haringvliet
Begunstigde: Dienst Landelijk Gebied Website: www.tiengemeten.deltanatuur.nl
Partners: Natuurmonumenten, Rijkswaterstaat, Provincie Zuid-Holland.
Cofinanciers: -
Periode: 2003 - 2007
Totaal budget: 6.37 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 27%
Tiengemeten is een eiland in het Haringvliet. Dit project is uniek, zelfs in de EU, omdat in één LIFE-Natuurproject het hele 700 ha grote eiland heringericht wordt, inclusief de toeristische infrastructuur. Waar tot voor een paar jaar nog agrariërs actief waren, worden nu de drie beheerseenheden gevormd, elk met een eigen naam: Wildernis (riet en moerassen), Weelde (extensief beweide grasland) en Weemoed (het voormalige cultuurlandschap rond de dorpskernen).

Alde Feanen
LIFE04/NAT/NL/0203 NA3
Natura 2000 Gebied: NA3 project in n° 13 Alde Feanen
Begunstigde: It Fryske Gea Website: www.dealdefeanen.nl
Partners: Provincie Fryslân, Wetterskip Fryslân
Cofinanciers: -
Periode: 2004 - 2006
Totaal budget: 1.21 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%
Alde Feanen in Friesland is één van de kerngebieden van de Noordse Woelmuis. Echter ook hier zijn door het te strakke boezempeil de overlevingskansen voor deze bedreigde soort te gering. Daarom wordt in een ca 320 ha groot gebied een cyclisch peilbeheer opgestart. In twee deelgebieden worden dammen gebouwd, sluizen geïnstalleerd en nutsvoorzieningen herlegd om deze gebieden hydrologisch te scheiden. Door dit cyclisch peilbeheer kan de soort tussen beide gebieden pendelen zonder dat competitieve en meer agressieve soorten de kans krijgen zich te vestigen.

Bargerveen	
LIFE04NAT/NL/00206	NA1
Natura 2000 Gebied: n° 33 Bargerveen	
Begunstigde: Staatsbosbeheer Website: www.bargerveen.info	
Partners: Waterschap Vliet en Vecht, Dienst Landelijk Gebied	
Cofinanciers: -	
Periode: 2003 - 2006	
Totaal budget: 3.22 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 60%	
Het Bargerveen ligt op de grens van Drenthe, pal naast een hoogveen in Duitsland dat nog ontgonnen wordt. Enerzijds verliest het veen water naar het omgevende landbouwgebied, anderzijds wordt het veen als buffer gebruikt bij hevige neerslag. Door dit project wordt de waterhuishouding van het reservaat hersteld. Ongeveer 10 km kades worden aangelegd om twee waterbekkens te creëren en zo voldoende water in het veen te houden en interne eutrofiëring tegen te gaan.	

Duinherstel	
LIFE05NAT/NL/00124	NA1
Natura 2000 Gebied: n° 96 Coepelduynen, n° 97 Meyendel & Berkheide, n° 2 Duinen en Lage Land Texel, n° 3 Duinen Vlieland, n° 4 Duinen Terschelling, n° 116 Kop van Schouwen, en n° 117 Manteling van Walcheren.	
Begunstigde: Staatsbosbeheer Website: www.staatsbosbeheer.nl	
Partners: Wetterskyp Fryslân, Waddenvereniging, Duinherstel Nederland, BBL	
Cofinanciers: -	
Periode: 1994– 2001	
Totaal budget: 4.90 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 41%	
Staatsbosbeheer werkt in dit project in 8 duingebieden tussen Walcheren en Terschelling. De focus ligt echter op de duingebieden van de Waddeneilanden en Zuid-Holland. In dit grootschalig project wordt 4.700 ha duingebied hersteld. Door het verwijderen van struiklaag of dennenaanplant, of door het plaggen krijgen duinpannen en duingraslanden een nieuwe kans. Ook winderosie wordt op een aantal plekken weer een drijvende kracht.	

Polder Westzaan	
LIFE06NAT/NL/00076	NA1
Natura 2000 Gebied: n° 91 Polder Westzaan	
Begunstigde: Staatsbosbeheer Website: www.staatsbosbeheer.nl	
Partners: Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier	
Cofinanciers: Provincie Noord-Holland, Dienst Landelijk Gebied, Rijkswaterstaat	
Periode: 2006 - 2010	
Totaal budget: 3.40 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 28%	
Polder Westzaan is een van oorsprong uniek 600 ha grootbrakwater laagveengebied met bijzondere vegetaties van Ruwe Bies en Koekoeksbloembiezenland. Na de afsluiting van de Zuiderzee in 1932 wordt brak water geleidelijk door zoet water verdrongen. Door de aanleg van een hevelpomp wordt nu weer brak water uit het Noordzeekanaal in de polder gelaten. Dit vergt ook binnen de polder de nodige hydrologische aanpassingen aan dijken en gemalen om het brakke water door het gebied te loodsen en waar nodig van het zoete water te scheiden.	

Zouweboezem	
LIFE06/NAT/NL/00072	NA2
Natura 2000 Gebied: n° 105 Zouweboezem	
Begunstigde: Stichting Zuid-Hollands Landschap Website: www.zuidhollandslandschap.nl	
Partners: -	
Cofinanciers: Vogelbescherming Nederland	
Periode: 2006 - 2011	
Totaal budget: 1.48 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%	
Het circa 250 ha grote Natura 2000 gebied Zouweboezem in Zuid Holland is een kerngebied voor de Purperreiger en Roeddomp. In ongeveer 100 ha worden maatregelen uitgevoerd om de broedkansen en foerageermogelijkheden van deze soorten te vergroten: Grote delen bagger worden uit het kerngebied van deze soorten verwijderd (meer zicht > meer vis > beter foerageermogelijkheden). Verder worden de riet-water overgangen hersteld, wordt verruigd riet geplagd en wordt een aanvang gemaakt met een meer natuurlijk peilbeheer.	

Wieden-Weerribben II	
LIFE06/NAT/NL/00074	NA1
Natura 2000 Gebied: n° 34 Weerribben en n° 35 Wieden	
Begunstigde: Natuurmonumenten Website: www.natuurmonumenten.nl	
Partners: Staatsbosbeheer	
Cofinanciers: -	
Periode: 2006 – 2010	
Totaal budget: 5.00 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 40%	
Dit is een vervolgproject van het succesvolle project "Wieden-Weerribben" uit 1999. Beide partners werken nu op 9 lokaties om meer dan 100 ha trilvenen te herstellen, petgaten te graven, waardoor de successie weer op gang komt of om verzuurd rietland te plaggen. Ook worden kraggeoevers hersteld om de Roerdomp meer foerageer- en broedkansen te bieden. Het project eindigt met een conferentie over laagveenherstel.	

Engbertsdijksvenen	
LIFE06NAT/NL/00075	NA1
Natura 2000 Gebied: n° 40 Engbertsdijksvenen	
Begunstigde: Staatsbosbeheer Website: www.staatsbosbeheer.nl	
Partners: -	
Cofinanciers: Prov. Overijssel	
Periode: 2005 - 2008	
Totaal budget: 3.02 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%	
De Engbertsdijksvenen is één van Nederlands grootste hoogveengebieden (> 1000 ha) en ligt op de grens van Overijssel. Het veen is tot op verschillende dieptes afgegraven, wat hydrologisch herstel zeer complex maakt. Door de bouw van enkele dammen in het centrale deel van het veen wordt gepoogd om over meer dan 700 ha de hydrologische toestand te verbeteren, waardoor hoogveenvorming weer mogelijk wordt en natte heide uitbreidt.	

Brackish Marsh	
LIFE06NAT/NL/00071	NA1
Natura 2000 Gebied: n° 118 Oosterschelde	
Begunstigde: Provincie Zeeland Website: -	
Partners: DLG, Natuurmonumenten	
Cofinanciering: -	
Periode: 2006 - 2011	
Totaal budget: 2.46 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%	
De inlagen en karrevelden aan de Oosterscheldekust van Schouwen zijn traditioneel belangrijke habitats voor de Noordse Woelmuis, sternen en steltlopers. Omwille van de landbouwkundige herinrichting zijn de meeste karrevelden en krekens geëgaliseerd en krijgt zoet water voorrang op zout water. "Brackish Marsh" is een onderdeel van een grootschaliger herstelproject (Plan Tureluur) van het binnendijks brakmoeras (> 1200 ha) in de buurt van Zierikzee. De oorspronkelijke topografie en de waterhuishouding worden hersteld zodat over een oppervlakte van circa 160 ha nieuw binnendijks brakmoeras, karrevelden en zilt grasland ontstaat. De Noordse Woelmuis krijgt hierdoor ook betere migratiemogelijkheden.	

SAMARES	
LIFE06NAT/NL/00077	NA1
Natura 2000 Gebied: n° 118 Oosterschelde	
Begunstigde: Rijkswaterstaat Website: -	
Partners: Staatsbosbeheer, Provincie Zuid-Holland	
Cofinanciers: Staatsbosbeheer, Provincie Z.-Holland	
Periode: 2006 - 2009	
Totaal budget: 3.95 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 40%	
In twee deelgebieden van de Oosterschelde, Rammegors en Schelphoek worden schorren hersteld. Het zijn relatief kleine oppervlakten waarop gewerkt wordt maar de ingrepen zijn technisch complex. Echter, de nood aan schorrenherstel is groot en bovendien kan in dit project "werk met werk" gemaakt worden omdat materiaal dat vrijkomt in het LIFE-Natuurproject "Brackish Marsh" hier herbruikt wordt.	

Roermigratie	Vlietmonding
LIFE06NAT/NL/00078 NA1	LIFE06NAT/NL/00079 NA1
Natura 2000 Gebied: n° 150 Roerdal	Natura 2000 Gebied: n° 109 Haringvliet
Begunstigde: Waterschap Roer en Overmaas Website: www.overmaas.nl	Begunstigde: Commissie Hoeksche Waard Website: www.commissiehoekschewaard.nl
Partners: -	Partners: VROM, Deltanatuur, Rijkswaterstaat, Waterschap Hollandse Delta
Cofinanciers: -	Cofinanciers: -
Periode: 2006 - 2010	Periode: 2006 - 2008
Totaal budget: 2.44 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%	Totaal budget: 1.26 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 38%
Reeds sinds de 13 ^e eeuw verhindert, stoomopwaarts van Roermond (Limburg), een watermolen de vismigratie op de Roer. In 1920 wordt op dezelfde plaats een waterkrachtcentrale gebouwd en deze centrale is nu als monument beschermd. Dit project herstelt op de Hambeek een visladder die in de jaren tachtig gebouwd is (maar nooit functioneerde) en bouwt een nieuwe vistrap op de Roertak, een andere zijtak van de Roer. Daardoor kunnen onder andere zalm en enkele priksoorten weer vrij migreren.	Dit project is onderdeel van een groter project om in de Hoeksche Waard, één van de Delta-eilanden van Zuid-Holland, verschillende ecologische corridors aan te leggen. De doelsoort is de Noordse Woelmuis. Het project richt zich specifiek op de aankoop en inrichting van een knelpunt in de Vlietmonding waardoor populaties van de Noordse Woelmuis weer tussen Zuid-Holland en Zeeland kunnen migreren.

Grensoverschrijdende projecten

MARS	DEMOWAD
LIFE94NAT/B/00729 NA2	LIFE95NAT/D/00844 NA3
Natura 2000 Gebied in NL: n° 122 Westerschelde en Saeftinghe	Natura 2000 Gebied in NL: n° 1 Waddenzee
Begunstigde: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap Website	Begunstigde: Common Wadden Sea Secretariat (D) Website: www.waddensea-secretariat.org
Partners: Rijkswaterstaat, Provincie Zeeland	Partners: -
Cofinanciers: -	Cofinanciers: -
Periode: 1995 - 2000	Periode: 1995 - 1998
Totaal budget: 0.84 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 45%	Totaal budget: 1.37 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%
Het estuarium van de Schelde omvat zowel zoute, brakke, als zoetwaterschorren. Deze zoetwaterschorren zijn zeer zeldzaam en komen enkel stroomopwaarts van Antwerpen voor. Dit project beoogt de aankoop en herstel van drie zoetwaterschorren. Een belangrijk pilootproject is de ontwikkeling en aanleg van gecontroleerde overstromingsgebieden in dit deel van de Schelde. In Nederland wordt de slufte in het Natuurgebied "De Kaloot" bij Vlissingen hersteld.	Dit project beoogt de ontwikkeling en het testen van een gemeenschappelijk monitoring-programma voor de gehele Waddenzee. Dit programma is parallel met het beheerplan voor de Waddenzee opgesteld. Monitoring omvat zowel abiotische als biotische parameters, waarbij speciaal aandacht gaat naar het verbinden van de bestaande gegevensbanken in de verschillende landen (DK, D, en NL).

Natte Ecosystemen	
LIFE99NAT/B/06296	NA1
Natura 2000 Gebied in NL: n° 145 Maasduinen	
Begunstigde: Stichting Limburgs Landschap (B) Website: www.limburgs-landschap.be	
Partners: Stichting Het Limburgs landschap (NL)	
Cofinanciers: -	
Periode: 1999 - 2003	
Totaal budget: 3.97 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 25%	
Dit project van de beide 'Limburgse Landschappen' richt zich op de aankoop, herstel en beheer van natte ecosystemen (vennen, rivier- en beekdalen, en vochtige heiden). In Nederland worden een reeks vennen, o.a. het Heerenveen hersteld en wordt de monitoring van het herstel opgestart. Ook wordt een brochure over het Geuldal geproduceerd.	

Small Cetaceans	
LIFE04NAT/UK/00245	NA3
Natura 2000 Gebied in NL: -	
Begunstigde: University of Saint-Andrews (UK) Website: www.biology.st-andrews.ac.uk/scans2	
Partners: MLNV (en onderzoeksinstituten of ministeries van DK, D, F, IRE, B, E, P, PL)	
Cofinanciers: -	
Periode: 2004 - 2006	
Totaal budget: 3.11M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%	
In de Westelijke Atlantische Oceaan monitoren marieme onderzoeksinstituten uit verschillende landen, grenzend aan de Noordzee, kleine walvisachtigen. Omdat de toevallige "by catch" tijdens het vissen de belangrijkste doodsoorzaak van deze kleine walvisachtigen is, wil men door dit project zicht hebben op de abundantie van deze soorten en worden vervolgens de resultaten van dit monitoringsproject geïntegreerd in een beleidsdocument dat onder andere de maximaal toelaatbare "by catch" regelt.	

Dommeldal	
LIFE05/NAT/BE/00091	NA1
Natura 2000 Gebied: n° 136 Leenderbos, Groote Heide – De Plateaux	
Begunstigde: Natuurpunt (B) Website: www.natuurpunt.be	
Partners: Natuurmonumenten (NL)	
Cofinanciers: Ministerie LNV	
Periode: 2005 - 2009	
Totaal budget: 5.94M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%	
Dit project beoogt een reeks heiden, vennen, heischrale graslanden in het beekdal van de Dommel en het aangrenzende landschap. Het projectgebied omvat in België vooral de vallei van de Dommel en het Hageven dat samen met De Plateaux in Nederland één geheel vormt. In het Nederlandse deel wordt een landbouwgebied ontpacht, worden vooral de Heidevennen van Pelterheggenvennen hersteld, en wordt tenslotte het unieke vloeiveidecomplex van de Pelterheggen hersteld waardoor ook de buffercapaciteit van de vennen wordt verbeterd.	

Kalmthoutse Heide – De Zoom	
LIFE06/NAT/B/00085	NA1
Natura 2000 Gebied: n°128 Brabantse Wal	
Begunstigde: Belgisch-Nederlands Grensoverleg (B) Website:	
Partners: Natuurmonumenten (NL), Agentschap voor Natuur en Bos (B), Gemeente Woensdrecht (NL), Natuureducatief Centrum De Vroente (B)	
Cofinanciers: Recreatiecentrum Putte N-Brabant BV (NL), Landgoed Bieduinen (NL), Gemeente Kalmthout (B)	
Periode: 2006 - 2011	
Totaal budget: 1.89M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 50%	
In het grensoverschrijdend gebied "De Zoom-Kalmthoutse Heide" hebben bebossing (met Corsikaanse den en Amerikaanse vogelkers), verdroging door waterpeilverlaging en gebrek aan natuurbeheer het heidelandschap verstoord. Het project voorziet een belangrijke aankoop van 52 ha (dennenaanplant). Dit maakt het daarna mogelijk om een 120 ha groot gebied te herstellen en in verbinding te brengen met reeds bestaande open heidegebieden. Herstelmaatregelen omvatten plagwerkzaamheden, verwijdering van invasieve soorten als Amerikaanse Vogelkers en rododendron en het opstarten van een regulier begrazingsbeheer.	

Buitenlandse projecten

Black Vulture	
LIFE97NAT/NL/04210	NA3
Natura 2000 Gebied: -	
Begunstigde: Black Vulture Conservation Foundation (BVCF) Website: -	
Partners: Spaanse overheden	
Cofinanciers: WWF, Frankfurt Zoo	
Periode: 1997 – 2000	
Totaal budget: 0.49 M€ Cofinanciering LIFE-Natuur: 75 %	
Dit project wordt ingediend door de in Nederland gevestigde BVCF, maar wordt vooral uitgevoerd in Spanje, en met name op Mallorca (Balearen). Het project heeft twee doelstellingen: (a) het ontwikkelen van een beschermingsprogramma voor de Monniksgier en (b) het uitvoeren van een urgentieprogramma voor het beschermen van deze soort op Mallorca, waarbij vooral jagers en lokale agrariërs betrokken worden. Het project omvat ook enkele maatregelen voor duurzaam bosbeheer in Andalusië en Extramadura.	

Met dank aan

Carleen Weebers voor haar inzet en ondersteuning om dit rapport tot een goed einde te brengen. Ook dank aan Han de Groot, Ella de Hullu, Andries Stoker en Henk de Vries van de begeleidingscommissie, een prima klankbord om het project inhoudelijk te bespreken en tenslotte dank aan al de medewerkers van de Nederlandse LIFE-Natuurprojecten voor het verstrekken van informatie en de aangename samenwerking.

Geert Raeymaekers, Brussel, 2006